

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 154

Yıl: 13

Nisan 2007

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

5 YTL (KDV Dahil)

İlk Türk Filozofu FÂRÂBÎ

İslam felsefesini sistemleştiren düşünür

Prof. Dr. Yaşar AYDINLI
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR
Prof. Dr. Melek Dosay GÖKDOĞAN
Doç. Dr. Ömer Mahir ALPER
Doç. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA
Doç. Dr. Şahin FİLİZ
Doç. Dr. Ahmet Hakkı TURABI
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY
Dr. Aydın TOPALOĞLU
Heinrich SIMON

CRR

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
CEMAL REŞİT REY
KONSER SALONU

NİSAN 2007

3 Nisan 2007 Salı, Saat: 20.00

Scott Henderson Blues Band

Scott Henderson (Gitar)
John Humphrey (Bas)
Alan Hertz (Davul)

Bilet Fiyatları: 33.00-14.00 YTL

5-6 Nisan 2007 Perşembe-Cuma, Saat: 20.00

Don Kişot
Taras Şevçenko
Ulusal Opera ve Bale Tiyatrosu, Kiev

Bale Yönetmeni: Valentin Kalinayevsky
Sanat Yönetmeni: Viktor Yaremko
Baş Balerin: Elena Filipyeva
Müzik: Ludwig (Leon) Minkus
Koreografi: Victor Litvinov

Bilet Fiyatları: 36.00-28.00 YTL

9 Nisan 2007 Pazartesi, Saat: 20.00

J. Haydn, J. P. Rameau,
R. Schumann, C. Baker, F. Chopin

Tzimon Barto

Piyano Resitali

Bilet Fiyatları: 33.00-14.00 YTL

13 Nisan 2007 Cuma, Saat: 20.00

Erol Deran

Bilet Fiyatları: 11.00-9.00 YTL

14 Nisan 2007 Cumartesi, Saat: 20.00

L. van Beethoven, R. Danielpour,
S. Prokofiev

Sarah Chang

Keman Resitali

Piyano: Ashley Wass

Bilet Fiyatları: 28.00-23.00 YTL

18 Nisan 2007 Çarşamba, Saat: 20.00

L. van Beethoven

Jonathan Biss

Piyano Resitali

Bilet Fiyatları: 28.00-23.00 YTL

20 Nisan 2007 Cuma, Saat: 20.00

F. Mendelssohn, J. Sibelius, A. Copland,
S. Barber, C. Ives, A. Sargis,
L. Baran, J. Maatenet

Düsseldorf Opera Solistleri

Laura Nykänen (Mezzo Soprano)
Güneş Gürle (Bas Bariton)
Sami Luttinen (Bas)

Piyano: Dirk Wedmann

Bilet Fiyatları: 23.00-14.00 YTL

21 Nisan 2007 Cumartesi, Saat: 20.00

J. S. Bach, C. Kegel, O. Bakz,
Y. Tura, I. Öger, C. Çağla,
E. Yare

Hakan Şensoy

Solo Keman Resitali

Bilet Fiyatları: 23.00-14.00 YTL

22 Nisan 2007 Pazar, Saat: 20.00

CRR İstanbul Senfoni Orkestrası

Şefi: Emin Güven Yaşlıcam
Solist: Tercü-Korad
Gitar: İktisat

Bilet Fiyatları: 33.00-14.00 YTL

25 Nisan 2007 Çarşamba, Saat: 20.00

Muallim İsmail Hakkı Bey, Kemancı Hasan Fehmi Mutel

CRR İstanbul Türk Müziği Topluluğu

Genel Sanat Yönetmeni: Yalçın Çetinkaya

Bilet Fiyatları: 11.00-9.00 YTL

26 Nisan 2007 Perşembe, Saat: 19.30 Konseri: 20.00

A. Arenski, D. Şostakoviç, R. Şçdrin,
E. Döntov, A. Glazunov

Akbank Oda Orkestrası

2006-2007 Yıldızlar Geçidi
"Rus Ruleti"

Şefi: Cem Mansur
Solist: Natalia Gutman (Viyolonsel)

Bilet Fiyatları: 14.00-11.00 YTL

27 Nisan 2007 Cuma, Saat: 20.00

"Anadolu'dan Kadın Ağzı Türküler"

Muammer Ketencoglu ve Kadın Sesleri Topluluğu

Bilet Fiyatları: 14.00-11.00 YTL

30 Nisan 2007 Pazartesi, Saat: 20.00

J.S. Bach, A. Schinirski, D. Şostakoviç,
W.A. Mozart, G. Cancelli, A. Pizzolli

Moskova Virtüözlüğü

Şefi: Vladimir Spivakov

Bilet Fiyatları: 28.00-23.00 YTL

2 Mayıs 2007 "Çanç Yataklar" / Balzet Karal Piyano Resitali

3 Mayıs 2007 Orkestra Lendhal / Şefi Oğuzhan Balas Salvo Çhanç Akım

8 Mayıs 2007 CRR İstanbul Türk Müziği Topluluğu

9 Mayıs 2007 Yememler

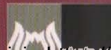
11 Mayıs 2007 CRR Sanatçılar Topluluğu

12 Mayıs 2007 Akın Ötüm

Bilet Fiyatları: 28.00-23.00 YTL

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI
KÜLTÜREL VE SOSYAL İŞLER DAİRE BAŞKANLIĞI
KÜLTÜR MÜDÜRLÜĞÜ

Cemal Reşit Rey Konser Salonu
Darübedayi Cad. Harbiye
0212 232 98 30
www.crrks.org

biletix.com
0212 556 98 00

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://arantey.org>

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Erdem ERGEN

Yazı İşleri Müdürü: Başım DANDIK
Yazı İşleri: Afi YAZICIOĞLU
Afi YAVUZ
Mustafa ALTUNEL
Görsel Yönetmen: Afi YAZICIOĞLU
Dağıtım-Abone: Ergin ONAY

Yazı Kurulu: Dr. Güneş Akalin,
Prof. Dr. Afi Altunel, Dr. Bora Altman,
Zühü Bayar, Dr. M. Kınal Başkurt,
Dr. Necmi Deydel, Dr. Cemal Dindar,
Prof. Dr. Erhan Eng, Prof. Dr. Uğur Geyaz,
Prof. Dr. Gökay Güler, Erhan İdiz,
Prof. Dr. Bekir Karançık, Prof. Dr. Zafer Kara,
Doç. Dr. Gökay Kışınçık,
Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda Odışık,
Feyyaz Özder, Dr. Hakan Sağkın,
Prof. Dr. Kadri Yamaç,
Prof. Dr. Osman Şadi Yenlen

Yönetim Yeri: İstikbal Cad. Deva Çikmazı
No:7/2 80070 Beyoğlu/İST
Tel-Faks: (0212) 244 23 61-244 23 72

e postası: posta@bilimuytopya.com.tr
internet adresi: www.bilimuytopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyyaz ÖZBERK
Tosun Sok. No: 5 Kat:3 Şişli/Ankara
Tel: (0312) 232 04 79

İzmir Temsilcisi: Dr. Yavuz DALIOĞLU
Tel: (0505) 683 16 73

Halay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyükd. Çarşı İşhanı Kat:1 No:45 İskenderun
Tel: (0328) 613 41 33

ABD Temsilcisi: Mural AYKIN
1810 Church Ave. Brooklyn
11226/New York Tel: +16462482157

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL
Frankenallee 39, 60327/Frankfurt
Tel: +4969-73916773 Faks: +4969-75003910

Belçika Temsilcisi: Sabir BAL
Tel: +32 221 64564

Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi: Nuri TÜRKES
Tel: +86 1067937296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 4556564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: M. Akif GENÇ
Tel: +4113030715

Abone Koşulları: 5 Ay: 30,00 YTL,
Yıllık: 60,00 YTL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone Bedelleri İçin, S.S. Ütopya
Kooperatif İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hesap No: 1022 0778251

İsviçre Hesap Numarası:
Mehmet Akif Genç
Zürcher Kantonalbank
Konto No: 1119-0083-618
Tel-Faks: 0041 44 3030 715
İsviçre İçin: 044 30 30 715

Yurt dışı Satış Fiyatı:
Avrupa: 45 Euro

Organizasyon: Ulusal Haber Hiz. Prod. Ort.
San. Tic. A.Ş.
Başlık Yeri: Uğur Matbaası
Dağıtım: Merkez Dağıtım AŞ
ISSN 1301-8717

Tarihimizi bilmek

2006 yılının Nisan ayında sunmuş olduğumuz dosyamız "Uygurlik Dili: Türkçe" adını taşıyordu. Türkçe dosyamızdaki temel amacımız Türkçenin kavimler, uluslar ve medeniyetler arasındaki kurucu, taşıyıcı ve yaratıcı niteliğinin bilimsel olarak anlatılmasıydı. Peşi sıra yapmış olduğumuz Türk ve İslâm medeniyetinin yetiştirdiği büyük bilim adamlarını ele alan sayılarımızla genelde Doğu medeniyetinin, özde ise Türk medeniyetinin, Avrupa merkezçiliğin ırkçı-soven tarih yazımına karşı bilim tarihindeki yerini belirginleştirilmeye çalıştık.

Bilimin amacı, gerçeği insan aklıyla kavramak değil midir? Bu kavrayışı tüm insanlığın ortak belleğine işlemek değil midir? O halde, bu kadar yalın gerçekleri sis perdeleri arkasına gizlemek, çarpıtmak nedir?

Bu sorunun yanıtı uluslararası tekelsel sermayenin çıkarlarında aranmalıdır. Emperyalist siyaset dünyanın her tarafında gerçeği gizlemek için bilimin üzerine iki temel güçle yürümektedir. Bu güçlerden biri huralıye dayalı Ortaçağ engizisyon anlayışıdır -ki bunun yansımaları bugün tüm dinlere musallat edilmiştir- bir diğeri de neo-liberalizmdir.

Tarihin ilerleyişi

Tarih gelişimleri baktığımızda, hiçbir kesitte aynı anda farklı uygarlık paradigmalarının yükselişte olduğuna rastlamayız. Bu tarihin cilvesi değil, fakat sınıflı toplumların en belirgin özelliklerindendir. Gelişmesi ve yükselişi durmuş ve gerileşmeye başlamış sistem kendi zıddına yerini terk etmek zorunda kalır. Tıkanmış Avrupa feodalizmi kendi paslanmış yönetim erkleriyle savaşırdı, İslâm bilim adamları 8. yüzyıldan itibaren bilimin her alanında yetkin örnekler verdiler. Tarih, hiçbir kavmin, tek başına kendi eseri olmadığını ortaya

koyan bilimsel çalışmalarımızı bundan sonra da sürdüreceğiz.

İlk Türk filozofu: Fârâbî

Fârâbî (871-72/950) ile ilgili hazırladığımız dosyamızın, önceki dosyalarımız gibi ilginizi çekeceğini düşünüyoruz. Dosyamızın editörlüğünü İslâm Araştırmaları Merkezi'nden Sayın Doç. Dr. Aydın Topaloğlu yaptı. Dosya çalışmamız boyunca gösterdiği bilimsel titizlik ve emeği için kendisine tekrar teşekkürü borç biliyoruz. Ayrıca dosyamızın hazırlanmasında makaleleri ve fikirleriyle bizlere destek veren tüm hocalarımıza da ayrıca teşekkür ediyoruz.

Fârâbî, kendinden önceki ve sonraki tüm bilim adamları gibi, gerçeğin tutkunu ve takipçisidir. Akılcı bir bilim adamıdır. Bunun en iyi iki ispatı, Batı'da Aydınlanma Dönemi'yle birlikte ele alınan bir felsefi konu olan eksik tümevarım yönteminin Stuart Mill ve Francis Bacon'dan yüzlerce yıl evvel tartışmaya açmış olmasıdır. Bir diğeri de Aydınlanma Dönemi filozofu Immanuel Kant'ın üzerinde önemle durduğu önermelerin analitik ve sentetik olarak ikiye ayrılması gerekliliği üzerine çalışmalarıdır.

Ortaçağ filozoflarının belirgin özelliklerinden birisi de birden fazla disiplin üzerinden kurmuş oldukları hâkimiyettir. Genelde bir mantık filozofu olarak bildiğimiz Fârâbî'nin fizik üzerine çalışmaları önemlidir. Boşluk üzerine yaptığı çalışması aynı zamanda iyi bir felsefe metnidir.

İzmir Kitap Fuarı'nda buluşalım

21 Nisan'da İzmir'de başlayacak olan TÜYAP Kitap Fuarı'na tüm okurlarımızı bekliyoruz. Bahanın en güzel geldiği İzmir'de 21-29 Nisan'da buluşmak üzere, sağlıklıca kalın.

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

Adnan Merçedes Üniversitesi

Doç. Dr. Engin AKDENİZ
akdeniz113@hotmail.com (0 543) 520 06 89

Alyon Kocatepe Üniversitesi

Kulbiddin GÜLTEKİN
kblygtekin@hotmail.com (0 555) 629 75 63

Akdeniz Üniversitesi

Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr (0 535) 652 74 15

Amacolu Üniversitesi

Ozan BOZKURT
ozanbozkurt17@yahoo.com (0 535) 568 04 99

Antkara Üniversitesi

Yarenkür ALKAN
alkanyaren@hotmail.com (0 536) 448 98 52

Atatürk Üniversitesi

Emrâl TAŞTAN
tawansemo86@hotmail.com (0 543) 257 53 32

Balıkesir Üniversitesi

Serdar YURTÇİÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com (0 538) 268 04 49

Beykent Üniversitesi

Koray AÇICI
korayacici@gmail.com (0 505) 695 63 27

Beykent Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim OK
ibrahimok@beykent.edu.tr (0 532) 234 34 49

Boğaziçi Üniversitesi

Cenk ÖZDAG
oerdath@yahoo.co.uk (0 505) 659 65 51

Cumhuriyet Üniversitesi

Rıza TÜRKMENDAG
rhcu59@myrnet.com (0 546) 499 00 83

Çauşakale Onsekiz Mart Üniversitesi

Metin SALIK
metinsalik@hotmail.com (0 544) 335 79 32

Çankaya Üniversitesi

Ferat KAYAÖNÜ
lratkayaonu@hotmail.com (0 543) 944 57 32

Çukurova Üniversitesi

M. Şahin KARAKAŞ
m.aahinkara@hotmail.com (0 542) 284 98 12

Dokuz Eylül Üniversitesi

Eymen AKBAYKAL
eymenakbaykal@hotmail.com (0 536) 268 59 75

Ege Üniversitesi

Hasan Ali KIZILIRMAK
kuzilirmakhasana@hotmail.com (0 532) 726 84 94

Erciyes Üniversitesi

Pinar ER
pinar_er@hotmail.com (0 542) 783 72 35

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Didem ÇİNEL
didodidem@myrnet.com (0 505) 550 26 68

Galatasaray Üniversitesi

Cem SAVAŞ
cemsesion@yahoo.com (0 533) 358 51 78

Gazi Üniversitesi

Mehmet KIVANÇ
lynal@hotmail.com (0 544) 289 09 24

Gaziantep Üniversitesi

Gamze ÖZ (0 536) 862 89 44
Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Yalçın GÜLEÇ

cygulec@hotmail.com (0 555) 566 49 49

Hacettepe Üniversitesi

Harun ÇAKAN
haruncakan@men.com (0 505) 311 59 42

Haliç Üniversitesi

Şahin KARABIYIK
sahinkarabiyik@hotmail.com (0 535) 215 77 26

■ Çivi yazısı

1

■ Kapak

Doç. Dr. Şahin Filiz / İslam Rönesansı ya da Farabîcilik Çağı'nı açan
Türk filozofu: Fârâbî

4

■ Kapak

Prof. Dr. Mehmet Bayraktar / Fârâbî ve mantık felsefesi

9

■ Kapak

Doç. Dr. Ömer Mahir Alper / Fârâbî'de akıl ve bilgi

14

■ Kapak

Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan /
Fârâbî'nin boşluk üzerine çalışması

19

■ Kapak

Prof. Dr. Yaşar Aydın / Fârâbî'de Tanrı-insan ilişkisi

22

■ Kapak

Dr. Aydın Topaloğlu / Fârâbî'de Tanrı kavramı

25

■ Kapak

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Sadık Oktay /
Fârâbî'ye göre iyi ve kötü kavramları

29

■ Kapak

Doç. Dr. Ahmet Hakkı Turabi / Fârâbî ve musiki

22

■ Kapak

Doç. Dr. Bayram Ali Çetinkaya / Fârâbî'nin ütoptası: Erdemli şehir

37

■ Kapak

Heinrich Simon / Ortaçağ'da Arap ütopyaları

43

■ Prof. Dr. Alkan Soyak / Teknoekonomi enstitüleri

47

■ Prof. Dr. Burhan Çuhadaroğlu /
Üniversiteler ve bölgesel gelişme merkezleri

51

Üniversiteler ve bölgesel gelişme merkezleri

■ Prof. Dr. Ahmet Duman / Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi (Taslak Rapor)
üzüne bazı düşünceler

55

■ Murat Umut Doğan / Antik Çağ agora yapılarının plan gelişimi

59

■ Arkeo Söyleşi / Erkan İldız
İstanbul Üniversitesi'nin 2006 yılı arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları-2

64

■ Medyada Bilim / Prof. Dr. Bekir Karaoğlu

72

■ Bilim Tarihinde Bu Ay / Mustafa Altunel

73

■ Bilim ve Teknoloji Güncesi

74

■ Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Haberleri / Erkan İldız

82

■ Kitap Kurdu / Aslı Yazıcıoğlu

84

■ Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Dünyasından / Erkan İldız

87

■ Sahaf / Yılmaz Gruda

88

■ Matematiğin B&Ü'sü / Mustafa Saka

89

■ Çetin Ceviz Problemleri / Dr. Necmi Dayday

93

■ Satranç / Dr. Murat Akdağ

94

■ Bulmaca / Semra Larçın

96

İstanbul Üniversitesi

Pınar AKKOÇ

pinarakoc@hotmail.com (0 555) 441 88 50

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Güney ÖZTÜRK

guneyozturk84@yahoo.com (0 535) 506 69 55

İstanbul Teknik Üniversitesi

Uğur ATAŞER

ugurataser@yahoo.com (0 542) 453 47 33

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Ercan ÖZKAN

eoeri1@hotmail.com (0 505) 269 64 30

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Mustafa AKDIŞ

makdis85@gmail.com (0 905) 880 67 77

Karadimas Üniversitesi

Celal SALMAN

celalsalman@gmail.com (0 543) 456 18 01

Kocaeli Üniversitesi

Cem Şahutoğlu

cemsahtuglu@hotmail.com (0 542) 806 10 70

Koç Üniversitesi

Efescan GÜRCAN

egurcan@ku.edu.tr (0 532) 275 78 55

Marmara Üniversitesi

Deniz KEL

denizkel_85@hotmail.com (0 537) 267 52 13

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Çağrı ÖZSEMA

acagriozsema@gmail.com (0 505) 749 41 96

Mersin Üniversitesi

Melike GÜNDOĞDU

melosum@hotmail.com (0 537) 729 67 46

Muğla Üniversitesi

Meltem ŞEN

meltemsen42@hotmail.com (0 542) 510 96 22

ODÜ

Doğan Güneş SUSUZ

doganunesussuz@hotmail.com (0536) 686 68 12

Pamukkale Üniversitesi

Onur EKMEN

ekmenonur@hotmail.com (0 546) 401 24 48

Sabanci Üniversitesi

Övünç UZUN

ovuncuzun@su.sabanciuniv.edu (0 505) 333 63 68

Sakarya Üniversitesi

Okan KONDUL

okankondul@hotmail.com (0 555) 560 72 20

Selçuk Üniversitesi

Uluk SEZGİN

uluk_sezginde@hotmail.com (0 537) 430 80 42

Söleyman Demirel Üniversitesi

Can KARA

c_kara@hotmail.com (0 555) 828 80 12

Trakya Üniversitesi

İbrahim ÇERÇİ

cerci136@yahoo.com (0 543) 811 21 77

Uludağ Üniversitesi

Veil ÇOLAK

veilcol89@hotmail.com (0 505) 776 14 98

Yeditepe Üniversitesi

Ete SARP

etesarp68@hotmail.com (0 532) 467 30 22

Yıldız Teknik Üniversitesi

Tolga ERDEN

erden_tolga@yahoo.com (0 505) 678 93 37

Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tayfun TUZCU

intayfun@myynet.com (0 536) 724 01 50

İslam Rönesansı ya da Fârâbîcilik Çağı'nı açan Türk filozofu: Fârâbî

Aristoteles mantığı üzerine şerhleri ve bağımsız araştırmalarıyla, Grek mantık ve felsefesini kendi kültürüne başarıyla dönüştürmüş olan Fârâbî, İslam felsefesini, felsefenin tüm problemlerine eğilerek müstakil ve kendine özgü, sistemli bir disiplin haline getirmiştir.

Ortaçağ Latince metinlerde ve eserlerde "Alfarabi-us" ya da "Avennasar" diye bilinen meşhur Türk filozofu Fârâbî'nin tam adı, Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzluk'tur. Fârâbî, İslam felsefesinin en güçlü filozoflarından. "İlk Muallim" (öğretici) Aristo'dan sonra, "ikinci Muallim" unvanıyla tanınmış; felsefe ve düşünce tarihinde bu unvanla anılmıştır.(1)

Ebu Yusuf Yakup bin İshak el-Kindi (795-870) "İlk Arap Filozof" olarak adlandırılırken Fârâbî de, ondan sonra, "İlk Türk Filozof" diye bilinmiştir. Fârâbî Maverâünnehr bölgesinde Farab ilinin Vesic köyünde yaklaşık 870 yılında dünyaya gelmiştir.(2) Yaklaşık olarak diyoruz, çünkü doğum tarihi genelde 870 olarak kabul edilmektedir. Ayrıca onun doğum tarihinin 871, 872, 873, 874 gibi farklı tarihler olduğunu söyleyenler de vardır. Doğum tarihi vefat tarihinden hareketle tespit edilmiştir. Ölüm tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir. O, 950'de Recep ayının bir Cuma günü ölmüştür. Fârâbî öldüğünde seksen yaşlarında idi.(3)

Babasının bir Türk olduğu ve bir kumandan olarak görev yaptığı hususu ne-redeyse kesin bir bilgi olarak elimizdedir. Fârâbî'nin Türk olduğu yönündeki kanıtlar, bu iddialardan çok daha sağlamdır. Zaten en tercih edilen görüş de onun Türk olduğu şeklindedir. İsmindeki Tarhan ya da Tarkan ifadesi ile onun Türklere ait külah ve abayı sürekliliği giymesi Türklüğüne yeterli kanıtlardandır.(4) Fârâbî'nin milliyeti üzerinde durmak ve onun Türk olduğu hakikatini vurgulamak, bir filozofun düşünce sisteminin köklerini ve fikirlerinin kültürel temellerini iyi ve isabetli kavramak bakımından fevkalade önemlidir.

Eğitimi

Filozofumuz ilköğrenimine doğduğu yer olan Vesic'te başlamıştır. Suriye'ye yerleşmeden önce Horasan'da okumuş, bir süre Merv'de tahsil görmüş sonra da Bağdat'ta eğitimine devam etmiştir. Fârâbî, Şam'da da tahsil görmüş, gündüzleri bahçıvanlık yapmış, geceleri de kendini felsefe okumaya vermiştir. Bağdat'ta Aristoteles mantığının ustası olarak bilinen Ebu Bişr Metta bin Yunus'tan 932 ve 942 yılları arasında mantık ders-

İlk Türk filozofu Fârâbî (870-950).

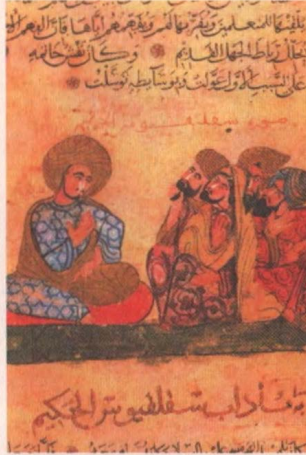
leri almıştır. Akabinde Horasan'a gidecek, Hristiyan bilgin Yuhanna bin Haylan'la tanışmış ve ondan aldığı dersler sayesinde mantık ve felsefe hakkındaki bilgi birikimini ve eğitimini iletmiştir. Tekrar Bağdat'a dönen Fârâbî, Aristoteles ve Eflatun'un (Platon) kitaplarını incelemiş ve çeşitli eserler yazmıştır.

Mısır'da da giden filozofumuz, bir müddet orada kalmış, oradan tekrar Halep'e dönmüştür. Şam ve Halep bölgesinin sultanı olan Seyfüddeve'nin himayesine, iltifat ve iyiliklerine layık görülmüş, kendisine tahsis edilen günlük dört dirhemle yetinerek, zahidane bir yaşam sürmüş ve 950 yılında seksen yaşındayken vefat etmiştir. Seyfüddeve'nin yakın ilgi ve ihşasına sahip olması ona, meşhur şair el-Mütenebbi'nin şiirlerinde ölümsüzleşen bu Hamdani sultanının sarayının üyeliği imkânını beraberinde getirmiştir.(5)

Genel olarak görüşleri

Daha çok felsefe alanıyla ilgilenmiş ve filozof olarak isim yapmış olmasına rağmen, Fârâbî, doğal olarak felsefenin doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili bulunduğu öteki alanlarda da neredeyse söz sahibi olacak kadar kendini yetiştirmiştir. Matematik ve tip bunlardan sadece ikisidir. Her ne kadar tıbbi alanda pratik yapmamışsa da tıp bilgisi etrafı ve derindir. Musiki tahsili, hem pratik hem de teorik bakımdan Fârâbî'nin gerçek üstad sayıldığı bir bilim dalıdır.(6) Daha doğrusu Fârâbî felsefe, matematik, musiki, mantık, kimya ve tıp eğitimi görmüştür.(10) Türk musikisinde meşhur ud enstrümanının mucidi Fârâbî'dir. Kendisi aynı zamanda mükemmel bir udidir.(7)

İslam literatüründeki adı kelam olan teoloji, Fârâbî'nin felsefesine sadece yöntem bakımından felsefeden ayrı tutulmuştur. İkisi arasındaki ayırım, yapısal olmaktan çok yöntemeldir. Fârâbî felsefe ile teolojiji ayırdı demek, eğer, yöntemleri bakımından sınırlarını belirledi demekse, isabetli bir görüş olur. Aksi halde, ilköğretilen Yunan felsefesi faki tutulacak olursa, konusu, kalış noktası ve vardığı sonuçlar bakımından hiçbir felsefe sistemi teolojiden uzak, teolojisi

İslam kültüründe felsefeyi zirveye taşıyan Fârâbî, felsefe ile İslam teolojisini yöntem olarak birbirinden ayırmıştır.

bir felsefe değildir. Özellikle İslam teolojisi, Fârâbî'nin bütün felsefe eserlerinde en önemli konuların kaynağı olarak temel alınmıştır. Dahası Fârâbî, din ile felsefeyi uzlaştırma gayesiyle Eflatun ile Aristoteles'in felsefesini karşılaştırarak ortak felsefi düşünceye sahip olduklarını kanıtlamaya çalışmıştır.

Bağdat Okulu, Arap dünyasında İskenderiye'nin felsefi ve tıbbi geleneğinin önde gelen mirasçısı olduğu için, Fârâbî'nin bu okulla bağlantısı, İslam dünyasını Grek felsefesiyle temasa geçiren ilk hat olmuştur. İbn Ebi Usaybia'nın naklettiğine bakılırsa Fârâbî, gramerci İbn Serrac'a mantık öğretmiş; bunun karşılığında ondan Arapça grameri dersi almıştır.(8)

Fârâbî, maddelerle ilgilenen öğrenmenin iki dalının da (Doğal Yasalar ve Ahlaki Yasalar) aynı kaynaktan, Allah'tan çıktığına kanaat getirdi. Her ikisinin de tek ve aynı hakikatin kısımları olması gerektiğini, bununla birlikte değerlendirmiş şekillerinin değişik olabileceğini iddia etti. Şeriat ve felsefenin üzerinde çalıştıkları malzemede olduğu kadar gaye ve hedefte de bir oldukları sonucuna vardı çünkü her ikisi de ilgilerini aynı hakikat yani Allah'ın yarattıkları ve düzeni

üzerinde toplamaktaydı.(9) Din ile felsefeyi aynı hakikatin farklı yöntemlerle açıklanması olarak gören Fârâbî, eserlerinden bir kısmını bu tartışmaya ayırmıştır. Çağdaş araştırmacılardan George Makdisi, Fârâbî'yi "amatör bir hümanist" olarak görür.(10)

Fârâbî'nin hayatı hakkında daha sonraki biyografi yazarlarınca kaydedilen bir yığın anekdot varsa da bunların tarihsel doğruluğu kuşku götürmektedir.(11)

Zaman zaman özgün, bazen de eklektik görüşleriyle, fakat esas olarak Aristoteles mantığı üzerine şerhleri ve bağımsız araştırmalarıyla Grek mantık ve felsefesini kendi kültürüne başarıyla dönüştürmüş olan Fârâbî İslam felsefesini, felsefenin tüm problemlerine eğilerek müstakil ve kendine özgü, sistemli bir disiplin haline getirmiştir. Südür (taşma, türem/emanation) teorisinin sistemleştirilmesi de Fârâbî'nin felsefesi sayesindedir. Psikoloji ve bilgi teorisinde olduğu kadar, metafiziğinde de Anstoteles'ten etkilenmiş, ancak bir yandan da Eflatun'un Devlet ve Yasalar'ına dayanan siyaset felsefesini çağdaş, politik duruma büyük bir maharetle uygulayarak seçkinleşmiştir. Bununla birlikte, onun felsefe açısından asıl büyük başarısı veya önemi, İslam kültüründe felsefeyi en yüksek zirveye taşımış olması ve felsefe ile İslam teolojisini yöntem olarak birbirinden ayırmış olmasıdır.(12)

Fârâbî'ye göre mantık, saf felsefe için bir başlangıç ve hazırlıktır. Felsefe, fizik ve metafizik olarak iki kısma ayrılır. Fizik, özel bilimleri kapsar. Metafizik, fizik felsefesi ve teorik felsefeden oluşur. Metafizik, etik ile ahlaki da içine alır.(13)

Fârâbî metafizik alanında sistemini, bütün oluşların zorunlu temeli olarak Allah üzerine kurdu ve gnostik (irfani) mihrasta İslam'ın bu temel önermesinin tasdikini buldu. Gerçekliği, "zorunlu" ve "mümkün" şeklinde ikiye böldü. Bunları da, "kendi başına zorunlu", "kendi başına nedene bağlı", yani varlığı bir başka şeye bağlı ve "henüz zorunlu olmayan" tarzında gruplandırdı. Tanrı'yı birinciyile, yani kendi başına zorunlu olanla, yaratılışı yani varlığı başka bir şeye bağlı olan-

la ve gelecekte yaratılacaklar ile insanın fiillerini üçüncüyle, yani henüz zorunlu olmayan şekilde eşleştirdi.

Fârâbî ve Tanrı

Gazali, başta Fârâbî olmak üzere İbn Sina ve diğer bazı İslam filozoflarını yirmi hususta eleştirmiş; özellikle üç noktada onları kâfirlikle suçlamıştır. Bunlardan birisi hiç kuşkusuz onları "Tanrı'nın tikelleri bilemeyeceği" iddiasını öne sürmekle suçlamış olmasıdır. İslam düşünce tarihi boyunca hep Gazali'nin isabet ettiği (yani Fârâbî ve İbn Sina'nın kâfirliğini haklı olarak tayin ettiği) öne sürülmüş; Gazali'nin haklılığı, filozofların haksızlığı vurgulanmıştır ve halen de aynı iddianın peşinden gidilmektedir. Oysa tam tersine, Gazali filozofları yanlış anlamış ya da hiç anlamamıştır. "Tanrı'nın tikelleri bilemeyeceği" diye nitelendirilen durumun ve anlatılmak istenilenin yanlış anlaşılması bir kenara, bu ifadenin kendisi, kasten bir sapırma eseridir. Fârâbî "Tanrı'nın bilemeyeceği"nden değil, "bilmekle uğraşmaya ihtiyacı olmadığından" söz etmektedir. Yani Tanrı, tikelleri bilmek ihtiyacında değildir ve O'nun bilmesi ve bilgisi, bizim bilmemiz ve bilgimizden çok farklıdır. O her şeyi külli/tümel olarak bilir. Enini-sonunu, evvelini-ahirini, başlangıcını-bitişini önceden, toptan ve eksiksiz bilir. Bu biliş komple bir bilişin egemenliğini ifade eder. Oysa bizim tikelleri bilmemiz, O'nun bu külli bilişine hiç karşılaştırılmaz. Çünkü biz insanlar, herhangi bir olayı, şeyi ya da genel olarak adlandırılacaksa, bir objeyi, ancak ve sadece "tikel" koşulları içinde bilebilir ve kavrayabiliriz. Bilmeye çalıştığımız bir şeyin önünü bilesek, sonunu bilemeyebiliriz.

Fârâbî kendi senkretik (uzlaştırmacı) metafesinini İslam akidesiyle uzlaştırmayı amaçlamıştır. O, bir de ruh temizliğine çok önem vermiş ve felsefî düşüncesinin temelini bunu yerleştirmiştir. Başka bir ifadeyle Fârâbî, İslam felsefesi tarihinde "rasyonel mistisizm" in ya da "akılcı tasavvuf" un kurucusu olma unvanını hak etmektedir. Doğal ve manevî bilimlerde araştırmalar yapılırken, sonuçlara matematik ve mantık yoluyla varılmasını önerirdi. Felsefe bütün varlıkların bilimi olduğu için, varlığa ulaşan Tanrı'ya benze-

Fârâbî'ye göre "burhan", gerçeği bulmak için bir yol olmaktan ibaret değildir, bizzat gerçeğin kendisidir. Bu düşünce 12. yüzyıla kadar süren İslam düşünce geleneğinde mantık-varoluş bütünlüğünü ortaya koymaktadır.

miş olur. El Kindi de felsefeye "elden gelince Tanrı'ya benzemek" anlamını yüklerken, İslam mistiklerinin de tasavvufu, "Tanrı'nın ahlakıyla ahlaklanmak" diye tanımlamaları bir rastlantı değildir. Fârâbî'ye göre Burhan, gerçeği bulmak için bir yol olmaktan ibaret değil, bizzat gerçeğin kendisidir. Bu düşünce 12. yüzyıla kadar süren İslam düşünce geleneğinde mantık-varoluş bütünlüğünü ortaya koymaktadır.(14)

Fârâbî'nin fizik ve metafizik alanında ki felsefesi, tek bir amaca varıp bir bütün oluşturan üç bölüme incelenebilir: Ulûhiyet (ilahîlik/ilahilik), Akıl ve Peygamberlik Teorileri. Bunların amacı, Aristoteles felsefesini İslam inanç sistemiyle uzlaştırmaktır. Bu düşünüş tarzı da Fârâbî'nin buluşudur. Kendinden sonra gelenler aynı düşünceyi sürdürmekle yetinmişlerdir.

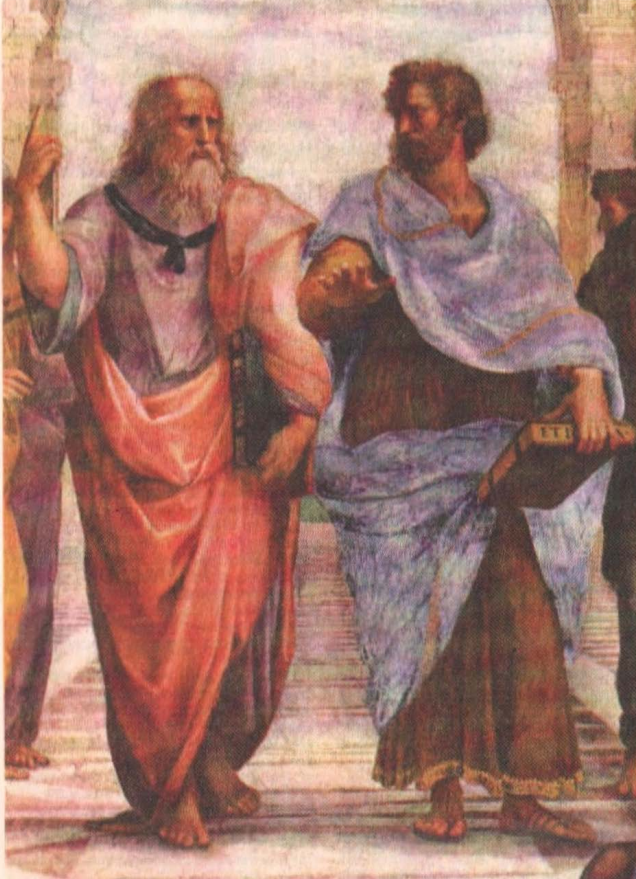
Metodu sonuçlamaya (istintac) dayanır. Akıl ve akıl yürütme (istidlal) yolunu tutar. Ancak tümüyle rasyonalist değildir. Matematik sonuçlamadan yola çıkarak Pythagoras ve Blaise Pascal gibi mistisizme ulaşır. Böylece başlangıçta akılcı ve mantıkçı olan Fârâbî, daha sonraları sistem olarak değil de bir ruh hali olarak değerlendirdiği mistik bir yönü benimsiştir. Onun mistisizmi felsefi bir sistem çerçevesi içinde değildir. Fârâbî bütün maddî olayları manevî ve ruhi prensiplere indirgeyerek uzlaştırmacı bir doktrin (eclectisme spiritualisme) kurmaya çalışmıştır.(15)

Fârâbî'nin musiki alanındaki en önemli çalışmalarından *Kitab'ul-Musikil-Kebir*, *Kitabun fi'l-Musiki* ve *el-Medhal fi'l-Musiki* özellikle önemlidir. İlk eseri, daha 1930'larda üç ayrı Batı diline çevrilmiş bulunmaktadır.(16)

Fârâbî'nin kişilik yapısı

Fârâbî'nin kişilik yapısı diğer birçok filozof ve deha gibi, toplumsal yaşama yabancı ve kendi halinde bir profil çizmektedir. O, sakin, yalnız ve kendi köşesine çekilip yaşamaktan hoşlanan bir düşünürdü. Genelde hayatını, doğa ile baş başa geçirmek isteyen her düşünür gibi Fârâbî de çalışmaları ve öğrencilerinden başka arkadaş ve çevre edinmemiştir. Kendi fikirlerinin yüksek düzeyi ile halkın anlama düzeyi arasında uçurumlar olduğundan, sosyal çevre ile pek ilgilenmemiştir. Denginin olmaması ve konuşup anlaşılabileceği kültürlü ve aydın kesimin azlığı onu kendi çalışmalarıyla baş başa kalmaya sevk etmiştir. Böyle bir ruh hali içinde olan Fârâbî, felsefenin yanında şiirle de ilgilenmiş, yalnızlığını, Allah ile arasında şiirlerle köprü kurarak giderme yoluna gitmiştir. Özü ve zaitçe yalvarış ve dualarıyla ilahî varlıktan yardım istemiş ve kendinden sonra gelenlere bazı mesajlar vermiştir. Kendini yalnızlığa iten nedenleri şu mısralarla dile getirmektedir(17): *"Gördüm ki zaman dengesiz, sohbet faydasız / Her başkan da bezginlik, her başta bir sıvı var. / Gırip kendi evime, en iyisi şu dedim; / Şeref ve izzetimi korumakla yetindim."*(18)

Dünyevi yaşamın geçiciliği ve aldatıcılığını anlatarak ulvî âleme ve sufiyane yaşayışa meftun olduğunu şu şiirinde dile getiriyor: *"Ey arkadaş! Asılsız şeylerin mekânını bırak, / Hakikatler ülkesinde olma ya bak / Ne ebedi bir yerdin bizim için bu dünya, / Ne de insan sıkışıp kalmalıdır bu raya / Ne acele acele köküp kalkan küre üzerine / Düşüvermiş çizgilerden başka neyiz / Küpüğün küpüğü bir söz yüzünden, / Öteki beriki ile kavga ederiz neden? / Bize göklerin ötesi yaraşır iken, / Bu merkezde sıkışıp kalmak neden?"*(19)

Fârâbî, Eflatun ile Aristoteles'in felsefelerini karşılaştırarak ortak felsefi düşünceye sahip olduklarını kanıtlamaya çalışmıştır.

Eserleri

Fârâbî, izlediği eklektik metodun do-ğal bir sonucu olarak döneminin her bilim dalı ile uğraşmış, hem sistematik hem de ansiklopedik bir düşündür. *İhsau'l-Ulum* adlı eserinde ilimleri beş grup altında toplar ve onları geniş bir şekilde açıklar. 9. yüzyıla kadar süren mantık çalışmaları 10. yüzyılda Fârâbî ile en yüksek zirveye ulaşır. Mantığın bazı bölümlerinde Aristoteles'ten ayrılarak en büyük mantıkçı unvanını almıştır.(20)

Fârâbî'nin fizik, metafizik, siyaset ve

mantığa katkıları, ona İslam filozofları arasında kuşkusuz üstün bir yer sağlar. Özel olarak ilk felsefe tarihçilerinden biri tarafından Platon ve Aristoteles felsefesinin ustaca yorumu sebebiyle övülür. Bu iki eser, *İlimlerin Sayımı* ile birlikte Arapçadaki Aristotelesçilik ve Platonculuğa genel giriş mahiyetindeki eserlerin en kapsamlısı ve nitelik bakımından dönemin en üstün eserleridir.(21)

Metafizikte Aristoteles'e, pratik felsefede Platon'a dayanmakla birlikte her iki filozofun görüşlerini daha genel bir açı-

dan ele alan kitapları vardır. *Telhisu Nevamisi Eflatun* (Eflatun Kanunlarının Özeti), *Felsefetu Eflatun* (Eflatun Felsefesi) ve *El-Cem' Beyne Ra'yeyi'l-Hakimeyn* (İki Filozofun Görüşlerinin Bağdaştırılması) bu türden eserlerdir.(22)

El-Cem Beyne Rayeyi'l-Hakimeyn: Fârâbî bu eserinde Platon ve öğrencisi Aristoteles'in felsefesini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Her iki filozofun kısa biyografileri yanında felsefe sistemlerini kısa ama genel çizgileriyle anlatır. Platon'un akledilir (akılla kavranan) âlemi, mağara benzetmesi, ideler âlemi, insani nefis ve varlık görüşlerinden söz eden Fârâbî, Platon'un Tanrı'yı en yüce varlık mertebesinde gördüğünü ve O'nun varlığını hareket ve kozmos vasıtasıyla kanıtladığını söyler. Ahlak, siyaset, erdem ve devlet şekilleri başlıklarıyla da Fârâbî, kendi anladığı bir Platon profili çizer.

Aristoteles'in felsefesi, hayatından başlanarak hareket, heyula ve suret, nefis, ilk muharrik, ahlak, siyaset başlıkları altında işlenir. Yeni Platonculuk, Plotinus hakkında bilgi verilerek açıklanır.

İhsau'l-Ulum: Fârâbî'nin Türkçemizdeki *İlimlerin Sayımı* diye bilinen bu eseri, ilimler ve onların kategorileri üzerine yazılmış bir eserdir. Fârâbî İhsa'da ilimleri beş ana kısım ve bunlara bağlı tâli bölümler halinde inceler: 1) Dil İlimi ve Bö-

Fârâbî'nin fizik, metafizik, siyaset ve mantığa katkıları, ona İslam filozofları arasında kuşkusuz üstün bir yer sağlar. Fârâbî, çalışmalarıyla, Arapçadaki Aristotelesçilik ve Platonculuğa genel giriş mahiyetindeki en kapsamlı ve nitelik bakımından döneminin en üstün eserlerini vermiştir.

lümleri; 2) Mantık ilmi ve Bölümleri; 3) Öğretim ilimleri: Sayı, Matematik, Astro-nomi, Müsiki, Ağırık Birimleri ve Tedbir ilimleri; 4) Tabiat ilimleri, İlahiyat ilmi ve Bölümleri; 5) "Medeni" ilim ve Bölümleri: Fıkıh ve Kelam ilimleri.

Ansiklopedik karakter taşıyan İhsa, modern bilim dallarından bazılarını da içermektedir. Özellikle Sosyal Psikoloji (el-ilm el-Medeni), sayılan ilimler arasında yer almaktadır. İlahi ilimleri uzun uzadıya incelemekte ve yöntem sorunları üzerinde durmaktadır. Gazali (ö.1111), Fârâbî'nin "İlahi İlim" adlandırmasına karşılık, "Şer'i İlim" kategorisini kullanacaktır.(23)

Kitabu'l-Huruf: Bugün "Dil Felsefesi" ve "Hermönötik"ın karşılık gelebileceği analiz ve yaklaşımlara yer verdiği bu eserini Fârâbî, bablar halinde yazıya dökmüştür.(24)

Talikat: Fârâbî bu eserinde tüm varlıkların Tanrı'dan taşma yoluna meydana geldiklerini anlatarak insani nefis ve çeşitleri, nefsin tanımı, akledilirler (akılla kavrananlar), sayı, birlik, varlık, felekler, yıldızların hareketi, varlığın birliği ve hakikat gibi birbirine ilişkili konuları ele. Konu çeşitliliği bakımından bu kitap da küçük bir ansiklopedi hüviyetindedir.(25)

Tahsilu's-Saade: Mutluluğun Kazanılması olarak dilimize çevrilmiştir. Bu eserinde Fârâbî, mutluluk felsefesi üzerinde durmaktadır. Kitabın ilginç yanlarından bir diğeri de, *İlimlerin Sayımı*'nda yaptığı ilim tasnifinden farklı bir sınıflamayı burada ortaya koymuş olmasıdır. Buna göre ilimler iki ana başlıkta incelenmektedir: 1) Nazari (Teorik) ilimler: Tahmini ilimler (Riyaziye), Tabii ilimler, İlahiyat (Metafizik); 2) Ameli (Uygulamalı) ve Felsefi ilimler: Ahlak, Siyaset ilmi.

Medinetu'l-Fazla: En meşhur eserleri arasında bulunan el-Fazla, daha çok siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarını ilgilendiren bir eserdir.

Fârâbî'nin eserleri sadesinde zikret-tiklerimizi tekrarladım, neşredilmiş ki-tap ve risalelerinden bazıların şu şekil-de sayabiliriz: *Kitabu'l-Mille* (Neşr. Muh-sin mehdi, 2. Baskı, Beyrut 1985); *Risaletu'l-Tenbih Alaa sebili's-Saade* (A Critical Edition Prepared by Dr. Sahban Khalifad, Publications of the University of

Jordan Department of Philosophy, Faculty of Arts, Jordan University, First Edition, Amman 1987); *Fususul-Medeni* (Fusul al-Madani, neşr. D.M. Dunlop, Cambridge 1961); *Fusulun Müntezaa* (Neşr. Fevzi en-Neccar, Beyrut 1971); *Kitabu Siyaseti'l-Medeniyye* (Neşr. Fevzi en-Neccar, Beyrut 1964).

Fârâbî'nin felsefesi

İslam felsefesinde sistemci ilk filozof olarak Fârâbî de kuşkusuz felsefesini, felsefenin temel problemleri olan varlık, bilgi, ahlak üzerindeki görüşleriyle kurmuştur.

Fârâbî'de bilginin en belirsiz biçimde bölünmesi, herhalde *Kable Taallümü'l-Felsefe* (Felsefe Öğrenmeden Önce) derken kastettiği kitapların, ilke olarak alınmış olduğu bölme şeklidir. Kitaplar, ya parçalı (cüz'i), ya külli (bütünsel) veya ikisi arası olurlar. Cüz'i kitaplarda sadece bir tek amaç güdülür; bunlar risaleleri teşkil ederler. Külli kitapların bir kısmı, okunurken düşünülecek olan şeyleri içerirler. Kitapların bazıları felsefe öğretir. Felsefe öğretmenleri de genel ve özel olanları vardır. Özel olanların bir kısmı felsefe ilmini, bir kısmı ise felsefe yöntemlerini öğretir. Bir kısmı ilahi, bir kısmı tabii, bir kısmı ise matematik gibi konuları öğretir. İlimler genellik dereceleri bakımından ya cüz'i ya da külli olurlar. Cüz'i olanlar, bazı varlıkları ve bunların özelliklerini inceler.

Genel olan ilimlerin konuları, bütün varlıklarda genel olan şeyi inceler. İşte bu metafiziktir. Oysa *İlimlerin Sayımı*'nda ilimler beş bölüm halinde sayılmışlardır. Bunlar 1) Dil ilmi ve kısımları, 2) Mantık ilmi ve kısımları, 3) Matematik ilimler: sayı, hendese, menazir ilmi, matematik, astronomi, müzik, ağırıklar ilmi, "hiyel" ilmi, 4) Tabii ilimler ve kısımları, ilahi ilimler ve kısımları, 5) Şehirler ilmi ve kısımları, fıkıh ve kelamdan ibarettir.

Fârâbî, nihayet "Tenbih'te, konusu insan tarafından yapılmış olmak veya olmamak, bir yarar gözetmek veya gözetmemek gibi bir ayırma ilkesine göre ilimleri veya felsefeyi yine teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İnsan tarafından yapılmış olmayan konuların, bir

yarar gözetilmeden incelenmesinden ibaret olan "teorik ilimler" veya "teorik felsefe" üç kısma ayrılır: matematik, tabiat ilmi, metafizik. İnsan tarafından yapılmış olan varlıkların bir yarar gözetilerek incelenmesinden ibaret olan "pratik (amelî) ilim" veya "pratik felsefe" ise "halki sanat" ve "siyaset" olarak ikiye ayrılmaktadır. *İlimlerin Sayımı*'nda sayılmış olan dil ilmi ve mantık, bu bölmede bir yana bırakılmıştır. Buradaki bölmede bulunan "İlahiyat", "Metafizik" adıyla ortaya çıkmıştır.(26)

DİPNOTLAR

- 1) *Encyclopedia of Islam*, Leiden E.J. Brill, 1980, Fârâbî Mad.
- 2) Friedrich Dieterici, *Al-Fârâbîs Philosophische Abhandlungen*, Leiden-E.J. Brill, 1890, s.115-118.
- 3) İbrahim Hakkı Aydın, *Fârâbî'de Metafizik Düşünce*, Bil Yayınları, İst. 2000, s.13-14.
- 4) Bkz. İbrahim Hakkı Aydın, *Age*, s.15.
- 5) George Makdisi, *The Rise of Humanism in Classical Islam and Christian West*, Edinburgh University Press 1990, s.250.
- 6) Bkz. Frederick Copleston, S.J., *A History of Philosophy*, Image Books, N.Y. 1962, vol. II:214-215; Ian Richard Netton, *Al-Fârâbî and His School*, Routledge 1991, s.1-8.
- 7) Bkz. Nejdet Durak, *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003, s.153.
- 8) Bkz. Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihî*, Asa Y. Bursa 1999, s.101.
- 9) Bkz. Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, s.214-215.
- 10) Deborah L. Black, *Al-Fârâbî*, s.178 (History of Islamic Philosophy, ed. By Seyyed Hussain Nasr&Oliver Leaman, Routledge, NY.1993. Vol. I içinde).
- 11) I. Raci el-Faruki-Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, s.397-398.
- 12) Bkz. George Makdisi, *The Rise of Humanism in Classical Islam and the Christian West*, s.250.
- 13) Deborah L. Black, *Al-Fârâbî*, s.178
- 14) Bkz. Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihî*, s.100-114
- 15) I. Raci el-Faruki-Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, s.397.
- 16) Macit Fâhri, *İslam Felsefesi Tarihî*, s.92-93.
- 17) Nejdet Durak, *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003 (Basılmamış Doktora Tezi), s.159.
- 18) Nejdet Durak, *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik*, s.160.
- 19) Bkz. İbrahim Hakkı Aydın, *Fârâbî'de Metafizik Düşünce*, s.25-26.
- 20) İbn Etî Üsşaybia, *Uyunu'l-Enba fi Tabakatil-Etîbba*, II, 138 (aktaran, İ.H. Aydın, age., s.26).
- 21) İbn Etî Üsşaybia, a.g.e., II, 137 (aktaran, İ. H. Aydın, s.27).
- 21) Mubahat Tüker-Küyel, *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri*, AKM Yayını-Sayı: 31, Ank. 1990, s.2.
- 22) Mubahat Tüker Küyel, *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri*, a.yer.
- 23) Macit Fâhri, *İslam Felsefesi Tarihî*, çeviren Ka-sım Turhan, İklim yayınları, İstanbul, t.z. s.93.
- 24) Bkz. Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihî*, s.101
- 25) Bkz. El-Fârâbî, *İnsau'l-Ulum*, ed. Osman Amin, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1949, s.98-112. Krş. Nejdet Durak, *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik*, s.160-161.
- 26) Bkz. Abu Nasr al-Fârâbî, *Kitab al-Huruf*, ed. Muhsin Mahdi, Daru'l-Maşrik, Beirut 1970.

Fârâbî ve mantık felsefesi

Fârâbî'ye göre mantık, kategoriler, önermeler, kıyas ve analogi bölümleriyle neticede ister tümel ve isterse tikel olsun kavram analizi yaptığı için dil, matematik ve geometri olmak üzere felsefenin ve bilimin çeşitli alanlarına malzeme sunar.

Mantık tarihinin, Aristo'dan sonra en önemli mantıkçı filozofu hiç şüphesiz ünlü Türk bilgini Fârâbî'dir. (870-950) Aristo mantığın kurucusu olarak kabul edilir. Fârâbî de mantığın sistemleştiricisi ve geliştiricisidir. Bunun için İslâm dünyasında birincisine "İlk Öğretmen", ikincisine "İkinci Öğretmen" denmiştir. Fârâbî'nin, bir kısmı günümüze kadar ulaşan 36 adet mantık eseri vardır; bunlardan 10-12'si Ortaçağ'da İbraniceye ve Latinceye çevrilmiştir.

Burada ne Fârâbî'nin mantık anlayışının genel bir değerlendirmesini yapacağımız ne de mantığa katkılarını anlatacağız. Konumuz, Fârâbî'nin mantık felsefesine kısaca bir göz atmak olacaktır. Mantık felsefesini bir cümleyle tanımlarsak, mantığın konumunun, mantık ilkelerinin ve temel kavramlarının felsefede irdelenmesidir veya mantık üzerine felsefi düşünmedir diyebiliriz. "Mantık Felsefesi" adı, W.V. Quine gibi günümüz mantıkçı pozitivistler ile ortaya çıkmış ise de, aslında mantık sorunlarına felsefi yaklaşım yeni değildir. Mantık hakkında açık-seçik bir şekilde felsefe yapmak Fârâbî ile başlamıştır diyebiliriz.

Alet ve sanat olarak mantık

Aristo açıkça ifade etmese de, genelinde kendisinin, mantığı, bilgi elde etmenin bir aleti olarak gördüğü düşünülmektedir, ki bunun için MS 2. yüzyıldan itibaren Aristo'nun mantıkla ilgili yazıları Organon (Alet) adı altında bir araya getirilmiştir. Fârâbî'ye göre ise, mantık hem

alet ve sanattır, hem de ilim/bilimdir; mantık tasavvurat yönüyle kavramlar, kavramların delâleti ve kavramlararası ilişkileri konu aldığında bilimdir(1); akıl yürütme ilkeleri ve tasdikât yönüyle alet ve sanattır.(2) Fârâbî'ye göre mantığın bilim oluşu, bilgi ve varlık nazariyelerinin en temel konularını ele almasındandır; alet oluşu ise, hem düşünce için ilkeler vaz'etmesi hem de düşünülerin doğruluğunu veya yanlışlığını göstermek için ispat yöntemleri oluşturmaları ve ölçütler belirlemesidir.

Diğer taraftan Fârâbî'ye göre mantığın, ister bilim olsun isterse alet olsun, dilbilim ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Mantık anlamının bilimi ve aletidir; dil (dilbilgisi) ise konuşmanın ve anlaşılmanın anlatımının aletidir. Bu açıdan Fârâbî'ye göre mantık dilbilimin temelidir; mantık evrenseldir, oysa dilbilim, özel bir dile has olmak üzere yereldir. Dilbilim, sözcüklerin ve cümlelerin şekli yapısı ve yapısal özellikleriyle, sözlüklerin sözlük anlamlarıyla ilgilidir. Mantık bilim olarak, dilediği sözcüklerin, düşünülene karşılık gelmek üzere işlem ve kaplamaların esas olarak kavramlaştırılması ile ilgilidir. Mantık alet olarak ise, kavramlaşan sözcüklerin, düşünülerin, dış dünyadaki nesnel varlıklara tekabül edip etmediği ve onlarla ilgili akli çıkarımların doğruluklarının veya yanlışlıklarının belirlenmesiyle ilgilidir.

Dolayısıyla dil ile mantık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Fârâbî'ye göre mantık, dilin temelini teşkil eder ve onu önceler. Mantık düşündürür; dil düşünülünü anlatır. Aynı şekilde Fârâbî'de mantığın matematik, özellikle de geometri ile

Fârâbî'ye göre mantık ilkeleri, her açıdan zorunlu doğrular olduğundan, bu ilkelere uymayan bilgiler, çıkarımlar ve yargılar hep tutarsız, çelişkili ve hatalı olacaktır.

Dil ile mantık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Fârâbî'ye göre mantık, dilin temelini teşkil eder ve onu önceler.

sıkı bir ilişkisi vardır. Hatta Fârâbî'ye göre mantık öğrenmek isteyen, önce geometri öğrenmelidir.(3) Çünkü doğru yöntem ancak geometri ve matematikle öğrenilir. O halde felsefe öğrenip yapmadan önce dilbilim, matematik ve mantık öğrenilmelidir.

Fârâbî'nin dört akıl ilkesi ve bunların kaynağı

Fârâbî'nin mantık felsefesinde Burhan, yani İkinci Analitikler, en üst ve en önemli yeri teşkil eder. Burhan'dan önceki Kategoriler (Me'külat). Peri Hermeneias (İbare) ve Birinci Analitikler (Kıyas) Burhan'a hazırlık konularıdır; Topika (Cedel veya Diyalektik), Sofistika (Sofistik Deliller), Retorika (Hitabet) ve Poetika (Şiir), Burhan'a hem alet hizmeti görürler hem de Burhan'ın uygulama alanlarıdır.(4) Burhan neticede bilinenin veya düşünülünün şekli ve mânâ olarak kesinliği veya yanlışlığını belirler.

Mantığa sözcükler olarak malzemeyi dil sağlar; bu malzemeyi akıl ilkeleriyle, kavrama, önermelere ve kıyasa dönüştüren mantıktır. Bu açıdan akıl ilkeleri, mantığın en önemli konularından birisidir. Fârâbî, Aristo'nun daha önce Özdeşlik, Çelişmezlik ve Üçüncü Şıkkın Yokluğu

şü şeklinde belirttiği üç ilkeyi kabul eder ve bunlara ilk defa Yeter Sebep ilkesini ekler; dolayısıyla Fârâbî, esasen dört tane akıl ilkesinden bahseder. Fârâbî'den sonra, bildiği gibi Gazzâlî ve ondan etkilenecek Leibniz gibi düşünürler, yeter-sebep ilkesini savunup geliştirmişlerdir.

Mantık felsefesi açısından burada Fârâbî için en önemli iki soru vardır. Birincisi, bu akıl ilkelerinin kaynağı nedir? İkincisi, bu ilkelerin geçerliliği ve değeri

Fârâbî, Aristo'nun daha önce Özdeşlik, Çelişmezlik ve Üçüncü Şıkkın Yokluğu şeklinde belirttiği üç ilkeyi kabul eder ve bunlara ilk defa Yeter Sebep ilkesini ekler. Fârâbî'den sonra Gazzâlî ve ondan etkilenecek Leibniz gibi düşünürler, yeter sebep ilkesini savunup geliştirmişlerdir.

nedir?

Fârâbî'ye göre akıl ilkelerinin kaynağı akıl, varlık ve didir; başka bir deyişle aklın ilkeleri bizzat aklın, varlığın ve dilin yasalarıdır; akıldan, varlıktan ve dilden gelirler; hem varlığa hem zihne hem de dile aittirler. Bu açıdan akıl ilkeleri evrensel ve zorunludur. Fârâbî'de rasyonalizmin, realizmin ve emprizmin birleştirildiği bir anlayış vardır. Böylece birinci soru Fârâbî'ye göre cevaplanmış oldu. İkinci soruya gelince, olumlama ve değiştirme şeklindeki bütün yargılar, akıl ilkelerinden en az birisine dayanır; onarsız yargı olmaz. Sadece dilde akıl yürütme-yi gerektirmeyen tekil sözcüklerin kullanımında veya dilek-istek kipiyle yapılan inşâ cümlelerinde yargı olmadığında, akıl ilkelerine ihtiyaç yoktur. Fârâbî'ye göre mantık ilkeleri, her açıdan zorunlu doğrular olduğundan, bu ilkelere uymayan bilgiler, çıkarımlar ve yargılar hep tutarsız, çelişkili ve hatalı olacaktır.

Burada önemli bir başka soruyla daha karşılaşırız: Mantık ilkelerinin doğruluğu nasıl bir doğruluktur ve nasıl ispatlanabilirler? Fârâbî'ye göre bu ilkelerin doğrulukları, doğrudan ne kendilerinden başka ilkelere veya başka şeylerin vasıtasıyla ispatlanabilirler. İlkeler doğrulanabilirler; ilkelere uyulmadığında ortaya çıkan tutarsızlıklar, çelişkiler ve hatalar, ilkelerin doğruluğunu gösterirler ve böylece ancak dolaylı olarak da doğruluklarının ispatı yapılmış olur.

Doğrular değişken midir, ezeli midir?

Bir başka soru da şudur: Mantık ilkeleriyle elde edilen doğruluk evrensel midir? Yani akıl doğrularıylı olgu doğruları aynı şey midir?

Fârâbî'ye göre, doğrunun mantıksal ve olgusal olarak bu şekilde ikiye ayrılması zahiren yapılabılır; ancak nihai olarak mantıksal doğru ile olgusal doğru aynı şeydir. Ancak olgu doğrularına her zaman sadece mantık ilkeleriyle ulaşılamaz; deney ve tecrübeyle ulaşılabilir. Hatta bütün mantıksal doğrular aslında olgusal doğrulardır.

Burada mantık felsefesi açısından

sorulması gereken önemli bir soru daha vardır: Hangi doğrudan bahsederek bahsedelim, acaba doğrular ezeli midir? Yani değişken değiller midir?

Fârâbî'ye göre insanın, doğrunun tesbitinde yapacağı mantık hataları yüzünden ortaya çıkacak hataları hariç, doğruluğu tesbit edilen doğru, ister olgusal olsun ister mantıkî olsun, insanın doğal mantık yapısı ve doğruluğu söz konusu olan şeyin konusu ve varlığı değişmedikçe, yani başka bir ifadeyle doğruluğun dayandığı şartlar ve ortam değişmedikçe doğrular sabittir. Doğruluk esasen Fârâbî'ye göre çıkarımların ve yargının nesneye tekabülüdür; sadece zihinsel ilkelere uygunluk değildir. Bu açıdan doğruluk, gerçeklikler.

Örneğin $2 \times 2 = 4$ veya $2 + 2 = 4$, sadece zihinsel şekli bir önerme gibi düşünüldüğünde ve 2'lerin ikiye 1'den oluştuğu kabul edilince $2 \times 2 = 4$ olmayabilir; 1, 2, 3 de olabilir. Ancak 2'lerin, iki elmayı temsil ettiğini düşündüğümüzde, her zaman ortada dört elma olduğunu görürüz. Dolayısıyla zihinsel veya mantıkî doğrular her zaman doğrudur.

Olgusal doğrular da böyledir. Ancak olgular ve onlara konu olan nesneler değişken olabileceğinden, yeni durumlar, yeni doğrular çıkarır. Fakat bu, nesnenin eski durumuna uygun olan doğruların doğruluğu değişmiştir denemez. Olgusal doğrular, Fârâbî'ye göre ortama ve nesnenin durumuna bağlı şartlı doğrulardır.

Örneğin "su, deniz seviyesinde 100°C'de kaynar" yargısı doğrudur. Suyu yer altında 15 metre derinlikte veya gökyüzünün 150 metre yüksekliğinde kaynatmak istersek, suyun 90°C veya 110°C'de dahi kaynayabileceği görülür. Bu son kaynama noktaları. 100°C kaynama noktasını yanlışlamaz.

Başka bir örnek, "Türkiye'yi 1923'e kadar padişahlar idare ediyordu" önermesi ile "Türkiye'yi Cumhurbaşkanı idare ediyor" önermesi birbiriyle ne çelişiktir, ne de karşıt; dolayısıyla biri doğrusa diğeri yanlıştır denemez. Siyasi şartlar ve ortam değişmiştir; buna uygun olarak da doğruluk değişmiştir. Dolayısıyla birinci önerme 1923'ten önceki tarihler için bugin yanlış değil, yine doğrudur.

Doğru doğruyu yok etmez. Ancak

burada başka bir önemli soru daha sorulabilir. Özellikle tarihi ve sosyal olayların olgusal doğrulukları için geçerli bir sorudur. Sözelimi kapitalizm mi, yoksa komünizm mi doğrudur? Bu türden şeylerin doğruluğu sadece sistemlerin yapısına ve ortaya çıktıkları ortama bağlı olarak belirlenmez; bunlarla birlikte, insanın ahlâkî ve inançsal olmak üzere çok çeşitli değer yargıları da işin içerisine karışır. Dolayısıyla değer içeren olgusal şeylerden, birisi mutlak doğru bile olsa, doğruluklar ve yanlışlıklar değişkendir ve görecelidir. İşte bu nedenle Aristo ve Fârâbî gibi filozoflar bu türden tarihi ve sosyal olayları doğrudan bilimin konusu yapmamışlardır.

Kavramların kaynağı nedir?

Kavram konusuna gelince, mantık daha önce de işaret ettiğimiz gibi kavramlarla işe başlar. Kavramlar önermelerin, önermeler akıl yürütme ile kıyasın ve analojinin temelinin teşkil eder. Bütün bunlar da, yine yukarıda vurguladığımız gibi Burhan'a temel teşkil eder ve malzeme sağlar. Sofistler ve Aristo'dan sonra mantıkçılar ve filozoflar bugüne kadar kavramlar ve onların en genelleri olan kategoriler hakkında çok şeyler söylemişler. Mantık felsefesi açısından en önemli soru, kavramların kaynağının ne olduğu sorusudur. Kavram veya kategori, aslında nesne hakkında zihinsel tasavvurdan veya nesnenin fikridir. Böyle tanımlanan kavram Sofistler, Sokrat, Eflatun, Stoacılar ve Aristo başta olmak üzere filozoflara ve mantıkçılara sayısız sorun çıkartmıştır. Bütün bunları burada dile getirmek elbette olanaksızdır ancak Fârâbî'nin mantık felsefesi açısından onun çözümlerinden bazıları üzerinden kısaca duracağız.

Stoacıların aksine Aristo ve Fârâbî'ye göre kavram, önermeye önceliklidir ve kavramlar önermeyi belirler. Kavram, önermeden bağımsız bir anlama sahiptir. Aristoya göre tikel önermelerin gerçekliği vardır ve bunlar birincil tözlere işaret ederler; tümel önermelerin ise zihinden bağımsız nesnel gerçeklikleri yoktur. Bu açıdan Aristo konseptüalisttir. Fârâbî de bazen Aristo gibi düşünür ancak aralarında önemli bir fark vardır: Her

ne kadar, ister tikel, ister tümel olsun kavram, akıl soyutlamayla zihinsel tasavvur olduğuna göre, tikel veya tümelin işaret ettiği tözden başka, nesnenin bir de mahiyeti vardır, ki mahiyetten ilk defa bahseden de Fârâbî'dir. Mahiyet, özellikle, zihinde tasavvur edilen tümel kavramların, dışardaki varlık türlerinin nesneliliğine işaret eden bir kavramdır. Böyle olunca, tümeler, işlem yoluyla olmasa da kaplam yoluyla nesnel gerçekliklere sahiptirler. Bu açıdan Fârâbî konseptüalist olmaktan ziyade realisttir.

Fârâbî'de bilim yapma ile felsefe yapmanın ayrımı

Yine de ilk defa Fârâbî, kendisinden çok daha sonra, sırasıyla Leibniz ve Kant'ın yapacağı gibi, kavramları işlemleri bakımından ikiye ayırır: Tahlîlî (Analitik) ve Terkîbî (Sentetik) kavramlar. Buna bağlı olarak da önermeleri Fârâbî analitik ve sentetik önermeler şeklinde ikiye ayırır. Bir önermede konu veya yüklem olarak iki terim veya kavram vardır; özellikle konuyu ifade eden kavram zihinsel ise, buna analitik önerme; olgusal ise, sentetik önerme denir. Fârâbî kavramlar ve önermeler arasında bu ayrımı yapmakla, felsefe yapma ile bilim yapmanın ayrımını göstermiştir, ki özellikle Fârâbî'den sonraki düşünürler bu ayrımı dikkate alarak farklı bilim felsefesi oluşturmuşlardır. Birünî, Sızci ve İbnü'l-Heysem gibi bilginler, Meşşâilerin Aristo'dan ve Eflatun'dan aldığı metafizik formül bilim anlayışını reddederek, tümevarımı esas alan, gözlem ve deneyle dayanan bir bilim felsefesi oluşturmuşlardır. Hatta Birünî Yunan bilimini ve felsefesini mistik ve mitik bir düşünce olarak görmüştür.

Tekrar dönelim Fârâbî'ye. Fârâbî için mantık felsefesinin en önemli sorunlarından birisi de, kategorilerin veya tümel kavramların yüklem olup olamayacağı meselesidir. Çünkü önermeler arasında en önemli önerme, yüklemlî önermedir.(5) Örneğin en tümel ve en genel kavram olan "varlık" sözü yüklem olabilir mi? Fârâbî'ye göre insan zihni, bütün olarak varlığı kuşatamayacağı için varlık sözü esasen yüklem olamaz; ancak yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi varlık

felsefeye konu olduğunda analitik tarzda üzerinde düşünülebilir ve bilinebilir. Varlığı bilme konu yaparsak ancak "varlık" sözünün altındaki tekil nesneler, tek tek ele alınarak sentetik tarzda bilinebilir. Dolayısıyla varlık külli bir kavram olarak düşünüldüğünde bilimsel önermelerde doğrudan yüklem olamaz.

Fârâbî'ye göre mantık, kategoriler, önermeler, kıyas ve analogi bölümleriyle neticede ister tümel ve isterse tikel olsun, kavram analizi yaptığı için sadece bunlara malzeme sunmaz; başta dil, matematik ve geometri olmak üzere felsefenin ve bilimin çeşitli alanlarına da malzeme sunar. Bu yönüyle mantık alettir; ancak bilim ve felsefe, mantıksal olarak tahvil edilmiş kavramları da kendilerinde kullandıkları için mantık aynı zamanda felsefe ve bilimidir.

Örneğin Fârâbî, önermelerin kipleri veya modalitesinden bahsederken, önermeleri bu yönüyle üçe ayırır: Vucûb (zorunluluk), İmkân ve İmtina (imkânsızlık). Bunların ne anlama geldiğini basit bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: "Ateş sıcaktır" (zorunlu bir önermedir), "Ateş söndürülebilir" (mümkün bir önermedir), "Ateş soğuktur" imkânsız bir önermedir. Gerek Fârâbî'nin kendi metafizik ve ontolojisinde ve gerekse kendisinden sonrakilerde, İbn Sinâ'ninkinde veya Thomas Aquinos'ninkinde varlık üçe ayrılır: Zorunlu Varlık, Mümkün Varlık ve İmkânsız Varlık. Gördüğü gibi mantığın üç temel modalitesi, varlığın incelenmesini metafizikte üç ana sınıfa ayırmıştır.

Kıyasta nedenselliğin rolü

Kıyasa gelince, o vasıtasız bir akıl yürütme biçimidir. Fârâbî'nin kıyasın geçerliliğine ilişkin mantık felsefesi açısından en temel görüşü, nedensellik ilkesidir; kıyasta mantıksal nedensellik hakimdir. Fârâbî'nin kıyastaki nedensellik ilkesi hakkında söyledikleri, klasik mantığa yönelttiği totoloji olduğu şeklindeki eleştiriyede bir cevap niteliği taşımaktadır.

Bilindiği gibi tam kıyas, öncül niteliğindeki iki önerme ile sonuç niteliğindeki bir başka önerme olmak üzere üç önermeden ve en az üç terimden oluşur. Kıyas, geçerliliğini, büyük ve küçük terim-

ler arasında, onların içlemleri ve kaplamaları bakımından, orta terimin nedensellik (ilişiyi) ilişkisi kurmasıyla sağlar. Orta terimle, büyük ve küçük terimler arasında nedensellik ilişkisi tam veya açık bir şekilde değil de sadece benzetme yoluyla kurulursa kıyas analogi olur.

"Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrat insandır, O halde Sokrat da ölümlüdür" gibi meşhur bir kıyasa baktığımızda, burada söylenenler bir totoloji gibi görünse de aslında değildir. Çünkü kıyas sonuçta bir çıkarımdır; burada illa da yeni bir şeyin söylenmesi gerekmez. Kıyasta asıl olan şey, kurulan önermelerin form (şekil) ve madde (içerik) bakımından doğru olup olmadığı meselesidir. Bütün insanların ölümlü olduğunu sadece kıyasın formu gereği bilmiyoruz; aslında olgusal olarak da biliyoruz. Çünkü ne Aristonun, ne de Fârâbî'nin zamanına kadar ölümsüz bir insana rastlanmamıştır. Dolayısıyla aslında bu tür tam kıyaslar insanlık tecrübesine dayanırlar.

Kıyasın ve mantığın, bilgilerimize yeni bir fikir katması beklentisi, mantığın amacını bilmemekten kaynaklanıyor. Bu bilmediği için, çoğu kimse ve hatta bazı mantıkçılar bile mantık veya kıyası, bi-

Fârâbî kavramlar ve önermeler arasında ayırım yaparak, felsefe yapma ile bilim yapmanın ayırımını göstermiştir. Böylece Fârâbî'den sonra gelen Bîrûnî, Sîzî ve İbnü'l-Heysem gibi bilginler, Meşşâîlerin Aristo'dan ve Eflâtun'dan aldığı metafizik formlu bilim anlayışını reddetmiş, tümevarımı esas alan, gözlem ve deneye dayanan bir bilim felsefesi oluşturmuşlardır.

lininde bilinmeyi ortaya çıkarmak gibi tanımlarlar. Oysaki mantığın amacı ve konusu bu değildir. Mantık ve kıyas esasen, bilinenin doğruluk ve yanlışlık açısından irdelenmesini konu alır.

Kıyasın dayandığı orta terimin nedenselliği, Fârâbî'nin metafiziğinin ve bilim anlayışının en temel ilkesi olan nedensellik ilkesiyle örtüşmektedir.

Burhan: Fârâbî'de mantığın esası

Burhan, "Beş Sanat'tan ilkidir ki, Burhan'ı, Cedel'i, Hitabet'i, Şiir'i ve Sofistik Delilleri ilk defa bu adla adlandıran Fârâbî'dir.(6) Burhan, daha önce de belirttiğimiz gibi Fârâbî'de mantığın esasını teşkil eder; bir bakıma mantık demek Burhan demektir. Burhan'ın konusu tasdik ve ispattır. Fârâbî Burhan'ı iki kısma ayırır; Geometrik Burhan ve Mantıkî Burhan.(7)

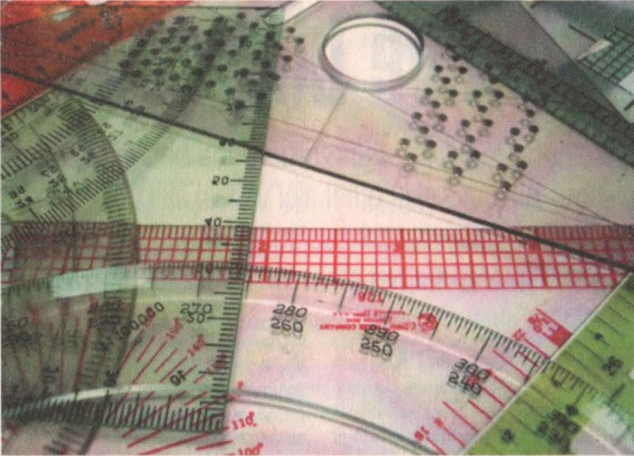
İnsanlığın her devrinde matematik en kesin bilgi olarak kabul edilmiştir; bu açıdan bilinenin doğrulanması ve ispatı için matematik yöntemler, özellikle de geometri yöntemi kullanılmaya çalışılmıştır. Geometri, matematik bilimleri içerisinde daha sağlam ve daha kesin bilim olarak değerlendirilmiştir. İşte bu nedenle ki Fârâbî geometriyi, en sağlam burhan yollarından birisi kabul eder.

Mantıkî burhan, geometrik burhan gibi apaçık ve zorunlu öncüllere dayanır ki, bunlar yakiniyât, aksiyomlar, duyuların ve aklın sezgisi, deney ve tecrübe verileridir.

Kısaca ifade edecek olursak; Fârâbî, çağdaş bilimin mantık ilkelere aksiyomları oluşturup oluşturmadığı şeklindeki tartışmalara ihtiyaç duymadan, Burhan'da mantık ilkeleriyle geometrik ilkelere, birbirine indirgemenen bir bakıma üst üste koyarak güçlü bir tasdik ve ispat yöntemi oluşturmaktadır. Bu da, bizzat önce mantığın daha sonra da diğer bilimlerin ihtiyacı olan hem yöntemsel, hem de ispatsal gerekliliktir.

Fârâbî'nin mantık felsefesini anlatmak için verdiğimiz bu örnekler bize, Fârâbî'ye göre mantığın bütün bilimlerin ve sanatların hem temelinde hem de tepesinde bulunduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, Fârâbî ve diğer Müs-

İnsanlığın her devrinde bilinenin doğrulanması ve ispatı için matematik yöntemler, özellikle de geometri kullanılmıştır.

lûman mantıkçılara göre mantık, dinî anlamının da en temel yöntemlerinden biridir. Bunun için onlar "Mantık ve matematik bilmeyen müftünün fetvasına güvenilmez" demişlerdir. Çünkü Tanrı'nın

dili Fârâbî ve Gazzâlî'ye göre mantıksal ve matematikseldir. Hatta bildiği gibi Gazzâlî Kur'an ayetlerini önermelere dönüştürme çabası bile yapmıştır.

Mantık bir bütün olarak doğru düşünenin, doğru çıkarım yapmanın ve bildiklerimizin doğru veya yanlış olup olmadıklarının ölçütü olarak insanı hak ve hakikate, doğruya, iyi ve güzele götürdüğü için, Fârâbî'ye göre mantık mutluluğun anahtarı ve kaynağıdır. İnsan ancak doğru sözle ve doğru fiille mutlu olabilir. Bunları o, *Mutluluğun Kazanılması* (Tahsilu's-Sa'ade) adlı eserinde ifade etmiştir.

DİPNOTLAR

- 1) Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. A. Ateş, İstanbul, 1990, s. 48-49, 54; Fârâbî: *Elîlâun ile Anstoteles'in Görüşlerinin Ulaştırılması*, çev. M. Kaya, *İslâm Felsefelerinden Felsefe Metinleri*, İstanbul, 2003, s. 152.
- 2) Fârâbî, *et-Tenbîh alâ Sebîl's-Sa'âde*. Haydarâbâd, 1341, s.20-21.
- 3) Fârâbî, *Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular*, çev. M. Kaya, *İslâm Felsefelerinden Felsefe Metinleri*, İstanbul, 2003, s. 113.
- 4) Türker-Küyel (M.), Fârâbî'nin "Şerâitü'l-Yakînî", Ankara, 1990, s.10-11.
- 5) Fârâbî, *Kitâbü'l Kıyas*, neşir R. Acem, Beyrut, 1986, s. 13 vd.
- 6) Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, s. 79.
- 7) Fârâbî, *Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular*, s. 113.

11 BÖLÜMLÜK DEV BELGESEL

Atatürk'ü daha iyi tanıyacak ve şaşıracaksınız...

11 VCD + 1 Kitap

75 YTL

*Kurtuluş Savaşı'nı
hangi fikirlerle kazandık?*

- Atilla İlhan'ın daha önce yayınlanmayan söyleşisi
- Döneme ait daha önce yayınlanmamış görüntüler
- Hakimiyeti Milliye Kitabı hediyesi

ULUSAL
KANAL

İletişim:
0212 251 50 90 - 376
(Abdullah Gürsoy)

Prof. Dr. Sina Aksin
Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu
Prof. Dr. Abdülhaluk Çay
E. Amiral Tanju Erdem
E. Tuğgeneral Nejat Eslen
İsmet Görgülü
M. Bedri Gültekin
Prof. Dr. Alparslan Işıklı
Atilla İlhan
Nüzhet Kandemir
Ertuğrul Kazancı
Arslan Kılıç
Orhan Koloğlu
Dr. Doğu Perinçek
Hıfzı Topuz
Yural Savaş
Mahmut Yılbaş

ANLATIYOR

Fârâbî'de akıl ve bilgi

Fârâbîci akıl teorisi, Aristo'nun *De anima*'sının yorumunda belirgin bir ilerlemeyi gözler önüne serer: Bilkuvve akıl, bilfiil akıl ve faal akıl arasındaki ayrımlar, psikolojinin ve kozmolojinin belirsiz uçlarında bulunan bir aklın statüsü hakkında Ortaçağ tartışmalarının hepsinin temelini oluşturacaktır.

İslâm felsefesinin gerçek anlamda kurucusu kabul edilen Türk asıllı Fârâbî'nin (ö. 950) felsefî sisteminde akıl ve bilgi kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Kendisine özgü bir şekilde açıkladığı aklı ve kesin bilgiyi temele alan ve bu doğrultuda erdeme dayalı evrensel bir toplum modeli öngören Fârâbî'nin bu alandaki görüşleri İslâm dünyasında olduğu kadar Batı'da da oldukça etkili olmuştur. Kuşkusuz İslâm felsefe tarihinin İbn Rüşd (ö. 1198) dönemine kadar uzanan çizgisinde Fârâbî'nin belirleyici bir etkisi görülmektedir. Aynı şekilde o, Ortaçağ Avrupası'nda da yüzyıllarca büyük tesirler yaratmıştır. Robert Hammond *The Philosophy of Alfaraba and Its Influence on Medieval Thought* (New York 1947) adlı eserinde, Ortaçağ felsefe ve teolojisinin en önemli temsilcisi sayılan St. Thomas Aquinas (ö. 1274) ile Fârâbî felsefesinin bir karşılaştırmasını yapmış ve St. Thomas felsefesinin pek çok noktada adeta Fârâbî'nin felsefî görüşlerinin bir tekrarı mahiyetinde olduğunu göstermiştir. Bu etki, Ortaçağ'da onun eserlerinden yapılan çevirilerden de açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim onun Me'âni'l-akl (Aklın Anlamları) ve İhsâ'ü'l-ülüm (İlimlerin Sayımı) gibi doğrudan akıl ve bilgi konusunda yazmış olduğu eserleri de dahil olmak üzere toplam 35 civarında eserinin İbranice ve Latinceye çevrildiği görülmektedir. (1)

Ortaçağ felsefesi tarihi uzmanı Alain de Libera, *La Philosophie Médiévale* başlıklı eserinde Fârâbî'nin İslâm ve Batı dünyasındaki etkisine değindikten sonra, onun, özellikle akıl teorisinin kapsamlı te-

siri hakkında şunları söylemektedir: "Fârâbîci akıl teorisi, Aristo'nun *De anima*'sının yorumunda belirgin bir ilerlemeyi gözler önüne serer: Bilkuvve akıl, bilfiil akıl ve faal akıl arasındaki ayrımlar, psikolojinin ve kozmolojinin belirsiz uçlarında bulunan bir aklın statüsü hakkında Ortaçağ tartışmalarının hepsinin temelini oluşturacaktır." (2)

Fârâbî'nin bilgi teorisi

Fârâbî'ye göre insanı insan kılan ve onu diğer canlılardan ayıran, aklıdır. (3) O, düşünme gücü/yetisi olarak da adlandırdığı aklı, akledirlerin (düşünürlüler, ma'kulât) kavranabildiği, güzel ve çirkin şeylerin ayrıştırılabildiği, yararlı ve zararlıların bilinip buna göre yapılması ve yapılmaması gerekenlerin düşünülebildiği bir güç olarak ortaya koymakta; onu, ilimlerin ve sanatların elde edilebildiği bir melekeler olarak görmektedir. (4) Genel anlamda akla, idrak gücü de denilebildiğini belirten Fârâbî, duyu tecrübelerinin aklı bilginin oluşum sürecindeki rol ve işlevinin temel bir yer işgal ettiğini vurgulamak bakımından aklın, duyu tecrübe-lerinden başka bir şey olmadığını altını çizmekte, tecrübeler ne kadar çok olursa aklın da o kadar yetkinliğe ereceğini söylemektedir. Ona göre, yeni doğan bir çocuk, duyu ve idrak vasıtalarına sahip olarak dünyaya gelmekle birlikte Platon'un (ö. MÖ 347) savunduğunun aksine herhangi bir bilgiye sahip olarak doğmamaktadır. Bir başka ifade ile insan, doğuştan bilgi sahibi olarak dünyaya gelmemektedir. Bununla birlikte yeni doğan bir insan, bilme yetisine sahip oldu-

Fârâbî, duyuların sadece tikelleri idrak edebildiğini ifade ederek bu tikel duyu idraklerinden tümelerin hâsıl olduğunu ve aslında tümelerin de tecrübelerle dayandığını söylemektedir.

ğundan, ondan ancak "potansiyel bir bil-
len" (âlime bi'l-kuvve) olarak söz etmek
mümkün görülebilir.(5)

Duyu bilgisine kuşkuyla yaklaşan
Platon'a açık bir karşıtlık içinde, duyula-
rın önemine vurgu yapan Fârâbî, insan
aklında bilginin ortaya çıkışı hususunda
nefsin (de anima) diğer güçlerinin de
önemli bir yer işgal ettiğinin altını çiz-
mektedir. Duyu gücünün yaptığı işin,
herkesçe bilinen beş duyu vasıtasıyla
duyulurlar (mahsûsât) ile acı ve haz ve-
ren şeyleri idrak etmek olduğunu belir-
ten Fârâbî, duyuların zararlı ile yararlıyı,
güzel ile çirkini ayırt edemeyeceğini söy-
lemektedir.(6) Bunları sadece aklın algı-
layabileceğini belirten filozofa göre, ger-
çekte idrak eden, aklın da kendisine
bağlı olduğu nefstir. Duyu gücünün, sa-
dece duyulur nesneleri duyumsaması ve
bundan etkilenmesi söz konusudur.
Maddî olmayan nefis, duyulur sûretleri
(form) duyularla, akledilir suretleri de on-
ların duyulur suretleri vasıtasıyla idrak
etmektedir. Çünkü bu suretlerin akledilir-
liği onların duyulurluğundan çıkarılmak-
tadır.(7) Ayrıca nefis, duyulur ve hayal
edilir şeyleri birtakım organlar vasıtası-
yla idrak ederken, tümelleri ve akîlleri
doğrudan zâtıyla idrak etmektedir.(8)

Fârâbî, duyuların sadece tikelleri id-

Fârâbî'ye göre, yeni
doğan bir çocuk, duyu ve
idrak vasıtalarına sahip
olarak dünyaya gelmekle
birlikte Platon'un
savunduğunun aksine
herhangi bir bilgiye sahip
olarak doğmamaktadır.
Bir başka ifade ile insan,
doğuştan bilgi sahibi
olarak dünyaya
gelmemektedir.

rak edebildiğini ifade ederek bu tikel duyu
idraklerinden tümellerin hâsıl olduğunu
ve aslında tümellerin de tecrübelerle da-
yandığını söylemektedir. Ona göre insan,
doğuşundan itibaren duyularıyla tek tek
nesneleri algılamakta ve zaman içerisinde
dağıncık vaziyette oluşan bilgilerin farkı-
na varıldığında bazıları bunların başlan-
ğıctan itibaren kişinin nefsinde var oldu-
ğunu zannetmektedir. Oysa bu bilgiler
duyu idrakleri sonucu oluşmuşlardır. Şu
var ki duyular, nesneleri bulundukları şek-

liyle algıladıkları için duyu bilgileri tikelidir;
akıl ise duyuların algıladıklarının ötesinde
varlıkları zıtlarıyla birlikte düşünebilmek-
te, idrak ettiği bilgilerden analiz ve sentez
yoluyla tümel olanın bilgisine ulaşabil-
mekte ve mukayeseler yaparak yeni bilgi-
ler üretebilmektedir. Ayrıca akıl soyut su-
retleri de duyulara başvurmaksızın doğ-
rudan idrak edebilmektedir.

Teorik ve pratik akıl

Düşünme gücünün ya da aklın, te-
orik ve pratik olmak üzere iki yönünün
bulunduğunu söyleyen Fârâbî'ye göre
pratik akıl, insanın iradesiyle gerçekle-
ştirdiği eylemleri bilgisine konu yapan(9),
yapıp etmelerle ve bir halden başka bir
hale dönüşebilenlerle ilgili olan şeylerin
ayrıştırılmasını sağlayan bir güçtür. Bu
güç de beceriyle ilgili ve fikirle ilgili olmak
üzere kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.
Beceriyle ilgili olan güç marangozluk,
çiftçilik ve tıp gibi meslek ve sanatların
elde edildiği güç iken düşünceyle ilgili
olan (fikrî), yapmak istediğimiz şeyin ya-
pılmasının mümkün olup olmadığını,
eğer mümkünse, o işi nasıl yapmamız
gerektiğini bilmek istediğimizde, kendi-
siyle o şey üzerinde etrafıca düşündü-
ğümüz bir meleke ve insanî eylemlerin
hangilerinin yapılmasını gerekli olduğu-
nu ortaya koyan bir güçtür.(10)

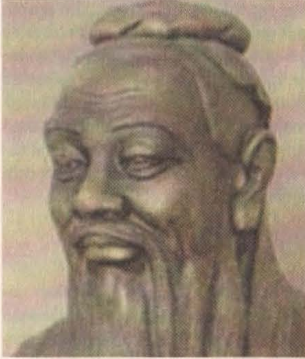
Teorik aklı ise Fârâbî, "bütün parça-
dan büyüktür" ya da "bir şeye eşit olan iki
şey birbirine eşittir" gibi, ilimlerin ilk ilkele-
ri olan zorunlu-tümel öncüllerin yakını bil-
gisinin herhangi bir inceleme ve kıyas
başvurmaksızın tabii, fitrî ya da çocukluk-
tan kazanılmış olarak veyahut nasıl ve
nereden geldiği bilinmeksizin kendisine
sağlandığı güç olarak tanımlamaktadı-
r.(11) Ona göre insan, teorik bilgilerin ilk
prensipieri olan bu öncüllerden hareket
ederek "üç rakamının tek, dört rakamının
çift olması" gibi kendisinin yapıp etmesiyle
meydana gelmeyen ve bir durumdan
başka bir duruma dönüştürülemeyen di-
ğer teorik varlıkların bilgisine varır.(12)

Bilginin 3 aşaması

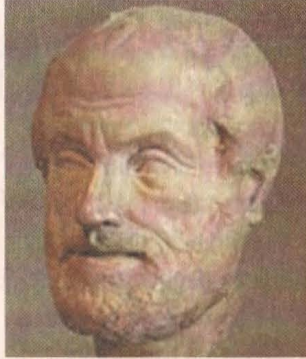
Fârâbî'ye göre nefis cevherinin yet-
kinleşmesini sağlayan aklın, bu ilk bilgi-

Thomas Aquinas'ın pek çok görüşü Fârâbî kökenlidir.

Fârâbî, Konfüçyüs ve Aristoteles ile birlikte felsefe tarihinin 3 büyük öğretmeninden biridir.

leri elde etmesi, onlara dayalı olarak diğer bilgilere ulaşması ve soyutlamalarda bulunması süreci üç aşamada gerçekleşmektedir. Başlangıçta aklın 'potansiyel akıl' (bilkuvve/heyûlânî/münfail) olduğunu belirten Fârâbî, bu akıllı bir bakıma nefis, nefs bir cüz'ü, nefis güçlerinden bir güç ya da tüm varlıkların mâhiyetlerini ve maddelerinden ayrı olarak formlarını soyutlayarak kavramlaştırırmaya hazır ya da istidatlı bir şeyin zâtı olarak tanımlanmaktadır. Ona göre potansiyel akılda varlıkların formları veya akledilirler hasıl olduğunda "bilfiil akıl" aşamasına geçilmiş olur ve bu aynı zamanda "potansiyel akledilirler" in de "bilfiil akledilir" hale gelmesi demektir. Bu durumda bilfiil akıl, bilfiil akledilir ve bilfiil akleden tek bir anlamı ifade eder.(13)

Fârâbî'ye göre potansiyel aklın, kendisinde akledilirlerin kavrandığı bilfiil akıl durumuna dönüşmesi kendiliğinden mümkün değildir. Potansiyel akıl, böyle bir dönüşümü gerçekleştirebilmek için kendi dışında bilfiil durumunda olan başka bir etkene ihtiyaç duymaktadır ki bu etken, cevheri maddeden ayrı "faal akıl" dır (hep-etkin-akıl).(14) Fârâbî bu görüşünde Aristoteles'in (ö. MÖ 322) güç (kuvve) ve fiil ayırımına dayanmaktadır. Buna göre güç halinde bulunan hiçbir şey kendi dışında sürekli fiil halinde olan bir başka şey olmadan fiil alanına çıkamaz.

Düşünme gücünün bilfiil hale gelmesi için faal akılla ilişkin gerekliliğini vur-

gulayan ve bu çerçevede geliştirdiği teorisıyla Aristotelesçi epistemolojiye güçlü bir metafizik boyut kazandıran Fârâbî, faal aklın bilkuvve akla göre konumunu göze ışığını gönderen güneşin konumuna benzetmektedir. Nasıl bilkuvve görme gücüne sahip göz, güneşin ışığı sayesinde bilfiil görür duruma geliyorsa, benzer bir biçimde faal aklın etkisi ile de potansiyel akıl bilfiil hale gelmektedir.(15) Fârâbî'ye göre faal akıldan "ışığını" alan bilkuvve akıl, duyulardan ge-

Düşünme gücünün bilfiil hale gelmesi için faal akılla ilişkin gerekliliğini vurgulayan ve bu çerçevede geliştirdiği teorisıyla Aristotelesçi epistemolojiye güçlü bir metafizik boyut kazandıran Fârâbî, faal aklın bilkuvve akla göre konumunu, göze ışığını gönderen güneşin konumuna benzetmektedir.

len ve "mütehayyile gücü"nde saklı bulunan idrakleri bilfiil akledilirler olarak kavrar. Bunlar bütün insanlar için ortak olan ilk akledilirlerdir. Ona göre bunları 1) geometrik bilginin ilk prensipleri, 2) ahlaki bilginin ilk prensipleri ve 3) kendileriyle varlıkların durumlarının, ilkelerinin ve sıradüzenerlerinin bilindiği metafizik bilgilerin ilk prensipleri olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.(16)

Fârâbî, kendisinde zorunlu-tümel ilkelerin meydana geldiği aklın diğer bilgileri ortaya koyacak yetkinlikte olduğunu belirtmekte ve bu ilkelerle dayanarak akıl yürütme yoluyla elde ettiği bilgilerde hatanın vukû bulmayacağını, bilakis ilim olarak elde ettiği her şeyin doğru ve kesin olacağını kaydetmektedir.(17) Ona göre insanın ilk akledilirleri elde etmesi onun ilk yetkinliğini oluşturmaktadır ve bu ilk bilgiler onda tabii olarak düşünme, hatırlama ve çıkarımlarda bulunma gibi birtakım faaliyetleri motive edecek. Bu yönde giden insan, kendisine daha önce sağlanan ilk ilkeleri kullanarak yeni kavrayış ve bilgilere ulaşabilecek; böylece ikinci ve son yetkinliğini de gerçekleştirebilecektir. İşte bu da mutluluğun kendisidir.(18)

İnsan aklının bilgi elde etme süreci içerisinde ulaşabildiği en yüksek basamağı temsil eden üçüncü aşama ise, tamamen soyut şeylerin kavrandığı "müstefâd akıl" (edinilmiş akıl, intellectus adeptus) aşamasıdır. Bilfiil akıl, kendisinde bulunan bilfiil akledilirlerin formalarını aklettiğinde artık müstefâd akıl aşamasına geçilmiş olur. Burada müstefâd akıl bir bakıma, bilfiil aklın kendi zatının bilfiil olduğunu idrak etmesi kudreti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada bilfiil aklın maddelerinden soyutlayarak elde ettiği suretlerin kavranması yanında hiçbir zaman maddede bulunmayan ve bulunmayacak olan varlıkların kavranılması da söz konusu olmaktadır.(19) Müstefâd akıl aşamasına gelmiş akıl ile faal akıl arasında hiçbir şeyin kalmadığını belirten Fârâbî, sözlü ve ilhamı açık olunan bu aşamadan sonra kişinin tam filozof ve bilge olduğunu kaydeder.(20).

Felsefe ve bilimin asıl hedefi

Bilgiyi, teorik aklın bir erdemi olarak değerlendiren Fârâbî onu, varlığı ve varlığının devamı asla insana bağlı olmayan varlıkların varlığı, onlardan her birinin ne olduğu ve ilk zorunlu-tümel-doğru öncüllerden oluşmuş kesin kanıtların nasıl oluştuğu konusunda insan nefsinde yakının (kesinlik, certitude) meydana gelmesi şeklinde tanımlamaktadır. Fârâbî'ye göre gerçek bilgi (el-ilmu'l-hakikî), belirli bir zamanda değil, her zaman doğru ve geçerli bir bilgi olup bazen doğru bazen yanlış olabilen bilgi değildir. Çünkü ona göre bunun aksi olursa biz bir şeyin şimdi mevcut olduğunu biliriz fakat biraz zaman geçince artık o yok olmuş olabilir. O takdirde biz onun mevcut olup olmadığını bilemeyiz ve bizim kesin bilgimiz şüphe ve yalana dönüşür. O bakımdan böyle olan şey, artık ne bilgidir ne de kesinlik ifade eder. Buna örnek olarak bir insanın şimdi oturduğuna dair bilgimiz gösterilebilir. Çünkü onun değişmesi ve oturduktan sonra ayağa kalkması

Mantık alanındaki başarıları dolayısıyla Muallim-i Sâni (ikinci Öğretmen, Magister Secundus) ünvanını alan Fârâbî, felsefî disiplinler içerisinde köşe taşı yaptığı mantığı, kesin bilginin elde edilmesinde biricik vasıta ve ölçüt olarak görür.

olması mümkündür. O halde ancak değişmesi mümkün olmayan bir şeyin varlığıyla, örneğin "üçün tek bir sayı olması" ile ilgili olarak yakın, nihai bilgi kabul edilebilir. Çünkü "üçün tek oluşu" değişmez; o, her zaman tektir.(21)

Felsefe ve bilimde "yakın"e ulaşmayı asıl hedef olarak gören Fârâbî, felsefe tarihi açısından oldukça orijinal bir açılım getirdiği "yakın"ı, zorunlu ve zorunlu olmayan olmak üzere iki bölüme ayırmaktadır. Ona göre "zorunlu olan yakın", bir şeyin varlığının, bulunduğu durumdan ve itikat edilen şekilden hiçbir zaman farklı olamayacağına dair kesin inançtır. "Zorunlu olmayan yakın" ise, sürekli değil de sadece belli bir vakitte yakının mevcut olması durumudur. Zorunlu yakının değişmesinin ve yalan olmasının mümkün olmadığını; daima zihinde -olumlu ya da olumsuz- var olduğu şekliyle bulunacağını belirten Fârâbî, zorunlu olmayan yakının ise, zihinde bir eksiğe yol açmaksızın değişebilmesinin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre zorunlu yakın, "bütün parçalarından büyüktür" gibi, değişmesi mümkün olmayan ve varlığı süreklilik gösteren işlerde ve durumlarda mümkün olmaktadır. Zorunlu olmayan yakın ise "X'in evde olması" gibi varlığı değişebilen ve bir durumdan başka bir duruma geçebilen koşullarda hâsıl olmaktadır.(22)

Mantık kesin bilginin tek vasıtasıdır

Fârâbî'nin kendinden önceki felsefî birikimi yaratıcı bir senteze tabi tuttuğu bilgi teorisinde mantık disiplininin oldukça önemli bir konumu vardır. Mantık, onun hem düşüncesinin içeriğinde hem de bilgi sorunuyla ilgili yapmış olduğu teorik tasnifi üzerinde etkili olmuştur. Mantık alanındaki başarıları dolayısıyla Muallim-i Sâni (ikinci Öğretmen, Magister Secundus) ünvanını alan Fârâbî, felsefî disiplinler içerisinde köşe taşı yaptığı mantığı, kesin bilginin elde edilmesinde biricik vasıta ve ölçüt olarak görür. Nitekim o, mantığı, "felsefenin bölümlerinde kullanıldığında (bu bölümlerdeki) teorik ve pratik alanların kapsadığı tüm konularda kesin bilginin (el-ilmu'l-yakîn) elde edildiği bir araç" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre mantığa başvurmaksızın bilinmesi istenilen konularda gerçek yakine kavuşmak imkansızdır.(23) Bu demektir ki, mantığa başvurmaksızın sağlıklı bir felsefe ve bilimin ortaya konulması mümkün değildir.

Mantığa başvurmaksızın sağlıklı bir felsefe ve bilimin ortaya konulması mümkün değildir.

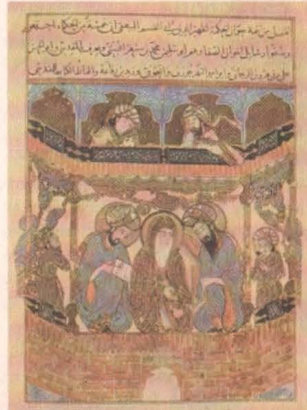
Kesin bilgiyi, birincisi, insanın başlangıçtan itibaren elde edip nasıl ve nereden geldiğinin bilincinde olmaksızın sahip olduğu ilk bilgiler; ikincisi ise, bu ilk bilgilerden düşünme, araştırma, çıkarım, öğrenim ve öğretim yoluyla elde edilen ikinci bilgiye ulaşırken tek ve biricik yöntem olan "burhân"a (demonstration) başvurmak gerektirir. Fârâbî'de burhânî kıyas yöntemi bir şeyin kesin bilgisinin ortaya çıkarılması suretiyle gerçeğin öğretilmesi ve açıklanmasının amaçlandığı bir teknik (sanat) olarak tanımlanmaktadır.(24)

Gerçek felsefî ilimlerin yakını bilgiye dayalı ilimler olduğuna ve bunların sürekli bir biçimde problemlerini ele alırken bu bilimsel kıyasa (burhân) dayandıklarını söyleyen Fârâbî(25), müstakil olarak burhân konusunu incelediği *Kitâbu'l-Burhân* adlı eserinde bu bilimsel kıyas türünü, "zorunlu yakın" ile bilinen öncüllerden elde edilen kıyas olarak tanımlamakta ve üç türlü burhândan söz edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, bir şeyin varlığının kanıtı/burhânı; ikincisi ise, bir şeyin sebebinin kanıtı/burhânıdır. Üçüncüye gelince bu, her iki türün kendisinde bir araya geldiği burhân türü olup mutlak manada burhân ifade etmektedir. Devamlı Fârâbî, bir şeyin varlık ve sebebinin kesin olarak bilinmesine de burhânî ilmi (el-ilmü'l-burhânî) dediğini sözlerine ilave etmektedir.(26) Aynı eserinde o, burhânî bilgi yerine yakını bilgi terimini koymakta ve böylece "burhân" ile yakını bilginin özdeşliğinin sarsılmazlığını adeta gösterir bir biçimde, yukarıdaki ayırıma paralel olarak yakını ilimleri üç bölüme ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, bir şeyin sadece varlığının kesin bilgisidir ki, buna varlık ilmi (ilmü'l-vücûd) denilmektedir. İkincisi, bir şeyin sadece varlık sebebinin kesin bilgisidir; üçüncüsü ise, hem varlığının hem de sebebinin kesin bilgisidir.(27)

Sonuç

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, epistemolojisi önemli ölçüde ontolojisine bağ-

lı olan Fârâbî'de akıl, salt fizik dünyanın ilkeleriyle açıklanabilecek bir mâhiyete sahip değildir. Akıl, hem varlık hem de bilgi yönünden bu dünyanın koşulları ile sınırlandırılmaz. Zira aklın varlığı gelişti metafizik bir ilke olan faal aklıla ilişkili olduğu gibi, ortaya koyduğu bilgi de metafizikten beslenen ve metafiziğe uzanan bir genişliğe sahiptir. Bu bakımdan aklı bilgide, duyunların oldukça önemli bir işlevi söz konusuysa da bunların verileriyle ve alanıyla sınırlı değildir. Bu demektir ki, metafizik bir boyuta sahip olan akıl, fizik dünyayı aşarak metafiziğe yükselebilen, metafizik bilgiyi elde edebilen bir yeteneği barındır-

Aklı bilgide, duyunların oldukça önemli bir işlevi söz konusuysa da akıl, bunların verileriyle ve sınırlı değildir.

maktadır. Çünkü salt maddî olan bir varlık maddî duyunların koşullarına tabidir. Oysa akıl, ruhun (nefs) bir güç olarak madde-dışı olduğundan bu dünyanın koşullarına tabi kılınmaz. O halde duyunlarıyla fizik dünyaya, gayri-maddî bir cevher olan nefsiyle ve aklıyla da metafizik dünyaya açılabilen insan, fizikten metafiziğe, ahlakattan siyasete kadar pek çok alanda bilgi elde edebilir. Fârâbî tüm bu ilimleri ortak bir şemsiye altında toplamaktadır ki, bu felsefedir. Ona göre fizik ve metafizik dünya arasında adeta aracı bir konumda bulunan insan sisteminin üretmiş olduğu felsefe, bir bilimlerin aklınındır. Bu bilimlerin doğruluğu ise, mantık ilkelerine ve

kurallarına bağlılıkla ilişkilidir. Bu çerçevede tek bir felsefeden değil, birçok felsefelerden söz etmek yerinde bir yaklaşımdır. Bir başka ifade ile doğru bir felsefe yanındayken yanlış felsefeler de olabilecektir. Bu ise felsefeler arası çatışmanın sebebidir. Bu bakımdan felsefeler arası çatışma mutlak anlamda felsefenin gerçeği temsil edemeyeceği veya yetersiz olduğu anlamını vermez. Aksine doğru ile yanlış çatışacağı sonucunu ortaya koyar.

DİPNOTLAR

- 1) Bu çevinlen eserler hakkında geniş bilgi için bk. Bekir Karlıa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri* (İstanbul 2004), s.307-325; Josap Puig, "İslam Felsefesinin Hristiyan İspanya'daki Serüveni (1200'e Kadar)", *İslam Felsefesinin Avrupa'ya Ginişi*, İngilizce'den çev. Ömer Mahir Alper (İstanbul 2001), s.24-26.
- 2) Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, Fransızcadan çev. Ayşe Meral (İstanbul 2005), s. 111. Ayrıca Fârâbî'nin aklı anlayışının Batı'daki etkilerine örnek olarak bk. Étienne Gilson, *Ortaçağ Felsefesi*, Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonlarına Kadar, Fransızcadan çev. Ayşe Meral (İstanbul 2007), s.444, 501-502, 503.
- 3) Fârâbî, *Kitâbü'l-Tenbîh 'alâ sabîl'i's-sa'âde*, th. Cafer Al-i Yâsin, el-'Amâlû'l-Felsefiyye (Beirut 1992) içinde, s.259.
- 4) Fârâbî, el-Medinetü'l-Hâzila, nşr. Alber Nasrî Nâdir (Beirut 1986), s.87; es-Siyâsetü'l-Medeniyye, th. Fevzi Mîni Neccar (Beirut 1983), s.33; Telhîsü Nevâmîsi Eflâtun, th. Abdurrahman Bedevi, Eflâtun fî'l-İslâm (Beirut 1982) içinde, s.34.
- 5) Fârâbî, *Kitâbü'l-Cem beyn'e rey'eyr'i-hakîm'eyn*, nşr. Alber Nasrî Nâdir (Beirut 1986), s.98-99; Ta'likât, th. Cafer Al-i Yâsin, el-'Amâlû'l-Felsefiyye (Beirut 1992) içinde, s.373; Telhîs, s.34.
- 6) Fârâbî, *Siyâse*, s.33.
- 7) Fârâbî, *Ta'likât*, s.373.
- 8) Fârâbî, *Ta'likât*, s.387.
- 9) Fârâbî, *Siyâse*, s.33.
- 10) Fârâbî, *Fusûlû'l-Medenî*, nşr. ve İng. çev. D. M. Dunlop (Cambridge 1961), s.108; *Siyâse*, s.33.
- 11) Fârâbî, *Fusûl*, s.125; *Risâle fî'l-Akıl*, ed. Maurice Bouyges (Beirut 1986), s.8-9.
- 12) Fârâbî, *Fusûl*, s.125.
- 13) Fârâbî, *Akl*, s.12 vd.
- 14) Fârâbî, el-Medinetü'l-Hâzila, s.101-102; *Akl*, s.25; *Uyûn*, s.64.
- 15) Fârâbî, *Akl*, s.25; el-Medinetü'l-Hâzila, s.102-103; *Siyâse*, s.35.
- 16) Fârâbî, el-Medinetü'l-Hâzila, s.102.
- 17) Fârâbî, *Fusûl*, s.125; *İhsâü'l-'ulûm*, nşr. Osman Muhammed Emîn (Mısır 1931), s.11.
- 18) Fârâbî, el-Medinetü'l-Hâzila, s.105.
- 19) Fârâbî, *Akl*, s.20 vd.; *Uyûn*, s.64.
- 20) Fârâbî, el-Medinetü'l-Hâzila, s.124-125.
- 21) Fârâbî, *Fusûl*, s.126.
- 22) Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhân*, th. Mâcî Fahn, el-Mantık 'inde'l-Fârâbî (Beirut 1986) içinde, s.21.
- 23) Fârâbî, et-Tavîle, th. Refik el-'Acem, el-Mantık 'inde'l-Fârâbî (Beirut 1986) içinde, s.58-59; *İhsâ*, s.11.
- 24) Fârâbî, *Tavîle*, s.58-57.
- 25) Fârâbî, el-Cedel, th. Refik el-'Acem, el-Mantık 'inde'l-Fârâbî (Beirut 1986) içinde, s.27.
- 26) Fârâbî, *Burhân*, s.26.
- 27) Fârâbî, *Burhân*, s.25.

Fârâbî 'nin boşluk üzerine çalışması

Geç Ortaçağlarda "tabiat boşluktan sakınır", "tabiat boşluktan nefret eder" (horror vacuum) şeklinde bir prensip ileri sürülmüştür. Bu konuyu inceleyen bazı araştırmacılar (P. Duhem gibi), bu prensibi ilk defa 13. yüzyılda Roger Bacon'un ortaya koyduğunu ve onun meçhul bir İslâm kaynağından yararlandığını belirtmişlerdir.

Fârâbî, "boşluğun çekme kuvveti" fikri yerine yeni bir açıklama getirmiş, suyun şişeye girmesini su ile havanın komşuluk özelliğiyle açıklamış, şişenin içinden hava çıkarıldığında bile boşluk meydana gelmediği iddiasını ise havanın esnekliği ile temellendirmiştir.

Büyük düşünür ve bilgin Fârâbî'nin, Ortaçağ mekaniğinin iki önemli konusundan birisi olan boşluğun mevcut olup olmadığı problemi üzerine yaptığı "Risâle li Ebî Nasr el-Fârâbî fi el-Halâ" (Ebû Nasr İ-Fârâbî'nin Halâ Üzerine Makalesi) adlı çalışması, bu probleme nasıl yaklaştığını göstermekte ve bize konuyla ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Söz konusu Arapça risaleyi Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Necati Lugal ile birlikte Türkçeye çevirmiş ve yayımlamış, ayrıca risaleyi tanıtmış ve tarihsel açıdan değerlendirmiştir. Bu yazıda esas olarak Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın bu çalışmalarına dayanılmıştır.

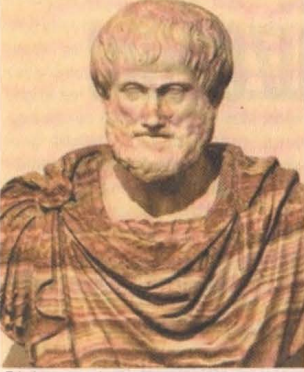
Atomcular evrenin her tarafında boşluk olduğunu iddia etmişlerdi, Aristo da bu düşünceye karşı olmuş ve boşluğun olanaksızlığını ispat etmeye yönelik deliller ortaya koymuştu. İskenderiye Mekaniği Okulu adıyla tanınan ekolün üyeleri, Ctesibios (MÖ 3. yüzyıl), Philon (MÖ 2. yüzyıl) ve Heron (1. yüzyıl) ise konuyu deneysel olarak incelemişler ve Aristo ile Atomcular arasında orta bir yol tutmuşlardı. Ancak Aristo'nun Ortaçağ'daki egemenliği dolayısıyla onun fikirleri hakim olmuş, evrenin dolu olduğu kabul edilmişti. Aristo gibi boşluk olamayacağı düşüncesinde olan Fârâbî, boşluk meydana getirdiklerini ileri sürenlere

karşı çıkmak amacıyla söz konusu makalesini kaleme almıştır.

Fârâbî'nin deneyi

Bu makalede Fârâbî iki deneyden söz eder. Bunlardan birincisinde ağız düzgün ve simetrik bir kap baş aşağı çevrilmiş durumda içi su dolu başka bir kap içine daldırılır, iyice aşağı bastırılır. Sonra suya batırılan kap dikkatle yukarı kaldırılarak sudan çıkarıldığında, içine hiç su girmemiş olduğu görülür. İkinci deneyde ise, aynı şeyler ağız dar, boynu uzun ve gövdesi geniş bir gül suyu şişesiyle tekrarlanır, ancak bu defa şişe suya batırılmadan önce ağzından havası emilip parmakla kapatılmış durumda suya batırıldıktan sonra, parmak şişenin ağzından çekilir. Bu deneyde, şişe suyun içine bastırıldığı halde, suyun kendiliğinden şişenin içine doğru yükseldiği görülür.

Fârâbî bu deneyleri anlattıktan sonra, bazı kimselerin bu gözlemleri birinci deneyde kabın hava ile dolu olduğu için içine suyun girmediği, ikinci deneyde ise, kabın havası emildiğinden içinde bir miktar boşluk meydana geldiği, bu yüzden parmak kabın ağzından çekilince buradaki boşluğun suyu çektiği şeklinde anladıklarını söylüyor. Yani, bu kimseler boşluğun sunî olarak meydana getirilebileceğini iddia ediyorlar.

Fârâbî de Aristo gibi boşluğun olamayacağı düşüncesindeydi.

Burada her şeyden önce dikkati çeken en önemli nokta, araştırma ve bilgi edinme yolu olarak deneysel yöntemin henüz tanınmadığı Ortaçağ'da Fârâbî'nin deneyden söz etmiş olmasıdır. Acaba Fârâbî bu deneyleri bizzat yapmış mıdır? Fârâbî kendisi böyle bir bilgi vermiyor, ancak bu deneylerin teknik ayrıntılarını bildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, kabin ağızını düzgün ve simetrik kenarlı olarak nitelendiriyor ve kabin ters çevrilerek suya batırılmasını iki safhaya ayırıyor: Önce kabin ağız suya değiştiriliyor, sonra dikey konumda aşağı doğru bastırılıyor.

Fârâbî boşluğun meydana getirilebileceği iddialarını çürütmek için, mutlak yerin imkansızlığı tartışmalarıyla işe başlıyor. Önce, karşıtlarının düşüncesi-ne uyarak şişenin bir kısmında boşluk meydana geldiğini kabul ediyor. Hava emilidikten sonra şişenin üçte birinin boşalacağını, üçte ikisinin ise hava ile dolu olacağını farz ediyor. Bu üçte birlik kısmın şişenin iç yüzeyi tarafından kuşatıldığını ve şişenin dibinde bulunduğunu kabul ediyor. Şişenin havadan boşalmış bu üçte birlik kısmında karşılıklı iki noktasal parça tasavvur ediyor, bu iki nokta arasında bir mesafe var mıdır, yok mudur? Bunun gibi düşünülebilecek bütün diğer noktalar için de aynı soruyu soruyor. Bu soruya "evet" cevabı verilirse, çıkan havanın yerine uzunluk, genişlik ve derinlikten oluşan bir hacme sahip bir şeyin geçtiği kabul edilmiş olur, yani burada bir hacim vardır. Böylece şişenin

boş kısmının bir cisim tarafından işgal edilmekte olduğunu söylüyor.

Eğer "hayır" cevabı verilirse, o zaman da "Şişenin havadan boşalmış kısmını dolduruncaya kadar giren su noktasal parçalardan oluşmaz mı?" sorusu sorulur. İlk akan su noktasının şişenin dibine kadarki akışında bir mesafe kat ettiği açıktır, yani orada bir mesafe vardır. Suyun parçaları sağa sola yayılmaya başladıkları noktalardan itibaren sonunda eriştikleri yerlere kadar bütün yönlerde bir mesafe kat ederler. Yani burada uzunluk, genişlik ve derinlik vardır. Şişenin boş olduğu zannedilen kısmı gerçekte bir cisim tarafından işgal edilmektedir. Fârâbî'nin karşıtları bu cismin mahiyetini tanımadıkları için, bu kısmın boş olduğunu zannediyorlar.

Fârâbî, şişenin havası emilen kısmında mevcut olan cismin ya hava emilmeden önce de hava ile birlikte şişenin içinde bulunduğunu, yani şişeye sonradan dışarıdan girmediğini, ya da havanın çıkmasından sonra burada oluştuğunu ileri sürüyor.

Eğer bu cisim şişedeki hava ile birlikte orada mevcut idi ise, aynı mekânı işgal eden iki cismin hacim bakımından bunların bir tekine eşit olması ve iki cisimden oluşan hacmin eski hacme göre bir artış göstermemesi gerekir.

Eğer bu cisim havanın çıkmasından sonra havanın yerine geçmişse ve daha önceden şişenin dışında mevcut idi ise, o zaman bu cisim ya havadır ya da hava içinde dağılmış olan sudur. Bunun hava içinde dağılmış su olmasına olanak yoktur. Dışarıdan girmiş hava da olamaz. Bu hava suyun şişeye girmesini engellemiyor, tam tersine suyu çekiyor. İşte bu yüzden de şişenin içinde boşluk meydana geldiğini söyleyenlerin iddialarını daha da kuvvetle çürütmek gerekir, çünkü hiçbir şeyin suyu çektiğini farz etmek olanaksızdır. Halbuki daha önce şişede bulunan hava suyun içeri girmesini engelliyordu.

Fârâbî hacim değişmesi ile sıcaklık ve soğukluğun değişmesi arasında bir benzerlik olduğunu düşünüyor. Ona göre, sıcaklık ve soğukluk değişmelerine benzer olarak, bazı cisimlerde hacim değişmesinin yeni kütle eklenmesiyle veya

çıkarılmasıyla olmasına karşılık, bazı cisimlerde de kütle değişmesi olmadan hacim değişebilir. İşte bu özelliğe sahip cisimlerden biri de havadır. Aynı hava, değişik şartlarda değişik hacimler işgal edebilir. Yani hava esnektir. Havanın bir diğer özelliği ise, rutubetinin çokluğu dolayısıyla içinde bulunduğu kabin şeklini almasıdır. Hava yeni hacminde zorla durur. Üzerindeki kuvvet kalkar kalkmaz eski hacmine döner. Genişlerken havanın hacmi her yöne doğru artar. Havanın belirli bir miktarına karşılık gelen belirli ve özel bir hacmi vardır. Bu hacim, o hava kütesinin tabii ve normal hacmidir, hava bu tabii ve normal hacimden ancak zorla ayrılabilir. Hacmi küçültülmüş veya büyütülmüş belirli miktardaki hava ancak bir kuvvet altında bulunduğu sürece bu tabii olmayan hacmini korur ve üzerinden zorlayıcı kuvvet kalkar kalkmaz da normal ve tabii hacmine döner.

Fârâbî, tabii olmayan hacimden tabii hacmine dönen havanın hareket hızını da ölçmeye çalışmış ve hacim değişme miktarı ile uygulanan zorlayıcı kuvvet arasında bir ilişki kurmuştur. Genleşmeyi veya hacmin küçülmesini sağlayan kuvvet ne kadar büyük olursa, hava hacmindeki değişme de o kadar fazla olur. Zorlayıcı bu kuvvet ne kadar büyükse, hava üzerindeki etkisi kalkınca, normal hacme dönüş de o kadar hızlı olur. Yani, havanın hareket hızı, yabancı hacimle normal hacim arasındaki farkla veya o farkı meydana getiren kuvvetle orantılıdır.

Kütlesinde azalma veya çoğalma olmaksızın havanın bir kuvvet etkisiyle hacim değiştirmesi hakkında Fârâbî'nin bu düşüncelerinin, kendi orijinal fikri, kendi buluşları olduğu anlaşılmaktadır. Cisimlerin kütle değişmesine uğramadan hacim değiştirebildiklerine daha önce de işaret edenler olmuştur. Ancak, bu hacim değişmeleri genellikle ısı etkisiyle meydana gelen hacim değişmeleriydi. Örneğin, İskenderiye Mekanik Okulu üyeleri, havanın ısı etkisiyle genişlediğini tespit etmişlerdi.

Su ile hava arasındaki ilişki

Fârâbî, su ile havanın bulundukları yer bakımından komşuluk ilişkileri olduğunu düşünür. Bunlar birbirleriyle kom-

şuluklarında ısrarlıdır. Eğer bu cisimlerden biri herhangi bir yönde hareket eder ve yer değiştirirse, diğeri bu hareketi takip eder, bu şekilde birbirlerine bışik ve komşu kalmaya devam ederler. Fârâbî'ye göre, birbirleriyle temaslarını korumalarını sağlayan bu özellikleri, bu cisimlerin çok önemli nitelikleridir. Çünkü bu komşuluğun korunmasını sağlamaya yönelik hareket, cismin tabii hareketinin tersi yönünde de olsa, bu cisimler böyle bir hareketi yapmaktan geri durmazlar.

Bu açıklamalardan sonra, ağzından havası emilen şişenin içine su girmesi olayı açıklanıyor. Buna göre, şişenin içindeki havanın bir miktarı emildiği zaman, içeride geriye kalan hava, şişenin içini tamamen kaplamak zorunda bırakılmıştır. Çünkü hava fazla rutubetli olduğundan, etrafındaki bütün yeri doldurur ve bu yerin şeklini alır. Şişenin içinde kalan hava genişleyerek yeni hacmi doldurunca, normal hacminden ayrılmıştır ve şişenin ağzı parmakla tıkalı tutulduğu için, bu yeni hacminde kalmak zorunda kalmıştır. Eğer parmakla şişenin ağzı tıkanmamış olsaydı, dışarıdaki hava şişenin içine girecek, şişedeki hava da kendisi için tabii olan hacmine dönecekti. Şu halde, ağzı tıkalı şişede boşluk meydana gelmemiş, sadece içeride kalan hava, esnekliği dolayısıyla genişleyerek şişedeki hacmin tamamını işgal etmiştir.

Batı Ortaçağı'nın deneyci düşünürü Roger Bacon.

Tabiatın boşluktan sakınması prensibi, atmosfer basıncı fikrinin doğmasında etken olmuştur. Böylece, atmosfer basıncı kavramının anlaşılmasına yol açmış bir fikir akışında Fârâbî önemli bir yer işgal etmektedir.

Şişe suya batırılıp ağzı açılınca, hava normal hacmine döner. Su ile hava arasındaki komşuluk ilişkisi dolayısıyla, su havanın bu hareketini takip ederek onun peşinden gitmiş ve ondan boşalan yeri işgal etmiştir. Böylece, hava ile suyun komşuluklarını muhafaza etme özelliklerinden dolayı, şişenin içinde yine boşluk meydana gelmemiştir.

Görüldüğü gibi Fârâbî'nin bu açıklamalarına göre, önce havanın esnek oluşu, sonra da havanın çekilmesini suyun takip etmesi, boşluğun meydana gelmesini önlemiştir. Böylece Fârâbî, karşıt ilerin ileri sürdüğü "boşluğun çekme kuvveti" fikri yerine yeni bir açıklama getirmiş, yani suyun şişeye girmesini su ile havanın komşuluk özelliğiyle açıklamış, aynı zamanda da şişenin içinden hava çıkarıldığında bile boşluk meydana gelmediği iddiasını havanın esnekliği ile temellendirmiştir.

Fârâbî'nin etkisi

Fârâbî'nin bu makalesi, Ortaçağ fizikinde bazı yeni fikir akımlarına bir başlangıç olmuştur, aynı zamanda yeni düşünceler doğuracak kapsamlı ve genel bazı fikirleri de içermektedir. Fârâbî burada boşluk konusunu genel olarak ele almamış, belirli ve özel bir problemle ilgilenmiştir. Konuyu felsefi ve teolojik açıdan da almamış, boşluk konusunda Aristocuların tarafını tutmasına rağmen, onların boşluğun olanaksızlığını göstermek için ileri sürdükleri iddialara değinmemiştir.

Mutlak yer konusunu da sözünü etmekle beraber, ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. Sadece sınırlı bir yer boşaltılarak boşluk meydana getirilebileceği iddiasını çürütmeye çalışmış, karşıtlarının bu iddialarına delil olarak gösterdikleri deneyi tersine çevirerek, boşluğun suni olarak meydana getirilemeyeceğini göstermek için kullanmıştır. Şu halde Fârâbî'nin bu makalesi monografik bir çalışma olup, bir konuyu ayrıntılı olarak inceleyen bir eser değildir. Bu yüzden de, burada ifade ettiği fikirlerin çoğunun bizzat kendisine ait olma olasılığı kuvvetlidir.

Öyle anlaşılmaktadır ki Fârâbî ilk defa bu makalesinde deneysel yöntemi Aristo'nun boşlukla ilgili düşüncelerini desteklemek için kullanmıştır. Aristocuların boşluk ile ilgili tezinin deney yoluyla desteklenmesi geleneği Fârâbî'den sonra yerleşmiş ve gelişmiştir. Boşluk konusu, Ortaçağ'da önemli gelişmelere yol açmış olan ve deneysel yöntemle yaklaşılmasına rol oynamış bir konudur. Bu açıdan da Fârâbî bilime önemli bir hizmette bulunmuştur.

Geç Ortaçağlarda "tabiat boşluktan sakınır", "tabiat boşluktan nefret eder" (horror vacuum) şeklinde bir prensip ileri sürülmüştü. Bu konuyu inceleyen bazı araştırmacılar (P.Duhem gibi), bu prensibi ilk defa Roger Bacon'un (13. yüzyıl) ortaya koymuş olduğunu, ancak onun meçhul bir İslâm kaynağından yararlandığını belirtmişlerdir. İşte Roger Bacon'un önemli ölçüde yararlandığı İslâm kaynağının Fârâbî'nin bu makalesi olduğu ve tabiatın boşluktan nefret ettiği prensibini Roger Bacon'dan önce Fârâbî'nin ileri sürmüş olduğu da bugün artık açıkça ortaya çıkmıştır. Tabiatın boşluktan sakınması prensibi, atmosfer basıncı fikrinin doğmasında etken olmuştur. Böylece, atmosfer basıncı kavramının anlaşılmasına yol açmış bir fikir akışında Fârâbî önemli bir yer işgal etmektedir.

KAYNAKÇA

- 1) Necati Lugal-Aydın Sayılı, *Ebû Nasr İ-Fârâbî'nin Halââ Üzerine Makalesi*, TTK Basımevi, Ankara 1951.
- 2) Aydın Sayılı, "Fârâbî ve İlim", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı: 4, Ankara 1950.
- 3) Aydın Sayılı, "Fârâbî'nin Halââ Hakkındaki Risale-i", *Belleten*, Cilt XV, Sayı 57, TTK Basımevi, Ankara 1951, 123-149.

Fârâbî'de Tanrı-insan ilişkisi

Fârâbî'ye göre bütün varolanların nihai kaynağı ve en son nedeni, bir-olandır, Tanrı'dır. Tanrı, ilk varolandır, eksikliğin her türünden uzaktır ve bu nedenle de en üstün ve en yetkin varlıktır. Tanrı, zorunlu varlıktır, yani vacibu'l-vücuddur. Bu şu anlama gelmektedir ki, o, varlığını başkasından değil, bizzat kendinden almaktadır, dolayısıyla yokluğunu düşünmek de çelişiktir.

Deist ulühiyet anlayışlarında Tanrı, neredeyse sadece bir ilk neden ve yaratıcı/demiurgos olarak bulunur; o, kozmosun nedenelliğini kendisi ile açıklayabildiğimiz bir ilke konumundadır ve adeta o kadardır. Aristoteles'in *Metafizika*'da serimlediği Tanrı anlayışının da bir tür deizm olduğunu söylemek mümkündür. Zira, *Metafizika*'nın Tanrısı, sistemde, hareketler zincirinin hareket etmeyen son halkası, yani "ilk hareket ettirici" olarak bulunmaktadır. Aristoteles'e göre, hareket ezeli ve ebedi olmak zorundadır ve bu nedenle, ezeli-ebedi hareketin ezeli ebedi hareketsiz bir hareket ettiricisinin bulunması zorunludur. Şu halde, ezeli-ebedi hareket için, bu hareketi meydana getirme gücüne sahip olan ve bu gücü fiilen uygulayan bir ezeli-ebedi tözün olması gerekir. İşte bu varlık, "ezeli-ebedi, tözsel, salt fiil halinde" olan Tanrı'dır. (1) Aristoteles'e göre, evrenin gayri maddi nedeni olarak Tanrı'nın maddi evrenle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır; Tanrı kendisinin dışında düşünme objesi olmayan salt düşünmedir, *noesis noeseos*, salt fiildir. (2) Bundan dolayı, o, bir şekilde nedeni olduğu evrenin varlığının bilincinde de değildir. O, ne de, bir arzu objesi olarak, kendisine yönelik kozmik ve insani temayülün bilincindedir. "Kendi kendisini düşünen düşünenin salt fiili, ezeli olarak kendini düşünmekte, bizi dikkate almamaktadır". (3) Demek ki, Aristoteles'in tasavvur ettiği Tanrı, büyük

ölçüde bir gai/ereksel neden olarak etki-de bulunmaktadır. (4) Aristoteles'in metafizisinde, aslında, Tanrı, en üstün, en yetkin varlıktır, evrenin bir tür nedenidir ama, yaratıcı değildir. "Aristoteles'in mutlak Tanrısı dünyamızı yaratan Tanrı değildir; hatta o, dünyadan ayrı bir varlık olduğunu bile bilmemekte, dolayısıyla orada bulunan varlıklara veya şeylere de aldırılmaktadır". (5) Şunu söylemek mümkündür ki, Aristoteles'te Tanrı, evrenle de insanla da doğrudan bir ilişki içerisinde değildir, dolayısıyla, hem ahlaki davranışın hem de dini ibadet eyleminin objesi olmaktan da çok uzaktır.

Müslüman teologların Tanrı-insan görüşleri

Aristoteles'in rasyonel teolojisinde bu şekilde tasarılan Tanrı, Müslüman teologlar tarafından bu anlayışa taban tabana zıt bir kavramsal zemine ele alınmıştır. İslam düşüncesinde ortaya çıkan bütün teolojik okulları Tanrı'nın her şeyden önce yoktan yaratıcı bir varlık olduğunu vurguladılar ve Tanrı-evren ilişkisini bir halik-mahluk/yaratan-yaratılan ilişkisi olarak belirlediler. Onlara göre, Tanrı'nın evrenle ilişkisi her zerresini bilinci olarak gerçekleştirilen, hikmetli, gayeli ve sürekli bir etkinliktir. Tanrı hem evrenle hem de tabiatın en yetkin varlığı olan insanla doğrudan ve her an iş başında olan bir münasebet içerisinde. İslam kelim okulları, çoğu zaman filozofik çelişkileri de göze alarak,

Fârâbî'nin sisteminde insan, bir bakıma, Tanrısal bir gözetim ve destek altında kendisini gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan insan, evrende yalnız ve başıboş bırakılmış değildir.

Tanrı'yı Kuran ayetleri doğrultusunda bir sevgi ve ibadet nesnesi olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre Tanrı, nitelikleri olan bir varlıktır ve bundan ötürü bir şahıstır. Bu nedenledir ki, o, birkişi olarak müminin muhatabıdır ve dualarına bizzat mukabele eden bir destekçi olarak onun yanındadır. Sadece doğal düzenin değil toplumsal hayatın tüm olayları da onun sürekli iş başında olan müşahedesini ve yeri geldiğinde müdahalesi altında gerçekleşmektedir. Müslüman teologların çerçevesini belirlediği bu dini teizm, Tanrı'yı demiürgos olarak değil bir nüdebir/yönetici/çekip çeviren olarak kabul etmektedir. Buna göre, yaratma, Tanrı'nın yetkinlik niteliklerinden yalnızca bir tanesine işaret etmektedir ve o bütün yetkinliklere sahiptir. Tanrı'yı, müdebir olarak belirlemek bu dini teizmin en belirgin vasıflarından bir tanesidir ve bu şekilde Tanrı "düşüncenin düşüncesi" olmaktan kurtarılmaktadır. Onun fiili mutlaklığı, ama tikel-tümel olup biten her şeyi kuşatmaktadır.

Genel olarak İslam teologlarına göre Tanrı hem doğru düşünmenin hem de erdemli davranışın ölçütüdür ve bütün ilmi, edebi, dini ve sanatsal faaliyetlerle ahlaki, dini davranışların nihai gayesidir. Bu anlayışa göre, birey, böylece, Tanrı'yı, ilişkili kurabileceği bir muhatap olarak, bir "sen" olarak karşısında bulmaktadır. Öte yandan, Müslüman teologlar, Grek felsefi teologlarından farklı olarak, Tanrı anlayışı yanında, Tanrı insan ilişkisinin bir bakıma başlangıcını teşkil ve temsil eden ve dinî kavram ve kurumların en merkezî olanını oluşturan peygamberlikle ahiret inancını da sistemlerinin temelleri olarak belirlemişlerdir.

Fârâbî'nin Tanrı-insan anlayışı

İslam filozofu olarak Fârâbî, temas noktalarının bir kısmında birbiriyle çelişip çatışan bu iki farklı görüşün etkisi altında yeni bir metafizik sistem kurmuştur. Esasında Fârâbî, kendisini Aristotelesçi (meşşai/peripatetik) olarak tanımlamaktadır ama Aristotelesçiliğin izin verdiği ölçüler çerçevesinde Yeni Platoncu anlayışlara da felsefesinde, özellikle Tanrı-evren ilişkisini açıklarken, yer vermiştir. Bu yer verişin daha teknik başka nedenleri

de olabilir ama, Yeni Platoncu Tanrı-evren tasavvurunun Fârâbî açısından, umumi projesini gerçekleştirme noktasında, bir takım imkânlar ihtiva ettiği özellikle belirtilmelidir. Fârâbî, söz konusu imkân sayesinde, kadim/öncesi varlıkları çoğalttığı şeklinde yorumlanıp din dışı addedilen Aristotelesçi madde-form düalizmi yerine, İslam inancının tevhid anlayışı bakımından daha az problem içeren türüm/sudür metafiziğini benimsemiştir.

Fârâbî, Plotinosçu südür kuramını benimser fakat bu kuramın merkezinde yer alan Tanrı'yı, bir-olanı birbirinden farklı etkilerin ışığında tasvir etmeye çalışır. Bu etki kaynaklarının en önemlileri, Plotinos'u saymazsak, Aristoteles, Stoacılık ve İslam dinidir. Buna göre, bütün varolanların nihai kaynağı ve en son nedeni, bir-olandır, Tanrı'dır. Tanrı, ilk varolandır/el-mevcudu'l-evvel, eksikliğin her türünden uzaktır ve bu nedenle de, en üstün ve en yetkin varlıktır. Tanrı, zorunlu varlıktır, yani vacibu'l-vücduttur; bu şu anlama gelmektedir ki, o, varlığını başkasından değil, bizzat kendinden almaktadır, dolayısıyla yokluğunu düşünmek de çelişiktir. Çünkü, zorunlu ile, özü, varlığını gerektiren, yani zatı düşünülüyündüğüne varlığı da zorunlu olan şeyi anlıyoruz. Şu halde, salt fiil olarak Tanrı, mutlak anlamda nedensiz, basit ve hem varlık hem de sayı bakımından tektir; özü, tözü, varlığı ve nitelikleri bir ve aynı şeye işaret eder; böyle olmak suretiyle de eşî ve

dengi olmaktan münezzehtir. O, mad-desiz olmak bakımından her tür imkândan, kuvveden uzak olarak salt fiil ve salt akıldır ve tıpkı Aristoteles'in belirttiği gibi kendini düşünen düşüncedir.(6)

Fârâbî'ye göre, bütün var olanlar Tanrı'dan çıkmıştır ve her biri zorunlu olarak eksikliğinin bir türü ile karışmış olarak var olmaktadır; hepsi mümkün kategorisinde yer almaktadır; hiç birinin özü varlığını zorunlu kılmamaktadır. Kendine varlığa sahip olmak Tanrı'ya özgüdür ve o kendi özünü bu doğada kavramak suretiyle bütün mümkünlerin/olumsallarının en son varlık verici nedeni olur.

Fârâbî'de faal aklın fonksiyonu

Fârâbî metafiziğinde varlığın Tanrı'dan diğer bütün varolanlara taşması bir süreç içerisinde ve bir varlık hiyerarşisi doğrultusunda gerçekleşir. Bu kozmik çıkışı sıradüzeninin dünyamıza en yakın Tanrısal varlığı olarak faal akıl, ay-altı dünyasının fani varlıklarına doğalarına göre hak ettikleri şeyi adaletle verir. Böylece, insan tabii varlıklar skalasının en son aşamasında bütün ay-altı dünya varlıklarının en yetkini olarak var olur. İnsan, göksel varlıkların dairevi hareketlerinin dünyamıza meydana getirdiği en mükemmel karışma sahip olurken, aynı zamanda da, Tanrı'nın temsilcisi olarak faal aklın en üstün bağı olan insanî ruhu, yani akli hak etmiş olur. İnsan böylece, tabiatın gayeli yükselişinde hem doğa bakımından hem de ruh/nefs bakımından, bütün diğer tabii nesnelerin hizmet ettiği en üstün varlık olarak ortaya çıkar.(7)

Evrenin bu teleolojik (erekbilimsel) açıklamasında Fârâbî, insanın da bağı bulunduğuş türsel formu gerçekleştirip yetkinleşmek üzere var olduğunu belirtir. Yani, her varlık gibi insan da kendi türsel formuna doğru yükselmektedir. Bu yükselme, aynı zamanda Tanrısalığa doğru bilinçli, dolayısıyla iradi bir ilerleyiş, yöneliş ifade eder. İnsana ait türsel form/nevi suret, düşünme, akletme merkezli bir etkinliği talep eder ve bu etkinliği mümkün kılan zihinsel altyapıyı, insan kendinde hazır olarak bulur. Düşünmeyi, bilmeyi ve doğru davranmayı kendilerinin

Fârâbî, Plotinosçu südür kuramını benimser fakat bu kuramın merkezinde yer alan Tanrı'yı, bir-olanı birbirinden farklı etkilerin ışığında tasvir etmeye çalışır. Bu etki kaynaklarının en önemlileri, Plotinos'u saymazsak, Aristoteles, Stoacılık ve İslam dinidir.

dayanarak gerçekleştirdiğimiz ilk bilgiler veya ilk düşünülürler, insana Tanrı tarafından, faal akıl aracılığıyla verilmektedir. Esasında, Fârâbî'nin sisteminde insan, bir bakıma, Tanrısal bir gözetim ve destek altında kendisini gerçekleştirmektedir. Bu açıdan insan evrende, yalnız bırakılmış, atılmış ve başıboş değildir. Fârâbî'de faal aklın insanı korumak gibi bir fonksiyonu da ifade edilmiştir. "Faal aklın gördüğü iş, düşünen canlıyı görüp gözetmek ve insan için erişilmesi gereken olgunluk mertebelerinin en yükseğine, yani Yüce Mutluluk'a (es-Saadet ul-Kusva) ulaştırmaktır".(8) Bununla beraber insan kelimesinin tam anlamıyla seçme hürriyetine sahip bir irade varlığıdır. İlk yetkinlik, yani güç halindeki akıl insana verilmiştir, bu yetkinlik üzerine kurulacak olan son yetkinlik ise, tamamen insanî kazanımla ilgilidir. Bu çerçevede, ölümsüzlük bile. Fârâbî'de, insan tarafından elde edilen, kazanılan bir durum olarak gösterilmiştir.(9)

Fârâbî'nin tasarladığı yönetici

Fârâbî'ye göre, insan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır ve dolayısıyla o ancak sosyal-politik bir organizasyon içerisinde mutlu olabilir. Bu nedenle, gerçek mutluluğa ulaşmayı amaçlayan sosyopolitik organizasyon, erdemli şehir olarak adlandırılmıştır. Fârâbî toplumsal oluşumları gayelerine göre kategorize eder ve bu tür organizasyonların odak noktasına da başkanları, yöneticileri yerleştirir. Bu çerçevede, erdemli şehrin, yani ideal toplumun başkanıyla Tanrı arasında, tedbir kavramı üzerinden bir paralellik kurmaya çalışır. Şöyle ki, Tanrı'yı da erdemli toplumun başkanını da "müdebbir/yöneten, çekip çeviren" olarak adlandırır ve her ikisinin ilgili varlık sahaları karşısındaki konumunu, pozisyonunu birbirine benzetir. Yani Tanrı'nın bütün olarak alem karşısındaki konumu ne ise, erdemli ilk başkanın toplum karşısındaki konumu da odur.(11) Fârâbî, tam bu noktada, metafizik siteminde Tanrı-insan ilişkisi tasavvuru açısından belirleyici nitelikte açıklamalarda bulunmaktadır. İlk başkan, erdemli şehri Tanrı'nın evreni yönetimini model ve örnek olarak yönetir.

Tanrı'yı ve erdemli toplumun başkanını "müdebbir/yöneten, çekip çeviren" olarak adlandıran Fârâbî, her ikisinin ilgili varlık sahaları karşısındaki konumunu birbirine benzetir. Yani Tanrı'nın bütün olarak âlem karşısındaki konumu ne ise, erdemli ilk başkanın toplum karşısındaki konumu da odur.

Dolayısıyla, Tanrı evrenin yöneticisi olduğu gibi, bir bakıma erdemli şehrin de yöneticisi, müdebbiri olur.(12)

Kozmik düzendeki Tanrısal yönetim, erdemli ilk başkanın filozofik donanımı ile beşeri yönetimin ideal çerçevesi olarak aktarılırken, Tanrı da bu aktarımı mümkün kılan muhtevayı vahiy olarak başkanın ruhuna ulaştırır. Tanrı'dan, filozof tarafından temsil edilen en yetkin aşamasında insan aklına akan vahiy, faal akıl aracılığıyla gerçekleşir. Ne olursa olsun, Fârâbî, Tanrı'nın insanı vahiyettiğini kabul etmekte ve böylece felsefi Tanrı tasavvuru ile dini Tanrı tasavvurunu bir şekilde irtibatlandırmaktadır. İlk başkan hem gerçekleştirmeyi düşündüğü sosyo-politik yapının тіkel planlara uyarlanmasını hem de uygulayacağı yasaların içeriğini ve çerçevesini vahiy desteği ile yerine getirir. Fârâbî şöyle demektedir: "Erdemli ilk başkanın mahareti (mihne), Allah'tan kendisine gelen vahye bağlı bir hükümdarlıktır. O, erdemli dindeki fiilleri ve görüşleri ancak vahiyle belirler. Bu da, şu iki yoldan birisi ile veya her ikisi ile olur: Onlardan birisi, bunların tamamının ona belirlenmiş olarak vahyedilmesidir. İkincisi ise, vahiyden ve yuce vahyediciden elde etmiş olduğu yeti ile onları kendisinin belirlemesidir. Oyle ki, erdemli fiilleri ve görüşleri kendileri ile belirlediği şart-

lar bu yeti sayesinde kendisine açık olur; ya da, bir kısmı birinci yolla, bir kısmı ikinci yolla olur".(13)

Fârâbî, bu görüş doğrultusunda, gerçek felsefenin toplumsallık sfesindeki tezahürü olarak erdemli dini, sosyal hayatın zorunlu bir kurumu olarak değerlendirmektedir. "Bundan dolayı, erdemli şehrin ilk başkanının nazari felsefeyi de eksiksiz bilmesi gerekir. Çünkü, kendisine örnek almak üzere, Allah'ın âlemdaki tedbiri ile ilgili herhangi bir şeye ancak bu yolla vakıf olabilir. Bunun yanında şu da ortaya çıkmıştır ki, bütün bunlar ancak, şehirlerde ortak bir dinin (mille müşereke) bulunmasıyla mümkün olur ki onun sayesinde, onların fiilleri, inançları ve görüşleri bütünleşir; bölümleri uyumlu, bağlantılı ve düzenli hale gelir ve işte bu durumda aranan gayeye, yani en son mutluluğa ulaşmaları mümkün kılacak fiillerde dayanışma ve yardımlaşma gerçekleşir".(14)

Fârâbî'nin özetlemeye çalıştığımız bu anlayışında, yönetici, bir yönüyle kral ve filozoftur ve bu Grek etkisini yansıtmaktadır; ama o aynı zamanda toplumda dini çerçeveyi belirleyen bir peygamber özelliğine de sahiptir ki, filozofumuzu deizmden uzaklaştırıp teizme yaklaştıran bu özellik de İslam dininin etkisini yansıtmaktadır.(15)

DİPNOTLAR

- 1) Aristoteles, *Metafizik II*, 1071b vd., çev. A. Arslan, İzmir 1993; Ross, Sir David, *Aristoteles'in Metafizik*, s. 71 vd. çev. A. Arslan, Aristoteles, *Metafizik I*, içinde, İzmir 1985.
- 2) Copleston, *Felsefe Tarihi*, c1, Aristoteles, s. 71.
- 3) Gilson, E, *Tanrı ve Felsefe*, s. 32, çev., M. Aydın, İzmir 1996.
- 4) Ross, agm., s.72.
- 5) Gilson, agm., s.32.
- 6) Fârâbî, *el-Medinetül-i'faziya*, çev. A. Arslan, s. 1 vd; Fârâbî, *es-Siyasetül-medeniyye*, çev., M. Aydın vd., s.1.
- 7) *es-Siyasetül-medeniyye*, s.33.
- 8) Fârâbî, *es-Siyasetül-medeniyye*, s.2.
- 9) Mehmet Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s. 25 vd.
- 10) Fârâbî, *Kitabül-mille*, s.52, nşr., M. Mehdi, Beyrut 1986.
- 11) *Kitabül-mille*, 64.
- 12) *Kitabül-mille*, 64-66.
- 13) *Age*, s.44.
- 14) *Age*, s.66.
- 15) Bkz. Yaşar Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-insan ilişkisi*, iz yayıncılık, ist 2000

Fârâbî'de Tanrı kavramı

Fârâbî'ye göre, kendi başına varolamayan, diğer bir deyişle varolmasaydı da herhangi bir şeyin değişmeyeceği veya eksik kalmayacağı, varlığımızla ilgili düşüncelere daldığımızda, varlığının zorunlu olduğu, dahası yokluğunu düşünemeyeceğimiz bir ilk varlık fikrine ulaşırız.

Müslüman filozoflar, gele-
neksel inançlardan
uzaklaştıkları ya da sa-
dece Antik Yunan dü-
şüncesini takip ettikleri
gerekçesiyle zaman zaman küfürle ya
da özgün olmamakla itham edilmişlerdir.
Kaynakları ve gerekçeleri farklı da olsa
her iki eleştiri biçiminin günümüzde de
devam ettiği görülmektedir. Aralarında
Kindî (800-873), Fârâbî (871-950) ve
İbn Sinâ'nın da (980-1037) bulunduğu
bu düşünürlerin Gazzâlî (1058-1111) gibi
önde gelen bazı ilahiyatçılar tarafından
dini kaygılarla eleştirilmesi⁽¹⁾ ya da T. J.
De Boer (2) gibi Batılı bazı felsefe tarih-
çilerinin bu düşünürleri özgün bulmayış-
ları İslâm düşüncesi adına büyük bir ta-
lihsizlik olmuştur. Diğer kültürlerinde, İs-
lâmî kaygılarla kıyasıya eleştirilen ve ye-
rilen düşünürleri biz, diğer yandan Hristi-
yanlığın hakim olduğu skolastik felsefe-
nin yüceltilmesi adına görmezlikten ge-
linmiştir. Her iki önyargılı yaklaşımın ne
kadar tutarsız olduğunu, bizzat bu düşü-
nürlerin kendi eserleri ve düşünceleri or-
taya koymaktadır.⁽³⁾ Fârâbî'nin Tanrı
anlayışı da bu noktada karşımıza çıkan
en güzel örneklerden biridir. Konuyla il-
gili kanaatlerine bakıldığında Fârâbî'nin,
ne küfürle itham edilmeyi hak ettiğini ne
de büyük değer verdiği Eski Yunan dü-
şüncesinin esiri olmadığı görülecektir.

Fârâbî'nin Tanrı düşüncesi, sadece
din felsefesiyle ilgili görüşlerinin değil,
tüm sisteminin en temel unsurudur. Hat-
ta Fârâbî felsefesinin Tanrı-merkezli bir
özellik arz ettiğini de söyleyebiliriz. Çün-
kü Fârâbî'ye göre, içerisinde yaşadığı-

mız varlıklar âleminin en temel açıkla-
ması ancak Tanrı'yla mümkün olacaktır.
Kendi başına varolamayan, diğer bir de-
yişle varolmasaydı da herhangi bir şeyin
değişmeyeceği veya eksik kalmayacağı
varlığımızla ilgili düşüncelere daldığı-
mızda, varlığının zorunlu olduğu, dahası
yokluğunu düşünemeyeceğimiz bir ilk
varlık fikrine ulaşırız. Varlığı olabilir ve
sonlu (ölümlü) olanın arkasında, varlığı
olasılıklara dayanmayan ve gelip geçici
olmayan bir üstün varlığı düşünürüz.
Sonlu olandan sonsuza, değişenden de-
ğişmeye, hareket halinde olandan,
hareket etmeye, her gün gelişenden,
değişime ve olgunlaşmaya ihtiyaç duy-
mayana varırız.

Maddi dünyaya ve bu dünyanın ya-
salarına sıkışmış olandan, böyle bir ka-
tegoriye mahkûm olmayana (maddeden
bağımsız olana), eksik olandan yetkin
olana, gücü ve yetkileri sınırlı olandan
gücü ve yetkisi sınırsız olana, varlığını
bir başkasına borçlu olandan, varlığını
kendinden olana gideriz. Sonuç itibarıyla
varlığımızdan ve varlık dünyamızdan,
diğer bir deyişle, iklimimizin ulaştığı en
genel kavram olan "varlık"tan hareketle,
bu varlığın ilk kaynağına, yani en kutsal
kavrama, "Tanrı"ya ulaşırız.⁽⁴⁾ Ancak
maddi dünyada bulunan ve maddi kate-
gorilerle düşünebilen bizlerin, madde-
den bağımsız ve sonsuz olarak tasavvur
edilen üstün varlığı olduğu gibi kavra-
ması, tam anlamıyla bilmesi ve sınırlı
dağarcığına sığdırması mümkün olma-
yacaktır. Böyle bir bilme çabası, doğal
olmakla birlikte bu üstün varlığın sınırsız
yetkinliği ve sonsuzluğu karşısında, zih-

Biçimsel düşünülüğünde Fârâbî'nin Tanrı'yla ilgili düşünceleri ne tamamen Aristotelesçi, ne tamamen Eflatuncu, ne de tamamen İslamidir. Belki hepsinin bir karışımıdır. Bu da bir olumsuzluk değil, aksine bilge bir insanın yapabileceği denemidir.

nimiz tıpkı güneşin gözleri kamaştırması gibi, şaşkınlık yaşayacaktır.(5) Bilebileceğimiz tek şey, onun ne olduğundan ziyade varlığının apaçıklığı ve zorunluluğu olacaktır. Çünkü mahiyetini tam olarak bilemesek de, O'nun varlığı kendinden olup, kendisinden başka ve kendinden daha eksik herhangi bir kanıtın desteğine ihtiyaç duymayacaktır. Mükemmel olan, eksik olan için örneklik ve kanıtlık teşkil eder. İçinde bulunduğumuz sonlu varlık âlemi, O'nun varlığına kanıt olmayıp, bîzatihi Mükemmel Varlık'ın kendisi bu âlemin gerçekliği için bir kanıttır.(6)

Varlık âlemindeki nedensellik ilişkisi

Tanrı sayesinde hayat bulan, bir fikir veya olasılık olmaktan çıkarak gerçek bir varlık olarak vücut bulan bu âlemde nedensellik esastır. Varlığı için herhangi bir nedene ihtiyaç duymayan tek varlık, Tanrı'nın kendisidir. İçinde bulunduğumuz somut varlıklar âleminde ise hiçbir varlık kendi başına varlık düzeyine çıkmaz. Her nesne, var olma şartlarına kavuşmak zorundadır. Sadece biçim ve öz itibarıyla değil, amaç ve araç bakımından da nesneler bir başkasına muhtaçtır. Doğanın yasası bu şekilde kurulmuştur. Ancak varlık âlemindeki bu nedensellik ilişkisini sonsuz sayıda düşünmemiz de imkânsızdır. Nasıl ki her hareketin arkasında o harekete ivme ve gerçeklik kazandıran bir sebep varsa, dün varolmayıp, bugün gerçek olan ve bir süre sonra da gerçekliğini yitirecek olan topyekün varlık dünyamızın arkasında da bir ilk sebep olmalıdır. Nesneler dünyasındaki sebeplilik gibi tüm varlığın arkasında da benzeri bir sebeplilik bulunmalıdır. Tek parça halindeki maddi sebeplilik sadece nesnelerin belirli, sınırlı ve sonlu ilişkileri için yeterli olabilir, ancak bunlar bütün evrenin oluşumu ve devamı için yeterli olmayacaktır. Bu noktada Tanrı varlıklar âleminin ilk sebebidir.(7) O, varolan her şeyin kendisiyle yaşam bulduğu ve gerçeklik kazandığı kaynaktır. Şayet nesneler dünyasında kendi başına varolan ve yaşamı için kendi gücü dışında hiçbir şey gereksi-

Farâbî, Birunî ve İbn Sina'yı bir arada gösteren bir posta pulu.

nim duymayan varlıklara tanık olsaydık, Fârâbî'nin bu çıkarsamasını görmezlikten gelebilecektik. Ancak durumun böyle olmadığı, yani kendinde varolan ve yaşamını devam ettirebilen sonsuz ve yetkin nesneler göremediğimiz için bu sonlu ve değişken nesnelerin arkasında bir ilk sebebin varlığını düşünmek kaçınılmaz olacaktır. Yine Tanrı'nın ilk sebep oluşu sadece varoluş aşamamızda değil varlığımızın şekillenmesi ve devamı aşamasında da geçerlidir. Ayrıca O'nun ilk oluşu sadece varlık vermeye sınırlı değildir. O sadece ilk sebep değil, bütün varlığın ilk kaynağı ve ilk ilkesidir de. Yine bütün varlığın ilk cevheri (töz) ve ilk gerçeğidir. Bütün varlıklardaki aşkın ve sevginin ilk kaynağı, düzen sağlayıcısı ve bu düzenin de devam ettirenidir.

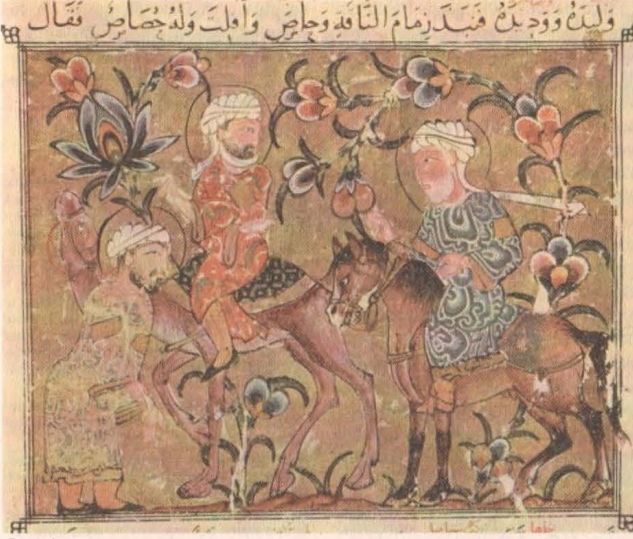
Tanrı, sonsuz bir varlıktır.(8) Varlığı ve sonsuzluğu için de bir neden bulun-

mamaktadır. Maddi varlıklar için söz konusu olan sebeplilik (nedensellik), başlangıç veya sonluluk gibi durumlardan Tanrı için söz edilemez. Şayet Tanrı için de bir neden, araç, başlangıç veya sondan söz edilecek olunursa, bu bir anlamda onu eksik, değişken ve sonlu maddi varlıklarla bir tutmak olacaktır. Halbuki o maddi varlıklar için esas olan, bu tür niteliklerin ötesindedir. Nesneler tanrısal niteliklerden yoksun olduğu gibi Tanrı da nesnelerde görülen sınırlı, eksik, sonlu ve arızalı niteliklerin çok uzağındadır.

Tanrı özü itibarıyla yalın (basit)(9) olup, sonlu varlıkların doğasında görüldüğü gibi pek çok unsurun oluşumu ve bileşimi gibi durumlardan uzaktır. Doğasında ister metafiziksel ister fiziksel olsun herhangi bir terkip (composition) bulunmamaktadır. Yani nesnelerde görülen varlık ve öz ayrımı O'nun için söz konusu değildir.(10)

Fârâbî Tanrı ile nesneler dünyası arasında çok kesin bir ayırım yapmakta ve birbirlerinin sınırlarını içine çizmektedir. Varlığı apaçık olan Tanrı'nın ne olduğunu bilme ve anlama çabasında, onun sonlu varlıklarla karşılaştırılması ve Tanrı'nın Tanrı olması bakımından mutlak bir biçimde sonlu varlıkların özelliklerinden uzak olduğunun vurgulanması, Tanrı hakkındaki en temel bilgilendirici yöntemin esaslarını bize vermektedir. Bir anlamda Tanrı'nın nasıl bir varlık olduğunu bilmek istediğimizde onun ne olmadığını veya ne olamayacağını bilmemiz gerekir. Kuramsal, fiziksel ve kimyasal bileşimlerin sonucu hayat bulan nesnelerde bu bileşimlerin herhangi biri kaybolduğunda veya eksik olduğunda o nesnenin gerçekliğinden söz edilemeyecektir. Nesnelerdeki bu bileşimlerin ilk yasalarını belirleyen ve birbirlerinin sebebi kılan Tanrı'nın kendisi doğal olarak bu bileşimlerin konusu olamazdı. Nasıl ki bir terkipin sonucunda varolan bir nesnenin kutsallığından veya Tanrılık olasılığından söz edilemiyorsa, Tanrı'nın da Tanrı olması bakımından özü ve varlığı bakımından bu nesnelerden farklı olduğu ve onlara hiç benzemediği, kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu noktada

Maddi varlıklar için söz konusu olan nedensellik, başlangıç veya sonluluk gibi durumlardan Tanrı için söz edilemez. Şayet Tanrı için de bir neden, araç, başlangıç veya sondan söz edilecek olunursa, bu bir anlamda onu eksik, değişken ve sonlu maddi varlıklarla bir tutmak olacaktır.

Fârâbî, Tanrı sayesinde bir olasılık olmaktan çıkarak vücut bulan bu alemde nedenselliğin esas olduğunu belirtir.

Tanrı'nın nesneler dünyasına kıyasla eşsizliği, biricikliği, yalınlığı, başkalığı, aşkınlığı ve mutlaklığı apaçık ortadadır. Bu da bizlere Tanrı'nın tek olduğunu göstermektedir.(11)

Doğasında bileşen unsurların olmayışı, ve yine varlığında herhangi bir terkipten söz edilemeyişi açısından da Tanrı'tır. Nesneler dünyasında böyle bir varlıktan söz etmek imkânsızdır. Çünkü varlığı kendinde olmayan ve bir başkasından hayat bulan maddi varlıklar için terkip esastır ve doğalarında, parçaların bütünleşmesi veya ayrımlaşması yaşımsal öneme sahiptir. Ancak Tanrı kendine özgü bir varlıktır. Bu anlamda Tanrı'nın bir benzerinden veya denginden söz etmek de imkânsızdır. Onun için maddi dünyamızda görmüş olduğumuz sınırlardan, gereksinimlerden, koşullardan, karışıklıklardan, benzerliklerden, çelişkilerden veya kıyaslamalardan onun için söz edilemez.(12)

Tanrı, en yetkin (en mükemmel) varlıktır.(13) Mükemmelliği nesneler dünyamızda gözlemlenen kıyaslanabilir bir yetkinlik, iyilik ve olgunluk olmayıp, ken-

di özünde ve varlığın da tam (eksiksiz) oluşu, hiçbir şeye benzemeysi ve mutlak farklılığındadır. Nesneler dünyasındaki hiçbir varlığın onunla kıyaslanması da mümkün değildir. Nesneler sadece ondan alabildikleri ve yararlanabildikleri kadar mükemmellik taşırlar ve onunla yaşam bulurlar. Sınırlı yetkinlikleri de ancak ondan kazanabildikleri yetkinliklerden ibarettir. Yetkinlikte ve üstünlükte hiçbir şeyin kendisiyle kıyaslanamayacağı Tanrı, doğal olarak en Yüce Varlıktır. Tanrı'nın yüceliği, yetkinliği ve kendine yeterliği bir anlamda olağanüstünlükte, güzellikte ve cevherinde tam oluşu, hiçbir eksiğinin bulunmayışı demektir. Bu açılardan da tamamen gerçek ve faal olan Tanrı için yetersizlikten, kusurdan, olasılıktan veya yokluktan söz edilemez.(14)

Tanrı bilgisinin bölünmezliği

Tanrı'nın yetkinliği başta kendi doğası olmak üzere tüm nesneler dünyasıyla ilgili mutlak bilgisini, iradesini ve iyiliğini de içermektedir. Çünkü o Biğe'dir. Bilgeliliği kendisini (en yetkin varlığı) en güzel

bir biçimde bilmesidir. Bilgisinde bir bölünme veya suje-obje ilişkisi söz konusu değildir. Suje de obje de kendisidir. Böyle olunca bilgi de kendisidir.(15) Özünde, doğasında veya varlığında yetkinlikler bakımında da bir terkip, derecelenme veya ayrımlaşma söz konusu olmadığı için bilen, bilinen ve bilginin kendisi de yine Tanrı'dır. Bilgisi, maddi dünyanın koşullarına ve zaman-mekân ilişkisine bağımlı değildir. Tanrı'nın kendi özünü bilmesi, bir anlamda bilginin bizatihi kendisi olması, aynı zamanda varlığını ondan alan bütün her şeyi bilmesi ve idrak etmesi demektir Tanrı'nın nesneleri bilmesi ve idrakı de doğal olarak onların yaşam bulması, yokluktan varlığa geçişleridir (Sudûr).(16) Kendi özünü bilen Tanrı'nın mutlak iyiliği ve güzelliği, kendisiyle hayat bulan varlıklarda ortaya çıkar ve o varlıklarda yaşama şansına sahip olur.(17) Tanrı'nın bilgisi doğrudan aklı bir varlık olmasıyla ilişkilidir. Yine bilgisinde olduğu gibi akletmesinde de suje ve obje kendisidir. Diğer bir deyişle akleden, akledilen ve dolayısıyla aklın kendisi de bizatihi O'dur.(18)

Tanrı, irade sahibidir.(19) İradesi kendi özünü ve varlığını arzulamasıdır. İrade etmesi, kendisi açısından herhangi bir şeye ihtiyacı olması ve o şeyi edinmesi anlamında olmayıp, varlığını kendine borçlu olan ve onunla yaşam bulan nesnelerin kendisini bilmesi ve irade etmesi dolayısıyla vücut bulmasıdır. Tanrı, mutlak güç sahibidir. Nesneler için söz konusu olan, ihtiyaç içinde olma veya yüceltilme onun için söz konusu değildir.

Tanrı ve mutlak iyilik

Tanrı'nın yetkinliğinin bir diğer boyutu da mutlak iyi olmasıdır.(20) Bir nesnenin yetkinlik derecesince kendi iyiliğini arzulaması, olumsuzluklardan ve eksikliklerden uzaklaşarak iyilikte zirveye varması doğal bir süreçtir. Mutlak yetkin ve faal olan Tanrı da doğal olarak iyi olmadan en üstündür ve bu üstünlüğü de nesnelerle kıyaslanamayacak derecededir. Varlığından kazanan nesneler ise güçleri nispetince Tanrı'nın bu iyiliğinden istifade etmişlerdir. Nesnelerde görülen

bazı olumsuzluklar ve hayırdan yoksun olma durumu, onların maddi varlık oluşlarından ve maddenin doğasındaki olumsuzluklara sahip olmalarındandır. Bununla birlikte Tanrı, kendisiyle hayat bulan ve yokluktan varlığa geçiş yapan her nesneye ihtiyacı olan hayrı vermiş ve bu anlamda her nesneyle eşit bir biçimde varlığını ve güzelliklerini paylaşmıştır. Varlığımız ve doğamızdaki güzellikler de bu paylaşımın ve yansımanın sonucudur. Bu durumda bizlere Tanrı'nın âdil olduğunu göstermektedir.(21)

Nesnelerin kendisiyle yaşam bulduğu ve güzelliklerini paylaştığı Tanrı'nın kendisi de tabiatıyla en güzel varlıktır.(22) Güzelliklerin, muhteşemliklerin her çeşidine sahiptir. Kerim ve cömert olandır. Bütün varlığın ondan yaşam bulması ve yok iken varlık dünyasına geçiş yapması, onun cömertliğinin, ikramının ve güzelliğinin kantitörüdür. Bütün varlık dünyasının tek kaynağıdır. Her şeyin ilk kaynağı ve varlık verenidir. Her şey onunla gün ışığına çıkar ve yaşama başlar.(23) Onunla düzen bulur ve düzenli bir yaşam sürer. Yine her şey onun bilgisiyle yaşamını devam ettirir ve onun bilgisiyle ebedileşir, ölümsüzleşir.

Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız Fârâbî'nin Tanrı düşüncesi bir yandan soyutlama ve olumsuzlamalarla (ne olmadığını ifade etmekle), diğer yandan da nitelme ve olumlamlarla (ne olduğunu belirlemelerle) doludur. Bunda Fârâbî'nin Tanrı anlayışındaki İslâmî kültürün yanından, henüz 9. yüzyıl gibi erken bir dönemde tercümeler vasıtasıyla İslâm kültürüne giren Antik Yunan düşüncesinin ve bu anlamda Aristoteles, Eflatun ve Yeni Eflatunculuk felsefelerinin önemli bir rolü vardır. Fârâbî'nin dikkat çeken yönü, bu düşünceleri güzel bir biçimde harmanlayıp, uzlaştırması ve son derece soyut bir kavram olan Tanrı düşüncesini, devrinin dini, felsefi ve ilmi birikimi ışığında ortaya koymaya çalışmasıdır. Fârâbî'nin bu düşünceleri kendinden sonra gelen bir diğer önemli İslâm düşünürü İbn Sina tarafından işlenmiş ve onun eserleri aracılığı ile Batı skolastisizmini özellikle St. Thomas Aquinas'ı doğrudan etkilemiştir.

Büçimsel düşünüldüğünde Fârâbî'nin konuyla ilgili düşünceleri ne tamamen Aristotelesçi, ne tamamen Eflatuncu, ne de tamamen İslâmîdir. Belki hepsinin bir karışımıdır. Bu da bir olumsuzluk değil aksine bilgi bir insanın yapabileceği demektir. Evrensel bir tema olan Tanrı düşüncesini, yine evrensel düşündüğü bilgiler ve düşünceler ışığında anlama ve anlatma çabasıdır. Bazı noktaları, özellikle ilk sebepten varlıkların oluşumuyla ilgili ileri sürdüğü sudur teorisi ve bununla ilgili akıllar ve felekler düşüncesi, günümüz bilgi ve birikimi ışığında tekrar değerlendirilebilir. Ancak bu metafiziksel düzlemde Fârâbî'nin kendince denemeye çalıştığı gibi teoloji, kozmoloji ve psikoloji arasında daha anlaşılabilir bir dil kullanarak, daha ikna edici tutarlı bir açıklama yapmakla mümkün olabilecektir. Bu açıdan Fârâbî'nin düşüncelerini, somut ve sembolik anlatımıyla insanları iyiliğe çağıran, dini inançlarla, rasyonel tutumuyla bilgeliliğe öne çıkaran felsefenin ve bilgi dünyamızı açığa çıkaran devrin kozmolojisinin buluşmasıdır denilebilir. Fârâbî'yi değerlendiren de onu devrinin bu dini, felsefi ve ilmi kültürü ışığında düşünmek daha is-

betli olacaktır. Farklı kaynakları ve düşünceleri, "Hakikat tektir" ilkesiyle önyargısız bir biçimde bir potada eritmeye çalışan Fârâbî de bu bilgece tutumu fazlasıyla hak etmektedir.

DİPNOTLAR

- 1) Gazzâlî bu amaçla *Tehâfütü'l Felâsife* (Filozofların Tutarsızlığı) adlı eseni yazmış ve 20 noktada felsefe aleyhindeki düşüncelerini sıralamıştır. Üç konuda da filozofların kültür düşüncesini iddia etmiştir. Detaylı bilgiler ve tartışmalar için bkz. Gazzâlî, *Tehâfütü'l Felâsife* (Filozofların Tutarsızlığı) Çev., Bekir Karlıga, İstanbul 1981.
- 2) T. J. De Boer de yazmış olduğu *The History of Philosophy in Islam* (çeviri: Edward R. Jones - New Delhi 1983) adlı eserinde (s.28-29) İslâm düşüncesinin Yunan düşüncesinden tercüme edilen eserlerin bir karışımı olduğunu yeni bir şey ortaya koymadığını ileri sürmüştür.
- 3) İslâm düşüncesinin özgünlüğü ile ilgili olarak yararlı bilgiler için bkz. Ahmet Arslan, *Felsefesi Üzerine*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s.9-45.
- 4) Fârâbî, "Risâla fî mâ Yanbağ'ân Yukaddima Qabâli'l-Falsafa", Al-Macmû', ed. Ahmad Naci Camali, Egypt 1907, s. 57-64
- 5) Fârâbî, *Mabâdî' Ârâ' Ahl al-Madîna al-Fâdîla*, ed. Richard Walzer (Al-Fârâbî on the Perfect State: *Abû Nasr al-Fârâbî's Mabâdî' Ârâ' ahl al-Madîna al-Fâdîla*), Clarendon Press, Oxford 1985, s.79
- 6) Fârâbî, "Üyünü'l-mesâ'il" (The Book of the Enumeration of the Sciences), Al-Macmû', ed. Ahmad Naci Camali, Egypt 1907, s.66-67
- 7) Fârâbî, "Üyünü'l-Mesâ'il", s.66-67; al-Madîna al-Fâdîla, s. 56; Al-Siyâsa al-Madaniyya, Beirut 1993 s.42
- 8) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.56.
- 9) Tanrının basitliği konusu için bkz. Mehmet S. Rençber, "Fârâbî ve Tanrı'nın Basitliği Meselesi", Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2005, s.213-227
- 10) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.60
- 11) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.62.
- 12) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.94.
- 13) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.56.
- 14) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.56.
- 15) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.72.
- 16) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.89.
- 17) Bu noktada Fârâbî'nin teolojisiyle kozmolojisi ve fiziği arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Yani Tanrı'nın kendi bilgisinden dolayı ilk akın ortaya çıkması bu akın kendisi ve Tanrı'yı bilmesi nedeniyle diğer akıllar zincirinin oluşumuna aracılık etmesi, maddeye ulaşmamış bu akıllardan feleklerin oluşumu, 10. akıldan yani nesnelere form veren faal akıldan itibaren, kozmosun ve arından fiziki dünyanın şekillenmesi, akıl silsilesinin insana geçmesi v.s. Sonuç itibarıyla bu hiyerarşik yapıların bir tek kaynağı Tanrı'dır. Tanrı'nın adli oluşu, cömertliği ve sevgisi bu hiyerarşinin oluşumunda esastır. Herhangi bir ahenksizlik veya kaos bulunmaz.
- 18) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.77-79.
- 19) Fârâbî, "Üyünü'l-mesâ'il", s.67.
- 20) Fârâbî, "Üyünü'l-mesâ'il", s.67.
- 21) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.96.
- 22) Fârâbî, Al-Siyâsa al-Madaniyya, s.46.
- 23) Fârâbî, Al-Madîna al-Fâdîla, s.89.

Fârâbî'nin Tanrı düşüncesi soyutlama ve olumsuzlamalarla doludur. Bunda Fârâbî'nin Tanrı anlayışındaki İslâmî kültürün yanından, henüz 9. yüzyıl gibi erken bir dönemde tercümeler vasıtasıyla İslâm kültürüne giren Antik Yunan düşüncesinin ve bu anlamda Aristoteles, Eflatun ve Yeni Eflatunculuk felsefelerinin önemli bir rolü vardır.

Fârâbî'ye göre iyi ve kötü kavramları

En yüksek hedef, en yüksek iyilik, başka bir şey için değil sadece kendisi için istenilen en yüksek mutluluktur. İnsan iyi ve kötüyü seçip yapabilecek güçte yaratılmıştır. Fârâbî düşüncesinde iynin zıddı olmak dışında bir özelliği olmayan kötülük evrende gerçekte yoktur.

Fârâbî İslâm düşüncesi tarihinde, felsefenin sistemleşmesini ve kavramların oturmasını sağlayan bir düşünür olarak tanınır ve Aristoteles'ten sonraki 'ikinci öğretmen' adıyla anılır. Kendisinden sonraki filozofların, özellikle de İbn Sînâ'nın düşünceleri üzerinde önemli etkisi olmuştur. Onun en dikati çeken yönü ise ahlâk ve siyaset felsefesine özel bir değer vermesi ve eserlerini ağırlıklı olarak bu konularda yazmasıdır.

İyi ve mutluluk

İyi, bir yetkinlik ve amaçtır. Fârâbî'ye göre insanın arzuladığı her yetkinlik ve her amaç ancak iyi olduğu için arzulandır. Pek çok iyi vardır. Ancak mutlak iyi (hayr) son yetkinlik olan en üst mutluluk (es-sa'âde el-kusvâ). Mutluluk da insanın her zaman başka bir şey için değil de, sadece kendisi için tercih ettiği ve istediği bir hedeftir. Oysa istenilen diğer her şey ancak mutluluğa ulaşmadaki yararı için tercih edilir. Mutluluğun elde edilmesinde yararlı olan her şey iyi ve her ne şekilde olursa olsun ona engel olan her şey kötüdür. (Fusûlü'l-medenî, s.121, ç.39; es-Siyâsetü'l-medeniyye, s.42, ç.39.) Demek ki Fârâbî'ye göre özünde iyi olan tek şey mutluluktur. Başka iyiler de vardır. Ancak diğer iyiler, mutluluğa götürdükleri oranda iyidirler.

İyilik onların özünden değil, mutluluğa aracı olmalarından, mutluluğun elde edilmesinde fayda sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Mutluluk sadece kendisinden dolayı tercih edildiği için, iyi şeyler içinde en çok tercih edileni, en büyüğü ve en yetkinidir. Mutluluk olan iyiliği elde ettiğimizde ondan başka herhangi bir şeye ihtiyacımız olmaz. Bu durumdaki her şey kendi kendine yeterli olmaya en layık olur. (Tenbîh alâ sebîl's-sa'âde, s.3, ç.27; Siyase, s.42, ç.39.)

En yüksek yetkinlik olan mutluluk, kendisiyle mutluluk elde edilen eylemlerin bir karşılığı olmadığı gibi kendisiyle mutluluğun elde edilmediği eylemleri terk etmenin de karşılığı değildir. Yine mutluluk, eğitimle veya öğrenmeyle elde edilen bilgeliğin (hikmet) karşılığı da değildir. Fârâbî'ye göre mutluluk, erdemli eylemlerle ulaşılan son amaçtır. O bunu, bilginin öğrenme ve çalışmadan kaynaklanmasına benzetir. Mutsuzluk ise ne erdemli eylemlerin terk edilmesine karşı cezadır ne de hatalı eylemlerin yapılmasından dolayı verilen karşılıktır. (Fusûl, s.152, ç.61.)

İyiye seçme

En yüksek iyi olan mutluluk tesadüfen elde edilecek bir şey değildir. Çünkü Fârâbî iyi eylemlerin insanda tesadüfen

Fârâbî'ye göre özünde iyi olan tek şey mutluluktur. Başka iyiler de vardır. Ancak diğer iyiler, mutluluğa götürdükleri oranda iyidirler.

veya gönüllü olarak yapılmadan da insana yüklenebileceği kanaatindedir. Bu sebeple iyi için sadece iyi olduğu için seçildiğinde, zenginlik, devlet başkanlığı veya benzeri bir şeye ulaşmak amaçlanmayıp bizzat kendisi için tercih edildiğinde mutluluğa erişilebilir. Yani iyi, bilinçli bir seçim olmak zorundadır. Ancak bu bilinçli tercihlere dayalı iyiler içinde en çok seçilen, iyiler arasında en iyi olan, en çok amaçlanan iyilik mutluluktur. (Tenbîh, s.3, ç.27; Fusûl, s.121, ç.39.) Ayrıca bilinçli bir tercihle iyiyi seçme sadece bazı zamanlarda ve bazı şeylerde olmamalıdır. Böylece mutluluğa ulaşamaz. İnsan mutluluğa ancak başından sonuna kadar bütün hayatı boyunca ve seçtiğini nasıl tercih ettiğinin farkında olacak şekilde, iyi (cemil) seçimler yaptığında ulaşabilir. İnsan bütün hayatı boyunca isteyerek kötü seçimler yaptığında kötülük (şekâvet) ortaya çıkar. (Tenbîh, s.5, ç.30-31.) Dolayısıyla iyiyi seçme ve iyiyi ayırt etme her zaman, sürekli olmalı, geçici olmamalıdır.

İnsan iyiyi ve kötüyü yapma imkânına sahiptir. İnsana bunu yapabilecek güç doğuştan verilmiştir. (Tenbîh, s.5-6, ç.31-32.) Ancak en yüksek iyi olan mutluluğu elde etmek için sadece bu imkânı sahip olmak veya sadece bunun bilgisine sahip olmak yeterli değildir. Katibin yetkinliği, yazma sanatına ait bilgilere sahip olması değil, bizzat yazma sanatına ait eylemleri yapması, doktorun yetkinliği sadece tıp sanatını elde etmeye bizzat doktorluk mesleğini yerine getirmesi, onunla ilgili eylemleri yapması olduğu gibi, bu konudaki yetkinlikte, insanın bu eylemleri meydana getiren yetkinliklere (meleke) sahip olması değil, bizzat o eylemleri yapması, uygulamasıdır. (Fusûl, s.120-121, ç.39.) Ancak bu sayede son nokta olan mutluluğa, mutlak iyilik olan yetkinliğe ulaşabilir.

Fârâbî'ye göre en yüksek iyilik olan mutluluğa götüren üç durum vardır: Bunlar eylemler, ruhta sonradan meydana gelen durumlar ve seçim. İnsanda doğuştan itibaren bu üçünün gerektiği gibi olmasını sağlayan bir güç vardır. Bu güç ile insan iyi ve kötü eylemleri yapma imkânına sahip olabilir, kötülüklerden kaç-

Fârâbî'ye göre en yüksek iyilik olan mutluluğa götüren üç durum vardır: Eylemler, ruhta sonradan meydana gelen durumlar ve seçim. İnsanda doğuştan itibaren bu üçünün gerektiği gibi olmasını sağlayan bir güç vardır.

nıp iyiye, mutluluğa ulaşabilir. Doğuştan olduğu için insan bu gücü kendi çabasıyla elde etmez. Ancak iyi, mutluluk gibi ahlâkî değerleri bu güç ile sonradan kazanır. (Tenbîh, s.5-7, ç.31-34.)

Fârâbî iyi ve kötü değerlerinin kazanılmasında alışkanlıkların rolüne dikkati çeker. İyi ve kötü değerler sık sık tekrarlanarak alışkanlıklar haline gelirler. (Tenbîh, s.8, ç.34-35.) Mürşit veya öğretmen de insana değerlerin kazandırılmasında önemli bir etkenidir. Çünkü her insan mutluluğun ve ona ulaştıracak diğer değerlerin neler olduğunu bilmeyebilir. Bunun için bu değerleri kendisine ulaştıracak bir rehber veya öğretmene ihtiyacı vardır. (Siyâse, s.47-48, ç.43.)

Kötülük ve mutsuzluk

Fârâbî iyilik ve kötülüğün iradi ve doğal olarak ikiye ayrıldığını ve doğal olarak var olan kötülüğün gök cisimlerinde verildiğini, iradi kötülük ve iyiliğin kaynağının ise insan olduğunu belirtmektedir. Ancak Fârâbî'nin genel felsefesinde kötülük (şer) yoktur. O genel olarak evrende kötülüğün varlığını kabul etmez. Ona göre her şey iyiliktir. İyinin zıddı olmaktan başka kötülüğün niteliği yoktur. Kötülük iki çeşittir (Fusûl, s.150, ç.59; Siyase, s.42, ç.39):

- a) Mutluluğun karşıtlığı olan mutsuzluk (eş-şekâ) anlamında kötülük. Mutsuzluk, ulaşılan en son kötülüktür ve bundan daha büyük kötülük yoktur.
- b) Kendisiyle mutsuzluğa ulaşılan

kötülük. Bu tür kötülük, mutluluğa götüren olumlu vasıta değerlerin zıttıdır ve mutsuzluğa götüren iradi eylemlerin kötülüğünü ifade eder.

Her iki kötülük de iyilikler gibi iradidir. Fârâbî ruhun (nefsin) tutkularının, arzu (şehevi) ve öfke (gazabî) yatkinliklerinin (meleke), zulüm, cimrilik vb. alışkanlıklarının (melekelerin) kötü olmadığını, bunların kötü olduğunu düşünenlerin yanlışlığını belirtir. Çünkü ona göre hem iyilikte hem de kötülükte kullanılmak üzere uygun hale getirilen şey, ne iyidir ne de kötüdür. Dolayısıyla bu yatkinlikler, kendisiyle mutluluğun elde edilmesinde kullanıldığında iyi, mutsuzluğun elde edilmesinde kullanıldığında kötüdürler. (Fusûl, s.151, ç.60-61.)

Fârâbî kötülüğün insanın iradesiyle ortaya çıktığını kabul etmekte ve kötülüğün, insanda iyilik gibi bir imkân olarak mevcut olduğunu işaret etmektedir. (Tenbîh, s.5, ç.30; Siyase, s.42-44, ç.39-40.) İçinde yaşadığımız evrende, insan iradesiyle olmayan herhangi bir şeyde kötülük yoktur, her şey iyiliktir (hayr). (Fusûl, s.150, ç.59; Siyase, s.42, ç.39.)

İyilik de insanda tıpkı kötülük gibi imkân olarak vardır ve onun seçimiyle gerçekleşmektedir. Ancak âlemden başka iyiliklerde vardır. Aslında iyilik ve kötülüğün insanda bir imkân olarak bulunması, seçimle ve eylemle meydana gelmesi, bunların varlığını insanın varlığına ve seçimine bağlı olarak oluşan değerler olduğuna işaret eder. Fârâbî'ye göre kötülük, insana bağlı bir değer olmasına karşın iyilik her şeyin kendisine bağlı olduğu ilk sebeb ve insana bağlı olmaksızın da realitede vardır. Bu durumda kötülük ve iyilik birbirlerine zıt değerler gibi görünüyorsa da aralarında, varlık bakımından fark vardır. İyilik bir değer olarak insana iradesine bağımlı olmadan da realitede, evrende mevcuttur. Kaynağı ise ilk sebeb olan Tanrı'dır. (Fusûl, s.150, ç.60.)

İyiliğin dereceleri

İyinin farklı dereceleri vardır. Mutluluk sadece kendisinden dolayı tercih edildiği için iyi şeylerin en çok tercih edileni, en büyüğü ve en yetkinidir. Mutlu-

luk, kendisi için istenilen iyilik olmasına karşılık, ilaç içme gibi bazı faydalı şeyler başka iyiliklere götürdükleri, başka erdemlerin meydana gelmesine aracılık yaptıkları için iyidirler. Devlet başkanlığı ve ilim gibi iyi şeyler bazen bizzat kendilerinden dolayı seçilirken bazen de zenginlik veya haz elde etme aracı oldukları için tercih edilirler. Hiçbir zaman başkasından dolayı değil, her zaman bizzat kendisinden dolayı tercih edilenler, bazen başkasından dolayı seçilenlerden daha makbul, daha yetkin ve daha iyidir. (Tehbîh, s. 2-3, ç.26-27.) İyi sırf iyi olduğu için seçildiğinde, zenginlik veya başka bir şey elde etmek için istenmeyip sırf kendisi amaçlandığında mutluluğa erişilir. Dolayısıyla sırf kendisinden dolayı tercih edildiği, başka nedenden dolayı tercih edilmediği için mutluluk, iyilik sıralamasında en yüksekte yer almakta ve en yüksek iyi olmaktadır. Bunun zıddı olan mutsuzluk (şekâ) ise en yüksek olumsuz ve kötü değerdir.

İyi ve erdemlerle bağlantısı

En yüksek iyi olan mutluluğun elde edilmesi erdemlerle mümkün olmaktadır.

"İçinde yaşadığımız evrende, insan iradesiyle olmayan herhangi bir şeyde kötülük yoktur, her şey iyiliktir."

Dünya ve ahiret mutluluğunun elde edilmesini sağlayan en yüksek yetkinlik olan bu mutluluğu sağlama teorik (nazari), düşünsel (fikri), ahlâkî erdemler ve pratik sanatlarla gerçekleşir. (Tahsîl's-sa'ade, s.2, ç.14.) Dolayısıyla mutluluğun ilk şartı, en son gayeleri yalnızca varlıkları ve onların içeriklerinin akılla anlaşılmasını kesinlikle sağlayan ilimlerden ibaret olan teorik erdemlerdir. Bundan sonra, herhangi bir erdemli amacın elde edilmesinde en yararlı şeyi keşfeden düşünce erdemleri gelir. Bilgi gücü (nazari kuvvet), iradenin alanına girmeyen, değişken olan akledilenleri (makulleri) kavrarken, düşünme gücü (fikri kuvvet) zaman ve mekâna göre değişen, iradeye bağlı olaylarla ilgilidir. Düşünme gücü, yüksek bir gaye için faydalı durumları tespit etmekte kullanılırsa buna düşünce erdemi denilir. Fakat bir kötü amaç için faydalı oları ortaya koymaya çalıştığında düşünme gücü, erdem olma niteliğini kaybeder. Onun başka bir isimle anılması gerekir. (Tahsîl, s.20-21, ç.27-28.)

Düşünce erdeminin değeri ve gücü teorik erdemlerin gelişmişliğine bağlıdır. Bundan sonra ahlâkî erdemler gelir. Fâ-

râbî bu erdemleri derecelendirerek birbirine bağlar. Buna göre düşünce erdemleri teorik erdemlere, ahlâkî erdemler ve pratik sanatlarda düşünce erdemleriyle teorik erdemlere bağlıdır. Çünkü varlık hakkında bilgi olmadan, ahlâkî amaçlar hakkında düşünmek mümkün değildir. İyilik ve kötülüklerin belirlenebilmesi ve erdemli niteliklerin geliştirilmesi için de bilgi (nazari) ve düşünce (fikri) gücüne ihtiyaç vardır. (Tahsîl, s.26, ç.34-35.) Ancak düşünce erdemleriyle istenilen amacın gerçekleşmesi de ahlâkî erdemlere bağlıdır. (Tahsîl, s.23, ç.30.) Bir kumandan ın, düşünce erdemiyle savaşta zafere ulaşacak en faydalı yolları bulması, zaferi kazanmak için yeterli değildir. Zaferi kazanmak için ayrıca savaşçıları da bulunması gereken yiğitlik erdeminde de –ki ahlâkî erdemdir– sahip olması gerekir. (Tahsîl, s.25, ç.32-33; Çağrııcı, İslam Düşüncesinde Ahlâk, s.129.)

Fârâbî Aristoteles'e dayanarak, erdemleri ayrıca akli (nutki) ve ahlâkî erdemler olarak da ayırmıştır. Bilgelik (hikmet), akil, akıllılık (basiret), zekâ ve sağlıklı düşünme gibi nefsin akli özelliklerini akli erdemler, ölçünlülük (iffet), yiğitlik, cömertlik, adalet gibi nefsin eğilimine ilişkin özellikleri ahlâkî erdemler olarak sıralar. (Fusûl, s.108, ç.31.) Erdemi, nefsin biri fazlalık diğeri eksiklik yönünde rezilet olan iki yönüne eşit yatkınlık ve melekeler olarak tarif eder. Burada ölçünlülük (iffet), bayağı hazlara aşırı düşkünlük ile duyarsızlık olarak adlandırılan iki aşırı yönün, cömertlik cimrilik ve savurganlık olarak tanımlanan iki aşırı ucun ortasındaki erdemlerdir. (Fusûl, s.113, ç.34; Tehbîh, s.10-11, ç.36-38.) Fazlalık ve eksiklik tarafına yönelen davranışlar, kötü ahlâkî meydana getirirken orta noktada meydana gelen erdemler, iyi ahlâk için bir ölçü, kriter konumundadırlar. Çünkü iyi eylemler ancak orta bir durumda olduklarında meydana gelir. Bu da iyi ahlâka sebep olur. Vasıta değer olan erdemlerin gerçekleşmesi ise en yüksek değer olan mutluluğa götürür.

İyi ile erdem arasındaki farklar

Fârâbî erdemle iyi arasında bazı farklara işaret eder. Aslında erdemler de

iyidir fakat onlar bazı özellikleriyle herhangi bir iyiden ayrılırlar ve mutluluğa giden yolda iyiden daha yüksek niteliktedirler. Ahlâki erdemlerin birtakım özellikleri vardır. İlk olarak erdemler iradeye dayanır. İnsanın doğası ne erdemli ne de kötü ahlâklıdır. İnsandaki yerleşik yatkınlıklar olan erdemler kendisinde iyi veya kötü olarak gelişinceye kadar uygun eylemler tekrarlanarak kazanılır. Burada iyyinin, belli bir noktadan sonra alışkanlık haline gelebileceğine işaret edilmektedir. İnsanın doğuştan sahip olduğu tabii yatkınlıklar, erdem veya kusur sayılmaz. (Fusûl, s.108-110, ç.31-32.) İkinci olarak Fârâbî genel geçerliliği olan iyilikleri erdem kabul eder. "Çünkü yalnız isteyen için yararlı olan şeye hayır denilirse de erdem denemez", "Hiçbir iyilik, insan onu başkaları için istemedikçe ahlâki erdeme dönüşmez" sözleriyle, erdemle iyiliği, yaygınlığı ve kapsamı açısından ayırmaktadır. Erdemin üçüncü özelliği devamlılığıdır. Alışkanlık haline gelen erdemli davranışlar bu devamlılığa işaret etmektedir. Ayrıca "bir ülke, bir millet veya milletler için ortak olan erdemli bir amaca, olabildiğince uzun süre değişmeksizin yararlı olan erdem, gerçek erdemdir" sözlerinde olduğu gibi en uzun süre değişmeden kalan erdemler, en gerçek erdemler olmaktadır. (Çağrıncı, İslam Düşüncesinde Ahlâk, s.129.)

Fârâbî'nin ahlâki erdemlerle ilgili bu açıklamalarını değerlendirdiğimizde, erdemle iyi arasında bir ayırım yaptığını görürüz. Erdem denildiğinde, sıradan insanların o eylem için seçtiği değerden bahsedilmez. Erdemleri her iki tarafı kötülük olan iki aşırılığın ortası olarak tarif edildiği hatırlanırsa adeta burada erdemlere iyilik, iki aşırılığa da kötülük olarak değer standardı getirilmektedir. Dolayısıyla erdem denildiğinde, iyilik yönünde evrensel bir nitelik kazanmış değerlerden söz edilmektedir. İyi bir değer olarak bireysel ve kültürel özellikler taşır ve görecelidir. Erdem bireysel ve kültürel niteliklerin ötesinde ve görecelikten olabildiğince uzaktır.

Filozofumuz, bir insanın sıradan insanın erdeminin aşarak tanrısal insan dedikleri en üstün erdem düzeyine ulaşabileceğini düşünmüştür. (Fusûl, s.110, ç.32-33.)

"Mutluluk kolektif bir olgu olarak başkalarıyla işbirliği yapmayı gerektirir."

İyyinin örgütlü toplumda kazanılması

Fârâbî'ye göre insanın mutluluğa ulaşması, yani iyiyi seçmesi kendi iradesine dayanır. İnsan mutluluğa ulaşabilir, ancak bu tek başına mümkün değildir. İnsan farklı kabiliyetlerde ve pek çok şeye muhtaç olarak yarattığı, tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılaması imkânsız olduğu için yardımlaşma ve işbirliğine ih-

tiyacı vardır. Bu sebeple insanın bir topluluk içinde yaşaması gerekir. (el-Medînetü'l-fâzıla, s.78, ç.70; Fusûl, s.121, ç.39.) Mutluluk da kolektif bir olgu olarak başkalarıyla işbirliği yapmayı gerektirir. Yetkin insan da dahil, hiçbir insanın örgütlenmiş bir toplum içinde karşılıklı işbirliği olmadıkça yetkinlik (kemal) ve mutluluğa ulaşması mümkün görülmemektedir. (Aydınlı, Fârâbî'de Tanrı-İnsan ilişkisi, s.184.) Bu sebeple Fârâbî ahlâki siyasete hazırlık saymaktadır. Ahlâk insanın hem bilebileceği hem de yapabilmeye gücünü elde ettiği pratik (amelî-kılğısal) veya siyasi felsefenin alt dalıdır. (Tenbîh, s.20-21, ç. 52.) Çünkü siyaset ilmi insanın yetkinleşme sürecinde iyilikler, erdemler ve özelliklerle, kötülükler, eksiklikler ve çirkinlikler gibi olumlu ve olumsuz değerlerin ne ve nasıl olduklarını, neden ve niçin olduklarını, nasıl bilinebileceklerini, birinin diğerinden nasıl ayırt edilebileceğinin öğrenilmesini sağlar. Böylelikle şehirde yaşayan her insan, fitratı doğusunda içinde yaşadığı siyasi toplumlar aracılığıyla mutluluğa erişebileceği şeyleri bilebilir. (Tahsil, s.15-16, ç.20.) Bu durumda siyaset ilmi, aynı zamanda mutluluğu elde etmeyi sağlayan ahlâk ilmi olmaktadır.

İnsanın en üstün iyilik olan mutluluğa ulaşabileceği en küçük yerleşim birimi şehirdir. Bundan daha az bir toplulukta mutluluğa ulaşamaz. İnsanların birbirleriyle en son yetkinlik ve en üstün değer olan mutluluğu elde etmekte yardımlaş-

Fârâbî erdemle iyi arasında bir ayırım yapar. İyi, bir değer olarak bireysel ve kültürel özellikler taşır ve görecelidir. Erdem bireysel ve kültürel niteliklerin ötesinde ve görecelikten olabildiğince uzaktır. Dolayısıyla erdem denildiğinde, iyilik yönünde evrensel bir nitelik kazanmış değerlerden söz edilmektedir.

tiği şehir, erdemli şehir, erdemli şehirlerin birleşmesinden erdemli millet, bütün erdemli milletlerin birleşmesinden erdemli, mükemmel evrensel devlet ortaya çıkmaktadır. (Medine, s.78, ç.70; Fusûl, s.121, ç.39.) Dolayısıyla bir şehir veya bir millet içinde, ilke olarak mutluluğu gerçekleştirmek mümkünse de en mükemmel siyasi birlik, milletler birliği olduğundan, öz olarak iyi değerinin gerçekleşeceği, mutluluğun en ileri düzeyde gerçekleştirilebileceği devlet de bütün milletleri kapsayan bir dünya devletidir.

İnsan en yüksek iyi olan mutlulukla, buna ulaştıracak aracı, iyinin neler olduğunu faal (etkin) aklıla, onun bunları kendisine bildirmesiyle öğrenir. (Siyâse, s.44, ç.40.) Fakat insanlar, tabiatları itibarıyla farklı özelliklerde yaratıldıklarından herkes değil ancak bazı insanlar faal aklıla bağlantı (ittisal) kurup bu değerlerin ne olduğunu vahiy yoluyla alırlar. Ancak bu ilk başkanlık yani peygamberler için söz konusudur. Diğer insani başkanlıklar bundan sonra gelir ve ilk başkanlıktan kaynaklanır. Bunlar erdemli şehrin başkanlarıdır ve onlar da öğrendiklerini yönetimlerindeki halka öğretirler. Böylece değerler, ilk Sebep olan Tanrı'dan faal akla oradan erdemli devlet başkanına

İnsanların birbirleriyle en son yetkinlik ve en üstün değer olan mutluluğu elde etmekte yardımlaşmasından erdemli şehir, erdemli şehirlerin birleşmesinden erdemli millet, bütün erdemli milletlerin birleşmesinden erdemli, mükemmel evrensel devlet ortaya çıkmaktadır.

oradan da insanlara ulaşır. (Siyâse, s.49-50, ç.45; Medine, s.85, ç.76.)

Sonuç olarak Fârâbî'nin düşüncesinde evrendeki bütün iyilerin kaynağı Tanrı'dır. İyilik bir yetkinlik ve bir amaçtır. En yüksek hedef, en yüksek iyilik, başka bir şey için değil sadece kendisi için istenilen en yüksek mutluluktur. İnsan iyi ve kötüyu seçip yapabilecek güçte yaratılmıştır.

miştir. Fârâbî düşüncesinde iyinin zıddı olmak dışında bir özelliği olmayan kötülük evrende gerçekte yoktur. Ancak insan iradesiyle seçip yaparak kötülüğün ortaya çıkmasına sebep olur. İyi mutlulukla arasındaki bu bağ sebebiyle, en yüksek mutluluğun elde edilmesi erdemlerle mümkün olduğu için ahlak felsefesinin, insanın gerçek mutluluğa tek başına değil örgütlü bir toplulukta ulaşması mümkün olduğu için siyaset felsefesinin temel ve merkezi kavramı konumundadır.

KAYNAKÇA

- 1) Aydın, Yaşar, Fârâbî'de Tanrı-İnsan ilişkisi, İstanbul, 2000.
- 2) Çağrı, Mustafa, İslam Düşüncesinde Ahlak, İstanbul, 2000.
- 3) Fârâbî, es-Siyâsetü'l-medeniyye, Haydarâbad, 1346h, Türkçe çev. Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener, M. Ramî Ayas, es-Siyâsetü'l-medeniyye veya Mebâdî'ul-Mevcûdât, İstanbul, 1980.
- 4) Fârâbî, Fusûlül-medenî, nşr. D. M. Dunlop, Cambridge, 1961, Türkçe çev. Hanifi Özcan, Siyaset Felsefesine Dair Görüşler, İzmir, 1987.
- 5) Fârâbî, Kitâb Ârâ'ehl el-medine el-fâzla, Mısır, 1346h, Türkçe çev. Ahmet Aysan, el-Medinetül-fâzla, Ankara, 1990.
- 6) Fârâbî, Tahsilu's-sa'ade, Haydarâbad, 1345h, Türkçe çev. Hüseyin Akay, Fârâbî'nin Üç Eseri, Ankara, 1974.
- 7) Fârâbî, Tenbîh alâ sebîl's-sa'ade, Haydarâbad, 1346h, Türkçe çev. Hanifi Özcan, Mutluluk Yoluna Yönelme, İzmir, 1993.

İLHAN ARSEL'İN YENİ KİTABI

Prof. Dr. İlhan Arsel bu kitabında, "Muhammed'in tanımladığı Tanrı" kavramını Kur'an'daki ayetlere ve hadislerle dayandırarak, aklın ve bilimin ışığında inceliyor. Arsel, Kur'an'dan ve hadis kaynaklarından verdiği sayısız örneklerle okurun ufkunu açıyor...

KAYNAK YAYINLARI

Mecidiyeköy Cad. No 12/1 Beşiközü / İSTANBUL Tel: 0212 252 21 56 - 252 21 96 Faks: 0212 249 26 92 e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com

Fârâbî ve mûsikî

Fârâbî'nin müziğe dair *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*, *Kitâbü İhsâi'l-İkâât* ve, *Kitâb il-İkâât* adlı üç eseri bulunmaktadır. Greklerin müzik nazariyatına dair eserleri, İslam dünyasını büyük ölçüde etkilemişse de Fârâbî, çalışmalarında, Grek eserlerini açıklamakla kalmamış, Greklerden eksik bir şekilde intikal eden nazarî bilgileri de tamamlamıştır.

İslam dünyasında müzik nazariyatına dair ilk eserler MS 8. yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınmaya başlamışsa da, MS 9. yüzyıl bu alandaki sistematik çalışmaların ortaya çıktığı dönemi teşkil eder. Grek müzik eserlerinin Arapçaya tercümesiyle birlikte İslam dünyasında ilk defa sesin fiziksel ve matematiksel temelleri incelenmeye başlamıştır. MÖ 6. yüzyıldan itibaren müzik nazariyatına dair çalışmalar yapan Greklerin bu eserleri, İslam dünyasında yazılan ilk müzik nazariyatını büyük ölçüde etkilemiştir.(1) Grekçeden Arapçaya tercüme edilen bu eserler arasında müzikle ilgili olarak Ariston'un *Problematası* ile *De Anima'sı*, Themistius ile Afrodisyalı Alexandros'un bu iki esere dair şerhleri, Aristoxenos'un iki eseri, Öklid'e atfedilen iki müzik eseri, Nikomachos'un bir risalesi ve Batlamyus'un *Harmonika'sı* vardı.(2)

Her ne kadar İslam düşünürleri bu dönemlerde Grek bilim ve felsefesi etkisinde kalsalar da, mevcut mirası kendi kültür ve düşünceleriyle zenginleştirmişler ve ortaya orijinal bir müzik literatürü çıkarmışlardır. İslam dünyasında müziğe dair yazılmış en önemli eserlerden biri de şüphesiz İhvân-ı Safâ Risalesi'dir. 9. yüzyılda derlenen elli bir risaleden beşincisi müzik ilmine ayrılmış; bu risalede sesin özellikleri, müziğin ruha tesiri, müzik aralıklarının sayısal ifadeleri, müzik ile kozmos arasındaki güçlü ilişki, duyu organlarının sesi alma keyfiyeti, seslerin uyumu, mizaçlarla sesler arasındaki ilişki, kompozisyona dair kurallar, enstrümanlar, ritm ve ud konuları

değerlendirilmiştir. İslam dünyasında Pisagorcu anlayışın temsilcisi olan İhvân-ı Safâ'ya göre müzik, filozoflara ait bir sanattır; bundan dolayıdır ki müziği evrensel ahlak anlayışlarının paralelinde ele almışlardır.(3)

İlim ve sanat alanlarında Arap rönesansının gerçekleştiği parlak bir devir olan MS 9. yüzyılda yaşamış olan Ya'kub b. İshâk el-Kindî (ö. 874), yazdığı eserlerle müzikte ilmi ekolün de kurucusu ve temsilcisi olmuştur. Yunus el-Kâtib (v.765 ?), Halil b. Ahmed el-Ferahidî (v. 791), İshak el-Mevsilî (v. 850) gibi önceki alimlerin yazdıkları eserlerde müzik, profesyonel anlamda ele alınmazken Kindî, İslâm âleminde müziğin kaidelerini ortaya koyan ilk kimse olmuştur. Asaleti, zenginliği, ilmi kişiliği, zekâsı ve çalışkanlığı sayesinde birçok eser telif eden Kindî bilindiği kadarıyla müziğe dair on adet eser yazmakla birlikte ancak şu dört eseri günümüze ulaşabilmiştir: 1) *Risâle fi Hubr Sinâ'ati'l-Telif*, 2) *Kitâbü'l-Musavvâtî'l-Veteriyye min Zâtî'l-Veterî'l-Vâhid ilâ Zâtî'l-Aşrâtî'l-Evtâr*, 3) *Risâle fi'l-Luhûn ve'n-Nağam*, 4) *Risâle fi Ecza Hubriyye fi'l-Mûsîka*. Kaleme aldığı eserlerle bu alanda bir nevi Fârâbî'ye öncülük etmiş; Fârâbî de bu yolu geliştirmiştir.(4)

Felsefede Ariston'dan sonra "Muallim-i Sâni" (İkinci Üstad), müzik ilminde "Muallim-i Evvel" (Birinci Üstad) olarak kabul edilen Ebu Nasr Muhammed b. Tarhan b. Uzlûğ el-Fârâbî (ö. 950), müzik nazariyatını Ariston, Themistius ve Öklid gibi ünlü Grek alimlerin Arapçaya tercüme

Fârâbî'nin, eserlerinde, enstrümanlarla ilgili detaylı bilgiler vermiş olması ve ses fiziği alanında Yunanlıları aşması, ona müzik tarihinde müstesna bir yer kazandırmıştır.

edilen eserlerinden tanımıştır. Kindî'nin eserlerine de vâkıf olan Fârâbî'nin müziğe dâir *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr*, *Kitâbü'l-İhsâ'il-İkâât*, *Kitâb fil-İkâât* adlı üç eseri vardır. Günümüze de ulaşan bu eserlerde Fârâbî, sadece Grek eserlerini açıklamakla kalmamış, Greklerden eksik bir şekilde intikal eden nazarı bilgileri tamamlamış ve hatta hatalarını düzeltmiştir. Enstrümanlarla ilgili detaylı bilgiler vermiş olması ve ses fiziği alanında Yunanlıları aşması, ona müzik tarihinde müstesna bir yer kazandırmıştır.(5)

Müziği, "makam ve melodi türlerini, bunların nelerden ve nasıl teşekkül ettiğini, daha tesirli ve güzel olmaları için ne gibi işlemler yapılacağını" araştırın bir ilim dalı" şeklinde tarif eden Fârâbî, bu ilmi "riyâzî ilimler" (aritmetik, geometri, astronomi, müzik) içerisinde saymıştır. Ona göre bu ilmin pratik ve teorik olmak üzere iki yönü vardır. Pratik yönü yani icra tarafı, seslerin daha güzel sunulması için gerekli şartları sağlamaya çalışırken; teorik yönü ise pratik ile ilgili olan bütün bu işlemlerin ilmi temellerini araştırır ve prensipler halinde ortaya koyar.(6)

Fârâbî'den önceki alimler müzik konusunda "sayıları kainatın aslı birer anahtarı" olarak gören Pitagoras ve öğrencilerinin tesirinde kalmalarına rağmen, Fârâbî müziğe, sayıları bir kenara bırakarak daha çok duyuma önem veren Aristoxenes ve bu nazariyeyi destekleyen Ptolemy ve Öklid gibi yaklaşmıştır. Zira Aristoxenes'e göre işitme, zekâ ve hafıza, müziği anlamada büyük rol oynar ve müziksel duyum, sesler arasındaki aralıkların matematiksel hesaplarından daha önemlidir. Gerek İhván-ı Safâ ve gerekse Kindî'de görülen Pythagoras ve Platon ekollerinin yansımaları Fârâbî'de mevcut değildir. Müzikteki seslerle sayılar ve gök cisimleri ile sesleri arasında güçlü bağlar kuran ve bu görüşleri temellendiren düşünceye Fârâbî'de rastlamak mümkün değildir.

Fârâbî'nin müzik ilminde Grek müelliflerini kaynak aldığı bilinen bir gerçek olmakla birlikte onun asıl gerçekleştirdiği şey, mevcut müziği Greklerin müzik nazariyatı eserlerinden yararlanarak belirli bir sistem içine sokmak ve kurallarını koymak olmuştur. Zira Fârâbî *Kitâbü'l-*

Fârâbî'nin Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr'i, Batı ve İslam dünyasında müzik teorisi üzerine yazılmış Araçça kitaplar arasında en kapsamlı ve sistematik olanıdır.

Müsika'l-Kebîr'i Greklerden gelen bilgiler "eksik" olduğu için yazdığını ifade etmektedir. Bu eser bilimsel anlamda hakikaten Grekleri aşmış ve enstrümanlar ilk defa bu kadar teferuatlı bir şekilde tetkik edilmiştir. İyi bir riyaziyeci ve fizikçi olan Fârâbî, müzikin teorisine hakikî değeri vermiş ve Greklerin hatalarını tekrarlamamıştır.(7) Fârâbî'nin bizzat enstrüman tarcısları, müzikin pratiğiyle ilgili tartışmalarla konumunu güçlendirmiştir.(8) Böylece sesin fizik temellerini daha derinlemesine inceleyerek, sesin fiziği konusunda mühim hizmette bulunmuştur.

Fârâbî'ye göre bir insanın herhangi bir sanatta iyi bir teorisyen (nazariyatçı) olabilmesi için bu alana ait ilkeleri iyi bilme, bu ilkelerin bu alana ait şeylerde doğuracağı zarurî sonuçları ortaya çıkarma ve doğruyu eğriden ayırt edebilmek için diğerlerinin görüşlerini değerlendirerek hatalarını düzeltme ve bunları çözüme kavuşturma yeteneğine sahip olması gerekir.(9)

Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr

Aynı zamanda iyi bir icracı olan Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr'i*, Batı ve İslam dünyasında müzik teorisi üzerine yazılmış Araçça kitaplar arasında en kapsamlı ve sistematik olanıdır. Bu eser geniş yankılar uyandırmış; Paris, Salamanca ve Bağdat'ta ders olarak okutulmuştur.(10) Baron Cara de Vaux eser hakkında "Şark (Doğu) müzikisi nazariyatına dair yazılmış en önemli eserdir" derken ünlü şark müzikisi araştırmacısı Henry George Farmer "zamanımıza kadar müzik nazariyatına dair yazılmış olan en kapsamlı eser" demektedir.(11)

Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr'e yazdığı önsözde Fârâbî, eserini iki kitap halinde tasnif ettiğini, iki ana bölümden oluşan birinci kitapta toplam sekiz makale, ikinci kitapta ise dört makalenin yer aldığını belirtmiştir. Bugün elimizde olan eserde sekiz makale vardır. İçinde dört makalenin olduğu ve Grekleri eleştirdiği bu ikinci kitap ne yazık ki herhangi bir yerde tespit edilememiştir.(12) Kayıp olan bu kitapta o, önceki müzik nazariyatçılarının görüş ve prensiplerini anlatmış; bunlarla ilgili olarak değerlendirmelerde bulunarak tenkitlerini dile getirmiştir. Bugün *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr* olarak bildiğimiz ve kullandığımız eser Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr*'nin ilk kısmıdır. Zira elimizdeki eser bir bütün olarak müzikin nazariyatından bahsetmekte; eskilerin görüşlerinin değerlendirildiği herhangi bir bölüm bulunmamaktadır. İşte bugün kayıp olan bu ikinci bölümde daha önceki bilgiler ve görüşler değerlendirilmiş ve bazı yerlerde Grekler tenkit edilmiştir. Eserin bu kısmının bulunması halinde Grek müzikisine ait birçok soru da aydınlanacaktır.

Bu eserinde müellif sırasıyla, makam ve makam sınıflaması, insan için daha doğal olan makamlar, ses ve sesin tizlik-pestliği, dörtlü aralıklar (cins) başta olmak üzere aralıklar ve çeşitleri, sesin (nota) oluşumu ve tizlik-pestliği, aralıklar ve türleri, seslerin birleşme ve ayrılmasıyla elde edilen aralıklar, dörtlü aralık (cins) ve çeşitleri, dörtlü aralığı oluşturan daha küçük aralıklar, ritim ve türleri, ud, tanbur, mizmâr (ney), surnây (zurna), rebab (yaylı bir enstrüman) ve mîze'f, müzikal kompozisyonun kuralları, ritim ve geleneksel ritim kâğıtları, müzikal kompozisyonun seslendirilmesi konularından bahsetmiştir.

Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr'de daha çok sesin fiziği üzerinde durulmuş; aralıklar, tetrakorlar ve diziler gibi ses sistemine yönelik konulara geniş yer ayrılmıştır. Eserdeki skala sistemi, Greklerin "Büyük Mükemmel Sistemi"ne benzemektedir. Aynı zamanda Fârâbî'nin iyi bir müzik icracısı olması, *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr'de* müzikin icra yönünden de ele alınmasını sağlamıştır. "İlmü'l-Amelî" olarak da isimlendirilen müzikin icra yönü *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr'de* oldukça

Fârâbî'nin eserleri kendinden sonrakileri müzik nazariyatı ve felsefesi konularında oldukça etkilemiştir.

kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Böylelikle sesin fizik temelleri derinliğine incelenmiş ve eser, ses perdelerinin (nota) kapalı kalmış konularına açıklık getirmiştir. (13)

Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr, müzik nazariyatı ve bilhassa müzik felsefesi konularında İbn Sinâ'nın yazdıkları başta olmak üzere müteakip asırlarda yazılan müzik eserlerini oldukça etkilemiştir. Bazı müellifler, özellikle Grek müzikisi tesirinin açık bir şekilde görüldüğü bu eserin etkilerinin Abdülkadir el-Merâğî'ye (ö. 1435) kadar uzandığını ifade etmektedirler. Konuyu bu açıdan değerlendiren d'Eranger, Fârâbî ve eseri hakkında "peşinden gelenler için süper bir müellif ve süper bir eser" ifadesini kullanmaktadır. (14)

Eser Gattas Abdülmelik el-Haşebe ve Dr. Ahmed Mahmud el-Hifnî'nin tahkikiyle 1967 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Ayrıca Baron Rodolph d'Eranger, 1930'lu yıllarda yayımlanan *La Musique Arabe* isimli altı ciltlik eserin bir ve ikinci ciltlerinde eserin Fransızca çevirisini yapmıştır. Ayrıca Henry George Farmer, 1934 yılında Glasgow'da yayımlanan *Collection of Arab Writers On Music* adlı eserinde *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr*'den bazı pasajları İngilizceye çevirmiştir.

Kitâbü İhsâü'l-İkâ'ât

Fârâbî'nin yalnızca ritim (ikâ) konusunu ele aldığı bu eseri tek nüsha olup, Manisa İl Halk Kütüphanesinde 1705 numaralı bir mecmua içerisinde 59b-90a varakları arasındadır. Eserden anlaşıldığı kadarıyla Fârâbî, *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr* yazdıktan bir süre sonra ritmin pratik (icra) yönünün yeterince anlaşılmadığını ve farklı bir metotla ritmi ele alması gerektiğini düşünerek bu eseri kaleme almıştır. Zira *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr*'de nazarı olarak ele alınan ritim konusu, bu eserde ameli yönden örneklerle değerlendirilmektedir. Zaten müellif eserin girişinde bu konuyu açıkça şöyle ifade etmektedir: "Bu kitaptan kastımız ikâ (ritim) çeşitlerini sayıp, istilâh örneklemesiyle açıklamak ve bu ikâlar hakkında bildiklerimizi ortaya koyup, bunların tashihini hissimize dayanarak gerçekleştirmek ve ikâyı kullanan sanatlarında misaller vererek ispatlamaktır..." (15)

Eserde sırasıyla şu konular ele alınmaktadır: İkâ ve ikâ unsurlarının tarifi, aslî ikâların sayımı, tasnif ve isimleri, aslî ikâlarda kullanılan terimler, ağır ikâlar, hafif ikâlar, muttasıl (bileşik) ve munfasıl (ayrık) ikâlar, İshak el-Mevsilî'nin ikâyla ilgili fikirlerinin eleştirisi, Ya'kup b. İshak

el-Kindî'nin ikâyla ilgili fikirlerinin eleştirisi.

Kitâbü'n fi'l-İkâ'ât

Fârâbî'nin ikâyla ilgili olarak kaleme aldığı *Kitâbü'n fi'l-İkâ'ât* adlı özet çalışması, *Kitâbü İhsâü'l-İkâ'ât*'inden farklı olarak ikânın pratik yönünü değil, ikânın teorik prensiplerini ele almaktadır. Risalenin bilinen tek nüshası, İstanbul Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesinde 1878 nolu mecmuanın 160b-167a varakları arasındadır. (16) Eserin istinsah tarihi 815/1493'tür. Eserde ele alınan konuları şu şekilde tasnif edebiliriz: İkâ ve ikâyla ilgili terimlerin tarifi, 12 tane aslî ikâ kalıbı, aslî ikâların üç kategoride değerlendirilmesi, aslî ikâların hızlandırılması ve yavaşlatılması.

Fârâbî, aynı zamanda iyi bir icracı olması sebebiyle müzik ilminde ortaya koyduğu çalışmalarla Türk müzikisi nazariyatına da asırlarca kaynaklık etmiştir. Şunu önemle ifade etmek gerekir ki *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr*'in Türkçeye tercümesiyle birlikte eser, müzik nazariyatımıza daha çok hizmet vermeye devam edecektir.

DİPNOTLAR

- 1) Gültekin Oransay, *Müzik Tarihi*, Ankara 1976, s.78.
- 2) H.G. Farmer, "Müzik", İA, İstanbul 1993, VIII, 680.
- 3) Yalçın Çetinkaya, *İhvan-ı Sâfâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995, s.87.
- 4) Ahmet Hakkı Turabi, *el-Kindî'nin Müsiki Risâleleri*, İstanbul 1996. MÜSBE basılmamış yüksek lisans tezi, s.38.
- 5) Alâeddin Jebnî, "Fârâbî", DİA, İstanbul 1995, XII, 162.
- 6) Ebû Nasr el-Fârâbî, *İhsâü'l-ulûm*, çev: Ahmet Ateş, İstanbul 1990, 104-5.
- 7) H.G. Farmer, *Historical Facts for the Arabian Musical Influence*, New York 1970, s.292.
- 8) İbn Halikân, *Ve fayâtü'l-ayân* (thk.: İhsan Abbas), Beyrut 1978, II, 309.
- 9) Fahreddin Ölgüner, Fârâbî, İstanbul 1999, s.133-5.
- 10) Cihat Can, *XV. yüzyıl Türk Müzikisi Nazariyatı, MÜSBE basılmamış doktora tezi*, İstanbul 2001, s.9-10.
- 11) H.G. Farmer, *Masâdinü'l-Müsika'l-Arabiyye*, (çev. Hüseyin Nassar), Kahire 1957, s.60-2.
- 12) Fârâbî, *Kitâbü'l-Müsika'l-Kebîr* (thk. Gattas Abdülmelik el-Haşebe ve Dr. Ahmed Mahmud el-Hifnî), Kahire 1967, s.37-8.
- 13) Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Musikisi Kimidir*, İstanbul 1969, s.40.
- 14) Baron Rodolph d'Eranger, *La Musique Arabe*, Paris, 1930, c. I, s. XXI.
- 15) Fârâbî, *Kitâbü İhsâü'l-İkâ'ât*, no 1705, 60b.
- 16) Amnon Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s.104).

Fârâbî'nin ütopyası: Erdemli şehir

Fârâbî'nin teklif ettiği model, önemli bir projeyi bizlere sunmaktadır. En yüksek mutluluğa ulaşmış bir toplum standardına ulaşmak istiyorsak; gerek toplumumuzun gerekse siyaset adamlarımızın erdemlerle bezenmiş ilkeli ve dürüst fertlerden oluşmasını arzu ediyorsak, Fârâbî'nin sunduğu 'ideal devlet'ten yararlanmalıyız.

Sosyal bir varlık olarak insan, türdeşleriyle birlikte yaşamak zorundadır. Aksi takdirde kimliğinin gerekliliklerini yerine getirmemiş olur ki, o zaman bir kısım sıkıntılarla karşı karşıya kalması kaçınılmaz hale gelir. Birlikte yaşamının da birtakım kuralları ve ilkeleri bulunmaktadır. Nihayetinde toplumsal bir sözleşme, bunu yaşanabilir ve uygulanabilir bir şekle dönüştürmektedir. Sözleşme ise, öncelikle yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki sınıf arasında gerçekleşirken, ikinci olarak idare edilenlerin (tebaa) kendi içerisinde hayata geçirilmektedir.

İnsanlık tarihi, bu anlamda yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkinin bir resmini sunmaktadır. İki sınıf arasındaki denge ve düzeni sağlayacak formüller, beşeriyet tarihi kadar eskidir. Bu çerçevede Türk filozofu Uzlukoğlu Ebu Nasr Fârâbî'nin de (870-950) üstadı olan Eflatun'un (MÖ 384-322) *Devlet*'i ve Ariston'un *Politika*'sı önemli ütopya devlet modellerini teklif etmektedirler.(1) Ancak biz makalemizde, İslâm siyaset felsefesinin en önemli filozofu Fârâbî'nin önerdiği Erdemli Şehri konu edineceğiz.

Erdemli şehir/ideal şehir sözlerinin orijinali olan el-medînetü'l-fâzıla'nın isim

mucidi Fârâbî, *şehir* (*medîne*) kelimesini belli bir gaye ile bir şehirde toplanmış olan kimselerin meydana getirdiği "topluluk" olarak tanımlamaktadır.(2)

Medenî siyaset (siyaset ilmi)

Bu çerçevede Fârâbî, özellikle İslâm siyaset felsefesi alanında belli bir çizginin, "*medenî siyaset*" diye adlandırılmasına uygun olan geleneğin ilk ve en önemli düşünürüdür.(3)

Siyaset ilmi, Fârâbî düşüncesinde, şehir, millet, erdem, meslek ve sanat gibi kavramların beraber anıldığı bir disiplindir. Bununla birlikte siyaset ilmi, önerdiği tekliflerle çift âlemin imarını ve erdemin elde edilmesini sağlar. Nihayetinde bu ilim, en yüksek mutluluğun kazanılmasının yöntem ve yol işaretlerini, talimatlarına sunar.(4)

Siyaset ilmi, Fârâbî tarafından, iki bölümde ele alınır:

a) Mutluluğu, hakikî mutluluk ve (gerçek mutluluk sanılan) sahte mutluluğun ne olduğunu tanımlar. Bu bölüm, şehirlerde ve milletlerde bulunan eylemlerin, davranışların, ahlâkın, huyların sayımını içerir ve bunlardan erdemli olanların erdemsiz olanlardan ayırır.

b) Erdemli eylem ve melekelerin (ye-

Erdemli şehrin inşâ edilmesi, onun teorisyenî Fârâbî için, ancak erdemli yönetim ve erdemli reis/başkan ile mümkündür.

tilerin) yerleşmesini ve bunların şehir halkı içinde düzenlenmesini sağlayan eylemler ile onlara yerleştirilmiş şeylerin muhafazasını sağlayan eylemleri tanımlar.(5)

Siyaset ilmi, Fârâbî'ye göre, erdemli olmayan başkanlık mesleklerinin sınıflarını ve kaç çeşit yönetimin bulunduğunu bildirir. Bununla birlikte bu ilim, yöneticilik mesleklerinden her birinin yaptığı icraatların açıklamalarına yer verir. Erdemli olmayan uygulamaların, davranış ve melekelerin erdemli şehirlerin marazlarından olduğunu; bu şekil kötü yönetimlerin eylemlerinin ve siyasetlerinin erdemli yöneticilik sanatının hastalıkları içerisinde değerlendirir. Dolayısıyla erdemlin bulunmadığı şehirlerdeki uygulamalar, icraatlar ve melekeler, erdemli şehirlerin hastalıkları ve zayıf yönleridir.(6)

Siyaset ilmi, Fârâbî için, şehirde yaşayanların eylemlerini yönetmeye talip değildir. Yalnız siyaset ilmi, hizmete uygun gruplara varıncaya kadar şehrin mertebelerini yukarıdan aşağıya doğru bir derecelendirmeye tabi tutar. Bu ilim orta derecelerde bulunan şehir gruplarının eylemlerinin, onların aşağısındaki yönetmeye ve üstte bulunanlara da hizmet etmeye elverişli eylemler olduğunu belirler. En üst yöneticiliğe yaklaşıldıkça, yetkinlik ve yetkinlik dereceleri bu konuma paralel olarak yükselişe geçer; siyaset ilmi, bu son aşamada hükümdarlık derecesine ulaşılacağına açıklar. Hükümdarlık, insana hizmete uygun bir meslek değildir; o sadece yönetmeye yönelik bir meslek ve melekedir.(7)

İdeal şehir

Fârâbî, Yunan siyaset düşüncesindeki site ile devleti bir tutan anlayışı benimsenir. Hakikatte onun *milleti*, siyasî bakımdan farklı, fakat kültürel bakımdan benzer devletler topluluğunu anlatır.(8)

Fârâbî'nin yaşadığı çağda, siyaset filozoflarının "medine" kavramını kullandığı görülmektedir. Bu ifade site kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Eski Yunan'da site, devlet yerine kullanılmaktadır. Günümüzde politik ve polis kelimeleri, "site ile

alakalı" anlamlara gelmektedir.(9)

Topluluk, filozofumuz için, *ya aşiret, ya şehir veya bölge, ya büyük bir millet ya da birçok milletler şeklindedir*.(10) Şu halde "medine" hem şehir devleti, hem de herhangi bir tür örgütlenmiş toplum, etkili bir şekilde yönetilen ve politik olarak bağımsız olan herhangi bir topluluktur.(11) *Medine*, en küçük siyasî bir bütün olarak; yani ister geniş, ister küçük (devlet) manasında da kullanılabilir.(12)

Şehir (Medine) ve millet olguları kendisine önemli ve kapsamlı alanlar açan Fârâbî için, aynı amaç ve aynı mutluluğa sahip farklı yerlerde ve coğrafyalarda, birbirinden farklı erdemli şehir ve erdemli milletin bulunması imkân dahilindedir.(13)

Erdemli toplumlar büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, yerkürenin oturulabilir (ma'mur) tüm bölgelerinde bütün milletlerin bir arada bulunmasıyla; orta toplum, dünyanın bir tek bir milletin bir araya gelmesiyle; küçük toplum herhangi bir milletin yerleştiği bölgede tek bir şehir halkının bir araya gelmesiyle oluşur. Bu üçü, yetkin toplulukları oluşturur. Nitekim şehir (medine), yetkinlik sıralamasından ilkinî temsil eder.

Köy, mahalle, sokak ve ev (en küçük birlik) kusurlu/eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köy şehir için vardır. Köy, şehirle hizmet ilişkisi içindedir. Mahalle ise, şehrin bir parçası olarak benzer hizmet ilişkisini sürdürür. Sokak mahallenin, ev ise sokağın bir parçasıdır. "*Şehir, bir milletin yaşadığı toprakların bir parçası; millet ise üzerinde yaşanan dünyanın bütün toplumların bir parçasıdır*."(14)

Eksik/kusurlu topluluklar içerisinde en yetkin olanı ev topluluğudur. Ev, bir sokakta oturanların bir parçasını temsil eder. Köylerdeki ve mahallelerdeki toplulukların her ikisi de şehrin varlığında önemli paylara sahiptir. Ki bu iki topluluk, şehrin var olması içindir. Yalnız aralarında bir farklılık söz konusudur. Mahalleler şehrin bölümleridir. Dolayısıyla şehrin alanı içerisinde varlıklarını sürdürürler.

Köylere gelince, onlar ancak şehre hizmet ederler. Medenî (siyasî) topluluk, ulusun bir parçasıdır. Ulus da çeşitli şeyhirlere dağılır.(15)

Erdemli şehir ve canlı organizma

Erdemli ve mükemmel şehir, bütün azâları canlı varlığın hayatını sürdürmek ve onu bu durumda devam ettirmek için birbiriyle düzen içinde yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Vücudun organları birbirinden farklı ve işlevleri birbirinden üstündür. Beden için yönetici organ kalp ve ona yakın organlar vardır. Bunların dışında derece bakımından ikinci sıradaki organlar bulunur ki, bunlar da birinci sıradaki organların amaçlarına uygun fiillerde bulunurlar. Diğer organlar da kendilerinin derece bakımından üst organların amaçlarına uygun hareket ederler. Böylece, sadece başkalarına hizmet eden, başkasını yönetmeyen organlara kadar gidilir. Bedenin azaları arasındaki sistem, şehir için geçerlidir. Şehirde âmir olan bir insan ve bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanlardan her biri, kendileriyle âminirin amacına uygun olarak fiilde bulundukları bir kabiliyet ve melekeye sahiptir.(16)

Erdemli şehrin temeli adalettir

Adalet, öncelikle şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin paylaşılmasında ve bunların korunmasında gerçekleşir. Bu iyi şeyler güven, servet, şeref, rütbe ve şehir halkının diğer ortak olması mümkün olan müşterekleridir. Ortak alanların dağıtılmasında eşitliği bozacak sınırların aşılması adaletsizliği getirecektir. Taksim edilenler içerisinde, herkesin payının kendisi için korunması bir zorunluluktur. Bunu sağlayacak garantilerin ve kanunların olması gerekir.(17)

Şehir halkından birinin iyi şeylerden kendisine düşen kısmı, onun mülkiyetinden iki şekilde çıkar: Ya kişinin o malı kendi iradesiyle satması, bağışlaması ve değiştirmesi ile ya da isteği dışında soyulma ve gasp edilmesiyle. Her iki durumda da şehir halkının sahip olduğu iyi şeylerin muhafaza edilmesini sağlayan

Fârâbî'ye göre her adaletsizlik, uygun bir ceza ile takdir edilmelidir.

önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu olmadıkça, elinden malı alınan kişiye, alkonan eşyanın aynısı veya bir başka cinsten değer bakımından ona eşit miktarının iade edilmesi, adaleti sağlayacaktır.(18)

O halde adalet nedir? Adalet, "Daha önce paylaştırılmış olan iyi şeylerin, şehir halkı için korunmuş olarak baki kalmasını sağlayan şeydir." Bunun karşısında adaletsizlik ise şöyle tanımlanır: "Bir insanın iyi şeylerdeki payının, ya bizzat o kişiye, ya da şehir halkına onun (kıymetçe eşit olan) bir bedeli iade edilmeksizin elinden çıkarılmasıdır."(19)

İyi şeylerden sahip olduğu miktarı, kendi elinden veya başkasının elinden çıkarılmasına sebep olan kişi, Fârâbî'ye göre, şehre zararlı olduğundan adaletsizdir ve bundan dolayı birtakım yaptırımlarla karşı karşıya kalır. Yaptırımlar ve cezalarda, her adaletsizlik, uygun bir ceza ile takdir edilmelidir. Zulüm yapan kişiye, yaptığı adaletsizliğe eşit bir ceza ile karşılık verildiğinde adalet gerçekleşir. Yaptığı adaletsizlikten daha fazla bir cezaya muhatap olursa, adaletsizlik ortaya çıkar. Benzer şekilde şehir halkının aleyhine bir karar verildiğinde, bu kez o topluluğa yönelik bir adaletsizlik meydana gelir.(20)

Şehir yönetenlerin bir kısmı, o toplumda ortaya çıkan tüm adaletsizliklerin, şehir halkının aleyhine bir adaletsizlik olduğunu; bir kısmı da adaletsizliğin sadece haksızlığa maruz kalan kişiyi ilgilendirdiğine inanır. Bazıları, bu çerçevede, adaletsizliği iki kısma ayırır: Birincisi, fertleri ilgilendiren adaletsizliktir. Onlara göre, bu adaletsizlik aynı zamanda şehir halkına yönelik bir haksızlıktır. İkinci tür

Yöneticilik, başka bir ifadeyle insanları idare etme sanatı, sıradan sanatlardan birisi değildir. Onda yeterlilik, yetkinlik, kabiliyet, maharet ve birtakım doğuştan gelen özelliklerin bulunması bir zorunluluktur. Bundan dolayı erdemli şehir, ancak sanatların sanatı ile yönetilen bir coğrafyadır.

adaletsizlik ise, bilhassa ferdi ilgilendiren ve şehir halkına geçmeyen adaletsizliktir.(21)

Adaleti engelleyenlere karşı ceza vermek, düzenin sağlanması için bir gerekliliktir.(22) Hatta kendisine zulüm yapılan kişi bağışlasa da, suç şehir halkına karşı yapıldığı takdirde, haksızlığa uğrayanın affetmesi bir anlam ifade etmez.(23) Çünkü suç topluma/cemiyete karşı işlenmiştir.

Adalet kavramı, bazı zamanlarda daha genel bir anlamda kullanılır. Yani bir kişinin, faziletli fiilleri, başkalarıyla alakalı olarak, kullanması anlamında adalet müracaat edilir. Paylaştırılmadaki ve paylaştırılmış olanı korumadaki adalet, daha genel bir adalet türüdür; daha özel olan, daha genel olanın ismiyle bilinir.(24)

İdeal başkan

Erdemli şehrin inşâ edilmesi, onun teorisini Fârâbî için, ancak erdemli yönetim ve erdemli reis/başkan ile mümkündür. Bu çerçevede erdemli yönetim, hükümdarın en yüksek erdemi olan başkasıyla elde edemeyeceği bir tür erdeme sahip olduğu yönetimdir. Yöneticiler, onunla dünya ve ahiret hayatında büyük erdemler kazanırlar. Onların bedenleri ve nefisleri en üstün seviyede bulunur. Bununla birlikte yaşayışları da, diğer insanların sahip olduğu hayat türlerinin en güzeli ve en hoş olanıdır.(25)

Erdemli şehrin reisi, sıradan herhangi bir insan olamaz. Zira yöneticilik için iki özellik bulunmalıdır. Bunlardan birincisi reisin, yaratılış ve tabiatı bakımından yöneticiliğe elverişli ve kabiliyetli; ikincisi ise onun yöneticilikle ilgili iradi meleke, yetenek ve tutumları elde etmiş olması gerektiğini belirtir.

Her sanat ve meslek, başkanlık için uygun değildir. Sanatların çoğu, hizmet etmeye yönelik olduğu için, şehirdeki sanatların çoğunluğu da hizmet etmeye yöneliktir. Bazıları hiçbir yönetim faaliyetine girmeden sadece hizmet eder. Bundan dolayı erdemli şehri yönetecek sanat, sıradan bir sanat ve melekenin sonucu da olamaz. Dolayısıyla erdemli şehrin ilk yöneticisinin sanatının da hizmet

mete yönelik bir sanat olması ve başka bir sanat tarafından yönetilmesi de imkânsızdır. Onun sanatı, şehirdeki bütün sanatların amacını gerçekleştiren ve kendisine yöndeldikleri/itaat ettikleri sanat olmalıdır. (26)

Erdemli yöneticinin nitelikleri

Erdemli şehrin reisleri ve yöneticilerini dört kısımda ele almak mümkündür:

A) Birinci Durum: Gerçek Sultan, ilk reis (başkan) olarak isimlendirilir ki, altı özelliğe sahiptir: 1) Hikmet (felsefe), 2) Tam pratik hikmet, 3) (Başkalarını) ikna edebilme mükemmelliği, 4) Hayalî bir etki meydana getirme mükemmelliği (iyi hayâl ettirme), 5) Bizzat savaşa katılma gücü, 6) Bedeninde, savaşla ilgili işlerde hazır bulunmasını engelleyen bir özrünün bulunmaması.

Bu özelliklerin sahibi olan kişi, numune ve model insandır. İdeal insana da denilebilecek bu model insan, bütün eylem

ve davranışlarında taklit edilecek, sözleri, tavsiyeleri ve nasihatleri kabul edilip dikkate alınacak bir insandır. Şehirleri, kendi tefekkür dünyasına göre idare etmek bu model insanın inisiyatifindedir.

B) İkinci Durum: Kendisinde bu şartların tamamı toplanan hiçbir insan bulunmazsa; istenilen şartlar bir topluluğu oluşturan kişilerde ayrı ayrı aramak gerekir. Yani onlardan birincisi, amacı; ikincisi, bu amaca götüren şeyi verir; üçüncüsü, başkalarını ikna etme ve hayalî bir etki oluşturma mükemmelliğine sahip olur; diğeri ise savaşma gücüne sahip olur. Bu halde, bu topluluk, grup olarak yöneticinin yerini alır. O zaman bir nevi oligarşik bir yönetimi çağrıştıran bu karma yöneticiler; en iyi reisler, erdemli kişiler olarak hatırlanırlar. Onların yönetim sistemi de, en erdemliiğin idaresi ismine layık olur.

C) Üçüncü Durum: İlk iki durumun gerçekleşmediği yeni bir hali ortaya koyar. Bu durumda şehrin başkanı, kendi

sinde şu altı nitelik bulunan kimse olur:

1) İlk yöneticilerin kabul ettikleri ve şehri idare ederken tabi oldukları eski yasa ve âdetleri bilmek.

2) Öncekilerin bağlı oldukları âdetlerin amaçları düşünüldüğünde, onların uygulamaları gereken yer, durum ve zamanları bilgece tespit edebilmek.

3) Sözlü ve yazılı bir halde bulunan eski âdetlerdeki belirsiz olan bölümleri, eski âdetlerin örneğini taklit ederek, açıklığa kavuşturabilme melekeseine sahip bulunmak.

4) Şehrin imar ve düzenini korumak için meydana gelen ve eski âdetlerde bulunduğu gibi olmayan hadiselerde yetkin bir fikir ve amelî hikmet erbabı olmak.

5) Hitâbet, ikna ve hayal gücüne dayanan bir teşir oluşturma yetkinliğine malik olmak.

6) Savaşa katılabilmek gücü ve kuvvetine sahip bulunmak.

Erdemli şehrin yöneticisi bir tür ideal insandır. Bütün eylem ve davranışlarında taklit edilecek, sözleri, tavsiyeleri ve nasihatleri dikkate alınacak bir insandır.

Bu özellikleri kendisinde taşıyan kimseye, kanun önünde sultan ve onun idaresine de kanunî sultanlık ismi verilir.

D) *Dördüncü Durum*: Sayılan bütün şartları kendisinde toplayan hiçbir kişinin bulunmadığı; fakat bu şartların bir toplulukta ayrı ayrı kişilerde bulunduğu takdirde, bu toplulukta bulunanların tamamının yasa önünde yöneticinin yerini aldığı durumdur. Bu topluluk, yasaya göre reisler olarak anılır.(27)

Erdemli şehrin her bir bölümünde:

a) Topluluğun fertleri içinde, üzerinde başka hiçbir reisin bağlı olmadığı bir reis.

b) Başkaları üzerinde yönetim hakkı bulunmayan bir tebaa.

c) Kendisinin altında bulunanların reisi ve kendisinin üzerinde bulunanların tebaası olan biri bulunur.(28)

Anlaşılan odur ki, yöneticilik, amaç, hedef ve istikrarın sonucunda oluşan icraatın başarıyla tamamlanmasının tabii bir sonucu olarak görülmektedir. Nitekim yöneticilik, başka bir ifadeyle insanların idare etme sanatı, sıradan sanatlardan birisi değildir. Onda yeterlilik, yetkinlik, kabiliyet, maharet ve birtakım doğuştan gelen özelliklerin bulunması bir zorunluluktur. Bundan dolayı erdemli şehir, ancak sanatların sanatı ile yönetilen bir coğrafyadır.

Sanatların sanatıyla yönetilen erdemli şehri idare edecek kişi, şu on iki vasfı taşırsa, onun artık erdemli şehrin

Fârâbî, gerçek hükümdarı, kanun koyucu ve filozof olma özellikleriyle tarif eder.

Erdemli şehrin yöneticisi hakim (filozof) olmalıdır. Erdemli şehirde hikmet/felsefe, yönetim anlayışının bir parçası olmaktan uzaklaştığında, diğer bütün şartlar oluşsa dahi, şehir erdemli başkandan yoksun kalmış olacaktır. Şehri yöneten kişi, erdemli başkan olmayacak ve şehir yıkılma tehlikesine maruz kalacaktır.

yöneticisi olması önünde hiçbir engel kalmamış olur:

Organları bakımından tam ve eksiksiz olmalı ve bu organların kendisine ait fiillerini gerçekleştirmeye kabiliyetli olmalıdır. Söylenilen her şeyi iyi anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır. İyi bir hafıza gücüne malik olmalıdır. Zeki ve akıllı olmalıdır. Maksudını ve meramını anlatacak güzel bir konuşma ve hitabet özelliği taşımalıdır. Bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmelidir. Doğruluğu ve doğru insanları sevmeli, yalandan uzak durmalıdır. İhtiraslarının (şehvet) ve arzularının esiri olmamalıdır. Yüksek ve yüce ruhlu olmalıdır. En değerli taşlar ve mücevherler, onun yanından değersiz kalmalıdır. Haksızlık ve zulüm yapmamalı; âdil olmalıdır. Azimli ve kararlı olmalı, korku ve zafiyet göstermeyerek cesur davranmalıdır.(29)

Ancak bütün bu özellikleri tek bir insanda bulmak zor bir durumdur. Böyle tabii yaratılıştaki insanlarla, her çağda ancak bir defa karşılaşılır. Yine de erdemli şehirde sayılan özelliklerin altısını kendisinde bulunduran bir kimse çıkar-sa, başkanlığı bu kimse yürütecektir. Fakat böyle bir insana rastlanılmazsa, bu

durumda daha önce bu şehirde birbirini aralıksız olarak takip eden bu türden bir yöneticiler kuşağı mevcut olmuşsa, bu insanların koydukları kanunlar, kurallar ve âdetler geçerli olur.(30)

Bununla birlikte, erdemli şehrin yöneticisi olacak kimsede, çocukluğundan itibaren bu on iki özelliğin bir araya gelmesi ve büyüdüktan sonra da şu altı vasfın bulunması gereklidir:

Hakim (Filozof) olmalıdır. İlk yöneticilerin şehir için yaptıkları kanunları, kuralları, usulleri bilmeli ve bütün fiillerinde bunları uygulamalıdır. Kanunlar koymada, eskilerin yolundan gitmekle bulmaki, yeni yasalar çıkarma hususunda üstün olmalıdır. Yeni çıkan olaylar, meseleler ve problemlere akıl yürütme gücüyle ve üstün bir pratik aklıla çözümler bulmalı, kanunlar yapmalıdır. Yeni kanunlar hakkında halkı bilgilendirmelidir. Savaş sanatını gerçekleştirecek kadar sağlam bir bedene sahip olmalıdır.

Eğer bu şartların kendisinde bulunduğu bir kimse bulunmazsa ve altısı da farklı insanda bulunur ve hepsi uyumlu olarak anlaşılırsa, hep birlikte erdemli şehrin en üst yöneticileri olacaklardır.

Erdemli şehirde hikmet/felsefe, yönetim anlayışının bir parçası olmaktan uzaklaştığında, diğer bütün şartlar oluşsa dahi, şehir erdemli başkandan yoksun kalmış olacaktır. Şehri yöneten kişi, erdemli başkan olmayacak ve şehir yıkılma tehlikesine maruz kalacaktır.(31)

En yüksek mutluluğa ulaştıran başkan

Erdemli şehrin yöneticisinin nihai amacı, kendisine ve halkına gerçek mutluluğu vermektir. Onun, mutluluk bakımından şehir halkının en mükemmeli olması bir zorunluluktur. Çünkü şehir halkının mutluluğunun sebebi, erdemli reistir.(32)

Şehrin yöneticisinin konumu, doktora benzer. İnsanlar, onu (doktoru) tanımın veyatanımının, onun için aletler hazırlar olsun veya olmasın, işlerini yaparken kendini hizmet edecek bir halkı bulun-

sun veya bulunmasın, sözlerini kabul edecek hastalarla karşılaşsın ve karşılaşmasın, o kimse, tıbbî maharet ve yeteneğinden dolayı doktor olmuştur. Bunun gibi yönetici de, halka hükmetsin veya elmesin, saygı görsün veya görmesin, ister zengin ister fakir olsun, o, şehirdi idare etme sanatıyla yöneticidir. (33)

Erdemli şehrin yöneticisinden, belirtilen şartların dışında bir vasıf aranmayacaktır. Zenginlik ve zorbalıkla/güçle yönetmek, erdemli yönetimin özelliklerinden değildir.(34)

İlk erdemli reis/başkan, yönetimi gerçekten erdemli olursa, tasarladıkları sayesinde, kendisini ve yönetiminde bulunduğu halkı, gerçek mutluluk olan en yüksek mutluluğa ulaştırır. Bu da erdemli bir dille olur.(35)

Yöneticiliğin tanımı, Fârâbî'nin siyaset felsefesinde, diğer düşüncelerle beraber karşılaştırmalı bir şekilde ele alınır. Nitekim bazı düşünürlere göre, yöneticilik yeteneğine sahip kimseye, bir şehirde boyun eğilmeden ve saygı gösterilmeden, başkan adı verilemez. Bazıları buna zenginlik vasfını da eklerler. Bir kısmı da, bu özelliklere ilave olarak, zor kullanarak, boyun eğdirerek, dehşet ve korku saçarak yönetmeyi de dahil ederler. Ancak Fârâbî için, sayılan niteliklerin hiçbirisi, yöneticiliğin mutlak şartlarından değildir. Bu özellikler, bazı zamanlar faydalı olan vasıflardır. Belki de bundan dolayı onların yöneticilik için gerekli şartlar olduğu zannedilir.(36)

Filozofun hikmetle yönettiği şehir

En yüksek mutluluğun gerçekleşmesi için, erdemli şehri yöneten sanatın hâkim bir sanat olması ve kanun koyucunun filozof/hakim olması gereklidir. Ancak bu filozof, fikrî erdemlerini başkalarını etkileyerek onlar üzerinde gösterme becerisine sahip/mailek değilse, onda bulunan fikrî erdemlerin hiçbir geçerliliği yoktur. Bu çerçevede yönetici, filozof ve kanun koyucu ifadeleri aynı anlama gelir.(37)

Gerçek hükümdarı, kanun koyucu ve filozof olma(38) özellikleriyle tarif eden Fârâbî, önder/lider/yönetici kavramını sanat, fikir ve erdemle ilişkilendirir:

"Önder/lider/yönetici kavramına gelince, o sadece örnek olarak uyulan ve kabul gören anlamına gelir. Yani o ya mükemmelliği veya amacı kabul görendir. Eğer o sonsuz sayıdaki bütün fiiller, erdemler ve sanatlarla ilgili olarak kabul gören değilse, gerçek anlamda kabul gören değildir. Ancak bütün diğer sanatlar, erdemler ve fiillerin onun amacından başka bir şeyi gerçekleştirmeye çalışmadıkları bir durumda onun sanatı en yüksek sanat, erdemi en güçlü erdem, fikir ve ilmi en kuvvetli ilim olur. Çünkü bu durumda o kendi amacını gerçekleştirmek için başkalarının kuvvetlerini kullanmış olacaktır. Bu ise nazarı ilimler, bütün fikrî erdemlerin en büyüğü ve filozoflardan mevcut olan diğer şeyler olmaksızın mümkün olamaz."(39)

Sonuç olarak, günümüzün faydacı ve fırsatçı politikacısı, hiçbir kural ve ilkeyle kendisini sınırlı tutmamaktadır; zaman ve mekânın değişmesiyle prensiplerini de değiştirmektedir. Hedeflediği kişisel amaç, itibar ve hazlara erişmek için her türlü yolu ve yöntemi meşru, mubah ve makul gören siyaset adamı, seçildikten sonra, içinde bulunduğu toplum yok saymaktadır. Dolayısıyla yaptığı sözleşmeyi unutmaktadır. İşte Fârâbî'nin teklif ettiği model, bu bağlamda önemli bir projeyi bizlere sunmaktadır. En yüksek mutluluğa ulaşmış bir toplum standardına ulaşmak istiyorsak; gerek toplumumuzun gerekse siyaset adamlarımızın erdemlerle bezenmiş ilkel ve dürtü fertlerden oluşmasını arzu ediyorsak, Fârâbî'nin sunduğu 'ideal devlet'ten yararlanmalıyız.

DİPNOTLAR

- 1) Bkz. Erwin I. J. Rosenthal, "The Place Of Politics In The Philosophy Of Al-Farabi", *Islamic Culture*, v. XXIX, No. 3, July 1955, 158-178.
- 2) Ahmet Ateş, "Notlar", İhsâü'l-Ülüm (İlimlerin Sayımı) içinde. III. baskı, İstanbul 1990, (5 nolu not), 141.
- 3) Ahmet Arslan, "Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında", *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997, 29.

- 4) Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, çev: Fatih Toktaş, *Divan*, sayı: 12, 2000/1, 265-266.
- 5) Fârâbî, age, 268-269.
- 6) Fârâbî, age, 269.
- 7) Fârâbî, age, 272.
- 8) Harun Han Şirvanî, *İslâmî Devlet Düşünce ve İdare*, çev: Kemal Kuşçu, Ankara 1997, 93 (1 nolu dipnot).
- 9) Şirvanî, age, 95 (3 nolu dipnot).
- 10) Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258.
- 11) Ahmet Arslan, "Açıklama ve Yorumlar", *Fârâbî, el-Medinetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)* içinde, açıklama ve çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 243.
- 12) Şirvanî, *İslâmî Devlet Düşünce ve İdare*, 96 (3 nolu dipnot).
- 13) Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, açıklama ve çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 121.
- 14) Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991, 117-118; Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, 100; Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.
- 15) Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.
- 16) el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, 118-119; Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, 101.
- 17) Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, nesr: D. M. Dunlop, çev: Hanifi Özcan, İzmir 1987, 52-53.
- 18) Fârâbî, age, 52.
- 19) Fârâbî, age, 52.
- 20) Fârâbî, age, 53-54.
- 21) Fârâbî, age, 54.
- 22) Fârâbî, age, 54.
- 23) Fârâbî, age, 55.
- 24) Fârâbî, age, 54.
- 25) Fârâbî, age, 69.
- 26) el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, 122; Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, 104-105.
- 27) Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 50-51.
- 28) Fârâbî, age, 51.
- 29) el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, 127-129; Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, 106-108.
- 30) el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, 129; Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, 109.
- 31) el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, 129; Fârâbî, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, 109-110.
- 32) Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 40.
- 33) Fârâbî, age, 41.
- 34) Fârâbî, age, 41.
- 35) Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258-259.
- 36) Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 41.
- 37) Fârâbî, *Tahsilü's-Sâde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 92-93; krş. el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Arâ-i Ehli'l-Medinetü'l-Fâzıla*, 127.
- 38) Rosenthal, "The Place Of Politics In The Philosophy Of Al-Farabi", 165.
- 39) Fârâbî, *Tahsilü's-Sâde (Mutluluğun Kazanılması)*, 93.

Ortaçağ'da Arap ütopyaları

Fârâbî 'ye göre kent, ancak mükemmel bir hükümdar tarafından yönetildiğinde kent olabiliyor. Mükemmel kent, organın biri bir diğerine hizmet eden bir bedene benzetiliyor; hükümdar da bedeninin en önemli organı olan kalple özdeşleştiriliyor

Bu makale *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jg. XII (1963)* 3. dergisinde Heinrich Simon imzasıyla yayımlandı. Sadık Usta tarafından çevirilen bölüm, Ortaçağ'da Arap Ütopyaları başlıklı makalenin Fara-bî'yle ilgili olan kısmıdır. Ara başlıklar tarafımızdan konmuştur.

Ütopya kavramına dair anlayışımızı bir kez daha vurgulayalım: Ütopya sadece ve sadece toplumsal olarak düşünülmeli ve algılanmalıdır. Kimi zaman ütopya yerine "toplumsal-ütopya" kavramı kullanılıyor, ama bu bir totojodir. Çünkü mükemmel toplumun karşılığı olarak düşünülen ütopya kavramı, Thomas More'un *Ütopya*'sından alındığına göre, toplumsal boyutu olmayan projeler bu kavram çerçevesinde düşünülemez. Burada kastedilen "*toplumsal*", iki farklı anlamda düşünülmelidir: Ütopyalar, toplumlar için ve toplumlar tarafından düşünülür ve inşa edilirler.

Amacımız Ortaçağ'da ve özellikle de Arap Ortaçağı'nda insanlar için ve insanlar tarafından düşünülerek ortaya atılmış, "mutlu son" (cennet) vaat eden tasarıları araştırmaktır. Şayet ütopyayı yukarıda açıkladığımız gibi sınırlarsak, ki bence de bunu kaba hatlarıyla yapmak zorundayız, aslında bu "mutlu yaşamı öngören" tasarılar, dönemin hakim ideolojisi tarafından bir mehdi beklentisi

şeklinde sunuluyordu. Bu Museviliği miras edinen bütün dinler için geçerlidir.

Dinlerin mehdi anlayışları

Dönemin hakim ideolojisi ahiret kavramını kendi içinde barındırır; Yahudilere göre Davut'un zürriyetinden. İslam'a göre de Kureyş kavminden gelecek olan bir mehdi, en sonunda toplumda hak ve adaleti yerine getirecektir. Kutsal kitaplarda dile gelen bu durumun (tasarının) "öngörülen mükemmel toplum" sınıflamasına dahil edilmesi gerektiği konusunda bir şüphe bulunmamaktadır.

Ancak bunları ütopya için varsayılan çerçeveye dahil etmek hiç de öyle kolay olmamaktadır. Çünkü Rönesans dönemine ait olan ütopyalarda, yani More, Campanella ve diğerlerinde, hatta onlardan önce ve sonra ortaya atılmış ve ütopya olduğu konusunda herhangi bir şüphe götürmeyen projelerde gördüğümüz bir niteliğin, yani insan etkinliğinin, bu dini tasarılarla eksik olduğunu görürüz.

Ahiret gününe ilişkin özelemleri dile getiren toplumsal tasarılar diğer ütopyalarda görülen insan çabasına ihtiyaç duymuyorlar, çünkü bu projelere göre mehdinin çağı hiçbir insan çabasına gerek duyulmadan birdenbire ve kendiliğinden gelecektir.

Aslında dinin ahirette ortaya çıkacak olan kurtarıcı mehdiiyi öngörmesi, bunun dışında bir toplumsal özelem arayışının da önünü kesti. Çünkü herhangi bir farklı toplumsal arayış, anında hakim görüş tarafından sapkınlıkla bir tutuluyordu. Bu

Mükemmel toplumun karşılığı olarak düşünülen ütopya kavramı, Thomas More'un *Ütopya*'sından alındığına göre, toplumsal boyutu olmayan projeler bu kavram çerçevesinde düşünülemez.

Thomas More

durumda ortaya çıkan gerçek ise şuydu: Toplumsal hareketler kendi eylemlerini, öngörülen ahiret beklentisiyle açıklıyorlardı ki çoğu zaman bunlar ya ahiret gününün geldiğini ya da yaklaştığını ileri sürerek, teorik dogmanın gereklerini yerine getirdiklerini belirtiyorlardı. Bu durum kendisini bütün dinlerde ortaya vurdu; bu Hristiyanlıkta tarikatların varlığıyla, Yahudilikte ve İslam'da ise sahte mehdilerin ortaya çıkmasıyla gösterdi. Aradaki fark ise şuydu: Hristiyanların mehdisi İsa'nın varlığıyla belirlenmişken, diğer dinlerin mehdisi peygamber soyundan gelecekti. Bu nedenle de herhangi bir insan kendisini kolayca mehdii ilan edebiliyordu.

Her üç dinde de ahiret gününe ilişkin tasvirler ortaktır ve buna yönelik eylemler de teşvik edilir; ancak diğer iki dinden farklı olarak İslam'ın spekülasyona fırsat tanımayan, kendine has sabit bir toplumsal modeli bulunmaktadır. Bilindiği gibi Muhammed sadece bir peygamber değil, aynı zamanda bir devlet kurucusudur. Bu nedenle de İslam'a göre mükemmel toplum, ahiret gününde ortaya çıkacak ütöpik bir beklenti değil, fakat Allah'ın resulünün İslam'ın ilk evrelerinde hayata geçirdiği kusursuz bir nizamdır. Ayrıca Araplar, Yunanlılardan ve özellikle Platon'un *Devlet*'inde dile gelen felsefi kavramlardan ilham alarak, insanın mutluluğu ve adaletli toplum üzerine felsefi tartışmalar yürüttüler.

Fârâbî'nin mükemmel kenti

İsteyen herkes kolaylıkla More'un *Ütopya*'sında, Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde, Platon'un *Devlet*'inde ya da yeni yazılan ütöpik romanlarda mutlu toplumları konu edinen tasarımlara rastlayabilir. Ancak Fârâbî'nin *Faziletli Kent* adlı eserini inceleyen bir okur için bu hiç de kolay olmuyor. Çünkü Fârâbî eserinde, her şeyden uzun uzun bahsediyor, ama iş mükemmel kente gelince bununla ilgili olarak çok az şey söylüyor. Fârâbî insanı "siyasal hayvan" olarak kavramlaştıran Aristo'nun mantığını rehber ediniyor. O insan topluluklarını mükemmel ve mükemmel olmayan diye ikiye ayırıyor. Mükemmel toplumlar kendi içinde büyük, orta ve küçük olmak üzere üç gruba ayrılıyor. Fârâbî'ye göre büyük topluluk, dünyadaki bütün insanlığı kapsarken, orta topluluk bir kavmi, küçük topluluk ise bir kenti ifade ediyor; arta kalan köy, sokak ve aile toplulukları ise mükemmel olmamaları nedeniyle, kentin hizmetinde ve onun bir parçası olarak varlık gösteriyorlar.

Fârâbî'nin eserlerinde

Platon'un *Devlet*'ine

yönelik bir eğilim

seziniyoruz. Fakat

bambaşka bir felsefi

içerikle. Fârâbî'nin

eserlerinde de

hükümdarlar filozoflaşıyor

ya da filozoflar hükümdar

oluyor. Ancak onun

felsefesinde düşünceler

dünyası (idea) yoktur.

Bu daha çok Yeni-

Platoncu bir örtü altında

sunulan Aristocu

materyalist eğilimdir.

Büyük topluluğun mükemmelliğinin nitelikli mükemmelliğiyle belirlenir. Kent ise büyük topluluk içinde mutluluğa ulaşabilmenin en küçük birimini oluşturur. Bu varsayımdan hareket eden Fârâbî, mükemmel topluluğu, bir dizi eksik ya da mükemmel olmayan toplumsal birimle kıyaslıyor. Her ne kadar Fârâbî, kentten daha büyük toplumsal birimleri mükemmel ulaşmanın ön şartı olarak görse de, buna rağmen kenti simgeleyen siyasal birimi, araştırmasının temel unsuru haline getiriyor. Bunun iki nedeni var: birincisi Fârâbî, kendisine örnek aldığı Platon'un kent devletine bağlı kalıyor; ikincisi de dönemin bütün kültürel yaşamı kent kültüründen başka bir şey değildir. Kent, ekonomik hayatın merkezidir ve bu açıdan erken Ortaçağ Avrupa'sının kentinden çok farklıdır. Belki konuya açıklık getirmek bakımından Hristiyan Avrupa'sıyla Abbasi Halifeliği'nin şöyle karşılaştırabiliriz: Avrupa'da üretim köylerde yapılırken, Doğu'da üretimin merkezi kentlerdi. Kentin önemi öylesine baskındı ki, ondan daha mükemmel bir yerleşim birimi asla düşünülüyordu.

Fârâbî'ye göre kent, ancak mükemmel bir hükümdar tarafından yönetildiğinde kent olabilir. Mükemmel kent, organın biri bir değerine hizmet eden bir bedene benzetiliyor; hükümdar da bedenin en önemli organı olan kalple özdeşleştiriliyor. Fârâbî'nin imam diye nitelendirildiği ve Müslüman halka önderlik eden hükümdarının, "Faziletli Kent'i" yönetebilmek için doğumdan gelen on iki niteliğe sahip olması gerekir.

Birincisi o, bedensel açıdan sağlam ve kusursuz olmalıdır. Sonra o kendisine anlatılan herhangi bir konuyu kavrayacak kadar zihni açık ve sağlıklı olmalıdır. Bunun dışında o, iyi bir hafızaya sahip olmalıdır. Kavrıyı derin ve pratik olmalıdır; öğretileri ve bilgiyi çabuk ve zevkle algılayabilmelidir. Zevkle konusunda ölçülü olmalıdır ama hakikati sevmelidir. Bunların dışında da cesur, ahlaki, adil, kararlı ve korkusuz olmalıdır. Kısacası "Mükemmel Kentin" hükümdarı insan ve filozoftan beklenen bü-

tün erdemlere sahip olmalıdır. Buna göre ancak bir filozof mükemmel devletin hükümdarı olabilmektedir.

Fârâbî'ye bakılırsa mükemmel kent bütün sakinlerinin ortak bir yeteneğe de sahip olması gerekir: herkes *ilk nedenden* ve *ilk başlangıcın* niteliği konusundaki bilgiyi edinmiş olmalıdır. İkincisi de kavranabilir dünya ve onun etkisi konusundaki bilgiye de sahip olmalıdırlar. Bunun maddelerin varoluşu ve yokoluşlarına dair bilgiye de sahip olmalıdırlar. Bunun dışında onlar insanın özüne, mükemmel hükümdarın ve onun yardımcılarının niteliğine, mükemmel kent ve kusurlu kentlere dair temel bilgilere sahip olmalıdırlar. Sıradan insanlar ise bütün bu konular hakkındaki kanıtlara sahip bilim adamlarını öğretiyi kavrayabildikleri ölçüde takip etmelidirler. Bunları kavrayacak kadar zihinsel gelişme kaydetmemiş olanlara ise bunlar örneklerle kavrattılmalıdır.

Fârâbî'nin tezine göre insanlar mutluluğa ancak doğru bilgi ve kavrayışla ulaşabilir. Bu nedenledir ki Fârâbî, *Faziletli Kent* başlıklı çalışmasını Tanrı, zihinsel ve maddi dünya üzerine olan uzun bir felsefi girizgâhla başlatır. Fârâbî aynı şeyi "Mükemmel Kentin Sakinlerinin Anlayışı" ve "Devlet Yönetimi" başlıklı çalışmalarında da yapıyor. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse Fârâbî, siyasi bir çerçeveye sunduğu bütün bu varlıkbilimsel açıklamayla şunu demek istiyor: Doğru anlayış, sadece insan topluluğunun mutluluğu için vardır ve doğru anlayışa ancak siyasi bir çerçevede ya da mükemmel bir devlette ulaşılabilir.

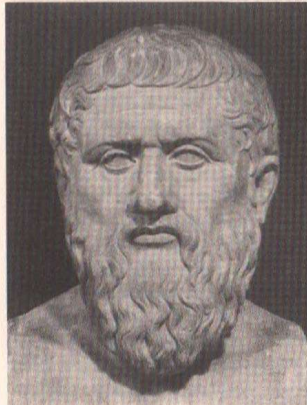
Dönemin hakim görüşlerinin Fârâbî'ye etkisi

Fârâbî'nin eserlerinde Platon'un *Devlet*'ine yönelik bir eğilim seziniyoruz. Fakat bambaşka bir felsefi içerikle. Fârâbî'nin eserlerinde de hükümdarlar filozoflaşıyor ya da filozoflar hükümdar oluyor. Ancak onun felsefesinde düşünceler dünyası (idea) yoktur. Bu daha çok Yeni-

Fârâbî'nin tezine göre insanlar mutluluğa ancak doğru bilgi ve kavrayışla ulaşabilir. Bu nedenledir ki Fârâbî, *Faziletli Kent* başlıklı çalışmasını Tanrı, zihinsel ve maddi dünya üzerine olan uzun bir felsefi girizgâhla başlatır.

Platoncu bir örtü altında sunulan Aristocu materyalist eğilimdir.

Fârâbî'nin diğer devlet çeşitleri üzerine geliştirdiği anlayışına değinmeyi gereksiz görüyorum. Fakat o, ayrıntılarına girmedigi ve dolayısıyla pek de açık olmayan mükemmel devlet tasarısıyla ne demek istedi? Ya da bu ütopyacı bir düşünce miydi? Leo Strauss ilginç sunuşunun girişinde, Ortaçağ filozoflarının, kesin dogmalarla sınırlanmış düşünce dünyasında kendi görüşlerini açıklıkla ifade edemedikleri durumlarda, hakim görüşlerle yazılı olarak çatışmadan, konunun erbabı olan belli bir okur kitlesine kendi gerçek düşüncelerini, pek de becerikli olan bazı yöntemlerle ilettiklerini

Araplar, Platon'un *Devlet*'inden ilham olarak felsefi tartışmalar yürüttüler.

belirtiyor. Bu yöntemlerden biri, konuya hiç değinmemektir, ki Fârâbî bu konuda tam bir uzmandır. Tabii ki bu, görülen her konu boşluğunun bir anlam ifade ettiği manasına da gelmiyor. Ancak Strauss, o dönemde pek revaçta olan bazı sorunlara değinmeden geçmenin de mümkün olmadığını, dolayısıyla Fârâbî'nin de ruhun ölümsüzlüğü sorununun üzerinden atlayamadığını ve söz konusu olan her yerde bu soruna değinerek, ruhun ölümsüzlüğü tezini olumladığını belirtir, çünkü aksi takdirde döneme hakim olan İslami görüşle karşı karşıya gelecekti. Ancak Fârâbî, felsefeyle ilgili olan her vatandaşın ondan beklediği gibi, Platon'un felsefi görüşlerine ayrı ve özel bir başlık adı altında değinmeden ruhun ölümsüzlüğü tezinin üzerinden atlayıp geçiyor.

Aynı şekilde siyasi görüşlerinin dile geldiği yazılarında da rastlantı olmayan bazı atlamalar göze çarpıyor. Bir kere Fârâbî mükemmel topluluğunun hükümdarına daha baştan itibaren imam niteliği atfediyor; yukarıda gördüğümüz gibi bu imamin bazı özel niteliklerinin olması gerektiğini varsayıyor ki bu nitelikler, İslam'ın bir imamdan beklediği niteliklerden farklı değildir. Ancak bir imamdan beklenen niteliklerden iki tanesinin üzerinden atlanmıştır; bunlardan biri imamin peygamberin soyu olan Kureyş kavminden gelmesidir, ikincisi de peygamberin halefi olan imamin halife olarak İslam'ı dünyaya yaymak için cihada, yani kutsal savaşa başvurmak zorunda olmasıdır.

Fârâbî'nin teorisi dönemin ihtiyaçlarına cevap veriyor mu?

Şimdi Fârâbî'nin dönemin somut durumuna ilişkin açıklamalarını inceleyebiliriz. Abbasi imparatorluğu yıkılma dönemini yaşıyordu. Emirliklerin elinde bir piyon haline gelen halifenin gücü ise sadece dini görevlerle sınırlıydı; esas iktidar acımasız ve entrikalara başvuran emirliklerin elindeydi. İmparatorluk görünüşte Bağdat'a bağlı küçük devletlere bölünmüştü. Fârâbî de yıllarını görünüşte halifeye bağlı Halep emirliğinin sarayında geçirdi. Ancak bu emirliklerin hü-

İslâm'ın mükemmel topluma ilişkin öngörüsü, bir kentin sınırlarında son bulmaz ve tüm Müslüman cemaati kapsar.

kümdarları halife gibi peygamber soyundan gelmiyorlardı. Ayrıca halifenin, Müslümanların başı olması nedeniyle görev alanına giren kutsal savaşı yürütmek gibi bir görevleri de yoktu.

Fârâbî, hükümdarın niteliklerine ilişkin sunduğu farklı teziyle, dönemin gelişmesine ayak uyduruyor, hükümdarın peygamber soyundan gelme zorunluluğuna karşı çıkarak ve hükümdarın kişisel yetenekleriyle iktidara gelmesi gerektiği tezini ileri sürerek, yenilikçi ve ilerici bir tutum takınıyordu.

Fârâbî'ye göre iktidara gelen bu hükümdarlar Tanrı buyruğuyla geldiklerini için de eleştiriyi aştılar. Dolayısıyla bunların içlerinde en iyi olanı meşrudur ve halkı yönetmelidir.

Devleti yönetebilmek için hükümdar da bütün bu niteliklerin bulunması gerektiğini belirten Fârâbî, pratikte ise bu niteliklerin hepsinin bir arada bulunmasının olanaklı olmadığını bildiği için, olanaksız olandan zorunluyla ve buradan da meşru olana sıçrayarak teorisini, bütünüyle dönemin somut ihtiyacına uygun hale getiriyor.

Fârâbî'nin öğretisine göre mükemmel devletin hükümdarı sadece kral, filozof ve imam olarak öngörülüyor, aynı zamanda o, yasa yapıcı ve peygamber ola-

rak da nitelendiriliyor. Ancak bu peygamber niteliği her zaman için tutarlı değildir. Ne var ki peygamber kavramını ortaya atan Fârâbî, teorisini muhtemel spekülasyonlardan korumak için bu kavramı geçmiş dönemle sınırılıyor. Çünkü Müslümanlara göre Allah'ın en son peygamberi olan Muhammed'den sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir. Böylece Peygamberlik makamına ilişkin bu sınırlama, Fârâbî'nin mükemmel devlet teorisini sapkınlık suçlamasından da koruyor.

Fârâbî'nin Platon eleştirisi

Fârâbî'nin hükümdarı peygamberle özdeşleştiren açıklaması, hem Platon'dan esinlenilmiş mükemmel devlet teorisini, hem de az önce söz konusu edilen dönemin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin uyarlamasını meşru hale getiriyor. Ancak İslâm'ın mükemmel topluma ilişkin öngörüsü, bir kentin sınırlarında son bulmuyor, aksine bütün Müslüman cemaati de kapsıyor. Mükemmel devlet tasarısını kent kavramıyla açıklayan Fârâbî, böylece sırtını da Muhammed'e dayamış oluyor, çünkü Muhammed devlet adamlığı pratiğini ilk kez, bütün Müslümanların da örnek olarak kabul ettikleri Medine şehrinde uygulamıştı. Az önce de bahsettiğimiz gibi Fârâbî mükemmel devlet tasarısını Platon'un modelinden

almıştı. Tabii ki ideolojik açıdan değil, çünkü onun amacı farklıydı, Fârâbî ise felsefeyi siyasi bir çerçevede sunmak istiyordu. Araplar o dönemlerde Aristot'un *Politika*'sını henüz bilmiyorlardı ve bu nedenle de sadece Platon'un *Devlet*'ini örnek alıyorlardı.

Fârâbî'nin tasarısını kavrayabilmek için onun Platon'un devlet teorisine ilişkin amacını nasıl değerlendirdiğini bilmek gerekir. Sokrat'la Platon'u karşılaştıran Fârâbî, Sokrat'ın adaleti gerçekleştirmek için uğraştığını, ama bu çabasının bizzat hayatıyla ödediğini, Platon'un ise bundan korunmak için mükemmel devlet tasarısını düşüncesinde gerçekleştirdiğini belirtiyor.

Fârâbî'ye göre Platon, gerçek anlamda devleti yöneten filozof hükümdarı, mükemmel olmayan bir devleti gizlice yöneten ve böylece halkı olabildiğince değiştirmeye çabalayan bilgi birliği değiştiriyor. Fârâbî'nin iddiasına bakılırsa Platon'un gerçek amacı mutlaka mükemmel bir toplum düzenini gerçekleştirmek değildi. Bu açıdan bakıldığında Fârâbî'nin tasarısının da gerçek anlamda ütöpik bir içerik taşımadığı, fakat ütöpik unsurunu sadece bir görüntü olarak kullandığı ortaya çıkar. Gerçek bir ütopya olabilmesi için yaratıcısının da gerçek anlamda ütopyacı bir amaç taşıması gerekir. Şunu göz önünde bulundurmamız gerekir ki Müslüman filozofların işi hakikaten çok zordu ve onlar, felsefi öğretilerini sürekli ulemaya karşı savunmak durumundaydılar. Demek ki Fârâbî'nin eserleri, felsefeyi kabul ettirebilmek için, yani felsefi öğretileri vaaz edilen öğretileyle özdeşleştirebilmek için, peygamberi gerçek filozof olarak göstermek zorundaydı. Tabii ki Fârâbî'nin eserleri mutluluğun ancak felsefeye geleceğine dair öğretileri vaaz ediyordu, ancak bu, diğer felsefi eserlerde de mevcuttu. Bu ise bu eserlerin, ütöpik içerik taşımasına yetmiyordu.

Tarikatvari bir karaktere sahip olan Arap felsefesi, öylesine dar bir çevre ve gerçeküstü bir alana sıkışmış ki mükemmel devlet düşü, ütopyacı bir umut ortaya çıkaramıyor.

Ulusal yenilik sistemi ve kurumsal arayışlar

Teknoekonomi enstitüleri

Neoklasik mikro iktisadın öngörülerinden hareketle, serbest piyasa ekonomisine dayalı, teknolojiyi ekonomiye dışsal kabul eden, onu serbest bir mal olarak algılayıp yatırımların bir türevi olarak gören geleneksel teorilerde, az gelişmiş ülkeler için teknoloji üretimi ve teknolojik yetenek geliştirme konusunda kaynak ve çaba harcamaya yönelik ciddi bir argüman geliştirilemediğini görüyoruz.

Ülkemizde uygulanacak bilim ve teknoloji politikaları ile ilişkili ilk resmi yapılanma olan "Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu" 1983'te kurulmasına karşın, bu kurul çok aktif çalışmıyor ve belirttiği politikaların hayata geçirilmesi mümkün olamıyor.

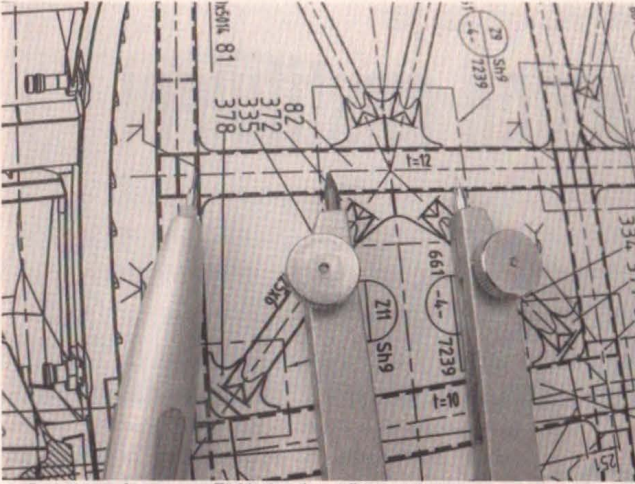
30 Haziran 2006 tarihli CBT'de yayımlanan "Teknoloji Endekslerinden Süzülen İktisadi Gerçekler"(1) başlıklı makalede, IMF ve Dünya Bankası gibi finansal kurumların Türkiye gibi ülkelere dayattığı yapısal uyum programlarıyla, bilim-teknolojiye dayalı ulusal kalkınma ve büyüme politikaları uygulanması konusuna set çekerek, küresel sermayenin "yükselen pazarları" olma rolünü yüklediklerini iddia etmiştir. Adı geçen yazıda merkez ülkelerin teknoloji yaratımından kaynaklanan bir tür "tek el gücüne" sahip olduklarını ve bu gücün yine kendilerinde kalmasını sağlayan böyleli mekanizmaların ülkeler üzerindeki etkilerini teknoloji endeksleriyle ölçüp, bu ölçüm sonuçlarına göre ülkeleri kategorize etmenin mümkün olduğunu söylemiştik. Nitekim bu tür bir endeks çalışması olan "ArCo Teknoloji Endeksi"ne göre Türkiye'nin ve diğer bazı gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) yerinin çok altlarda kaldığını ve zaman içinde bu konuda ciddi bir değişiklik yaşanmadığını vurgulamıştık. Ve yine aynı çalışmada "Teknoloji küreselleşmiyor" derken, özellikle, Dünya Ticaret Örgütü'nün koyduğu kurallar ve ikiz kurumların (IMF-DB) dayattığı yapısal uyum politikaları nedeniyle Türkiye ve birçok GOÜ açısından teknoloji yaratımını içselleştirecek "yakalama sendromu"nun

ya hiç oluşmadığını ya da çok düşük düzeyde kaldığını belirtmiştik.

Aslında IMF ve Dünya Bankası politikalarında vücut bulan bu anlayışın biraz derinine indiğimizde, bahsi geçen "yakalama sendromu" sorunun bir yandan da *ekonomi politikaları ile bilim ve teknoloji politikalarını ortak bir potada değerlendirebilecek akademik nitelikli eğitim ve düşünce kurumlarının eksikliğiyle* de alakalı olduğunu görüyoruz. İster "Teknoloji İktisadi Enstitüsü" olarak isimlendirin, ister "Teknoekonomi Enstitüsü" deyin, böyleli kurumların artık ülkemizde vücut bulma zamanı gelmiştir. Bu yazımda adı geçen kurumlara niçin ihtiyaç olduğunun kısa bir gerekçesini vermeye çalışacağım

Teknolojiyi içselleştiren büyüme ve kalkınma anlayışı

Bu noktada öncelikle iktisadi gelişme ve büyüme literatüründe 1970'li yıllara kadar hâkim olan geleneksel Neoklasik iktisat anlayışını ve özellikle az gelişmiş ülkelere açısından sunmuş olduğu uyarımları sorgulamak gerekiyor. Bu sorgulamanın ampirik temellerinin bir grup Doğu Asya ülkesince atıldığının altını çizelim. Neoklasik mikro iktisadın öngörülerinden hareketle, serbest piyasa ekonomisine dayalı, teknolojiyi ekonomiye dışsal kabul eden, onu serbest bir mal

IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye'ye dayattığı yapısal uyum programlarıyla, bilim-teknolojiye dayalı ulusal kalkınma ve büyüme politikalarının uygulanmasına set çekiliyor.

olarak algılayıp yatırımların bir türevi olarak gören geleneksel teorilerde, az-gelişmiş ülkeler için teknoloji üretimi ve teknolojik yetenek geliştirme konusunda kaynak ve gaba harcamaya yönelik ciddi bir argüman geliştirilemediğini görüyoruz. Her ne kadar G. Kore gibi bazı Doğu Asya ülkeleri bu reçetenin tam tersi bir tavrıla teknolojiye yetiştirme politikaları uyguladıysa da, başta Türkiye olmak üzere birçok az gelişmiş ülke (AGÜ), teknolojiyi yabancı yatırımın bir türevi olarak gören ve teknoloji geliştirme konusunda ciddi bir çaba ve kaynak ayırmayı önemsemeyen bir teorilerin ve uygulayıcı kurumların da etkisiyle, teknoloji transferine mahkûm ve teknolojik olarak geri kalmış durumda. Ancak teknolojiyi ekonomiye içselleştiren yeni teorilerin geliştirilmesiyle birlikte bu anlayışın değiştiğini görüyoruz.(2) Fakat ne yazık ki Türkiye bu anlamda bilim ve teknoloji politikaları ile iktisadi ve sosyal unsurları bağdaştırma sürecine ancak 1990'lı yıllarda girişebiliyor.

Ulusal yenilik sistemleri

Hâlbuki gelişmiş ve yeni sanayileşmiş birçok ülkede devlet, bahsi geçen bi-

lim-teknoloji-sanayi politikalarının tasarımı ve etki alanını, serbest piyasa ekonomisinin aktörlerine bırakmayarak, "Ulusal Yenilik Sistemi" olarak adlandırılan şebekeler bağlamında yaklaşık 30-40 yıldan beri ele almakta. OECD gibi bazı kurumların da katkısıyla, kurumsal

Başta Türkiye olmak üzere birçok az gelişmiş ülke (AGÜ), teknolojiyi yabancı yatırımın bir türevi olarak gören ve teknoloji geliştirme konusunda ciddi bir çaba ve kaynak ayırmayı önemsemeyen teorilerin ve uygulayıcı kurumların da etkisiyle, teknoloji transferine mahkûm ve teknolojik olarak geri kalmış durumda.

olarak bir teknolojik sistem, "yeni teknolojilerin oluşumunu ve yayılmasını kapsayan ve belirli bir kurumsal altyapı altında, iktisadi-sınai alanda birbirleriyle bağlantılı olan ajanlar şebekesi" olarak tanımlanmakta. Böylesi bir sistemde, teknolojik gelişme sürecinin performansı, yalnızca firma, araştırma kurumları ve üniversite gibi belirli aktörlerin nasıl hareket ettiklerine değil; aynı zamanda, teknolojik sistemin unsurları olarak, yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde birbirleriyle nasıl etkileştiklerine de bağlı. Teknolojik sistemin etkinliği ise kişi, kurum ve firmaları öğrenmeye teşvik eden şartlar, finansman sisteminin etkinliği ve düzenleyici kurallar gibi birçok unsura dayanıyor.(3) Günümüz koşullarında "Ulusal Yenilik Sistemi", ülkelerin büyüme ve kalkınmalarında ufuk açacak yapılar olarak kabul ediliyor. Chris Freeman'in belirttiği gibi, bu sistemlerin içindeki çeşitli ürünlerin yaratılması için gerekli bilgi, nitelik ve deneyim birbiriyle ilişkili ve birbirini destekleyici nitelik taşıyor. Ayrıca bu sistemler içinde çalışıldığında öğrenme ve yakalama zamanı kısaltmakla kalmıyor, kalkınma ve büyümenin ufkunu açacak bir biçimde ürün ve üretim süreçleri gruplarının belirlenmesine de imkân tanınıyor.(4)

Türkiye'de bilim ve teknoloji politikalarında anlayış değişimi

Türkiye'nin bu konudaki deneyimine baktığımızda; Cumhuriyet'in kuruluşundan 1990'lı yılların başlarına kadar bilim ve teknolojiye izlenen politikanın, ülkenin matematik, fizik bilimler, mühendislik ve sağlık bilimleri ile tarım bilimleri alanlarında yetkinleşmesi amacını güttüğünü; 1963 yılında TÜBİTAK'ın kurulmasının da bu sürece hız kazandırmayı hedeflediğini görüyoruz. 1980'lerin başından itibaren doğal bilimlerdeki yetkinleşmenin ötesinde teknolojiye de ağırlık verilmesi gereği öne çıkıyor. Bu bağlamda ülkemizde uygulanacak bilim ve teknoloji politikaları ile ilişkili ilk resmi yapılanma olan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 1983'te kurulmasına karşın, bu kurul çok aktif çalışmıyor ve belirlediği politika-

rın hayata geçirilmesi mümkün olamıyor. Ancak bahsedilen zihniyet değişimiyle birlikte, Türkiye'de de bilim ve teknoloji politikalarında kurumsal olarak bir strateji geliştirme gereği 1990'lı yıllarda öne çıkmakta ve ilgili politikaların *iktisadi ve sosyal hayatın ajanlarıyla ilişkisi içerisinde* olmasına özel önem verilmesi zorunluluğu geç de olsa anlaşılmaktadır. TÜBİTAK tarafından 1999 yılında yayımlanan "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası-Özet" başlıklı belgede belirtildiği gibi, bilim ve teknolojinin, iktisadi büyüme ve toplumsal refah açısından, stratejik bir önem kazandığı artık anlaşılmış, bilim ve teknoloji politikalarının ekonomiye ve toplumsal yaşama ilişkin kavramlarla örülmeye başlanması gereği vurgulanmıştır. Bu belgede "1993 sonrasında izlenen politikanın ayırt edici özelliğinin, yalnızca bilimde değil teknoloji alanında da yetkinleştirilmesinin amaçlanması ve bu yetkinleşmenin, bilim ve teknolojiyi ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilme becerisine de sahip olma amacını içermesi" gereği üzerinde durulmaktadır.(5)

2000 yılının Aralık ayında bu kurulun yapmış olduğu toplantıda Cumhuriyet'in 100. yılına tekabül edecek bir şekilde

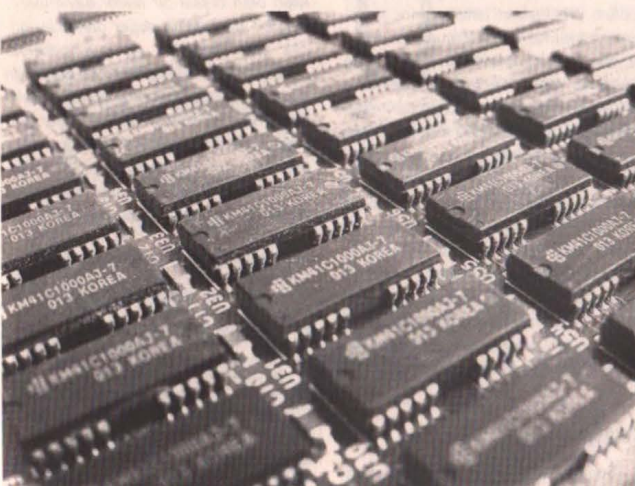
2023 yılına kadar uzanan 20 yıllık bir dönemde yeni bilim ve teknoloji politikalarının belirlenmesi için TÜBİTAK görevlendirilmiştir. Bunun üzerine TÜBİTAK'ın Temmuz 2004 tarihinde Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi başlıklı belgeyi hazırladığı görülmüştür.(6) Bu dokümanda, Türkiye'nin yaklaşık kırk yıldan beri bilim ve teknolojiye bir yol arayışı içinde olmasına rağmen geçmiş politika belgelerindeki hedeflere ulaşamadığı vurgusu yapılmakta ve bu *Strateji Belgesiyle* birlikte, Teknoloji Öngörüsü panellerinin ve teknoloji strateji gruplarının ortaya koyduğu veriler ışığında, yeni bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu belirli yeni jenerik teknolojilerin ortaya çıkacağı tespitinden hareketle, bunlara egemen olmak için gerekli stratejinin ana unsurları çizilmektedir. Bu belgede ifadesini bulan "Ulusal Bilim ve Teknoloji Stratejisi"nin ise üç temel ayağa oturduğu görülmektedir. Bu ayaklardan ikincisi özellikle *Teknoekonomi Enstitüsü* gibi kurumların kurulması için çok önemli bir gerekeçyi oluşturmaktadır.

"Ulusal Bilim ve Teknoloji Stratejisi"nin, stratejik teknoloji alanlarına odaklanmayı içeren birinci ayağının yanında, ikinci ayak olarak *"işbirliği ağları"*nın

oluşturulması gereğinden söz edilmektedir. Belgede *"işbirliği ağları, araştırma faaliyetini yürütenler ile araştırma sonuçlarını iktisadi ve toplumsal faydaya dönüştürecek olanları -kurumsal olarak ve kişiler düzeyinde- bir araya getirmeyi sağlayan yapılar"* olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu ağın (şebekenin) *"tarafaları arasında orkestrasyonun sağlanması, kolaylaştırıcı ve ara yüz görevi görecektir ortam ve kurumların (üniversitelerin araştırma yeteneğini sanayiye, sanayinin teknolojik çözümleri üniversiteye taşıyacak, her iki tarafın dilini konuşabilen aracı kuruluşlar, yenilik aktarma merkezleri vb.) geliştirilmesi kamu-nun yükümlülüğündedir"* biçimindeki bir ifadeyle devlete düşen rol net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu yapıyla tasarlanan işbirliği ağları ya da şebekelerinin, üniversite ve araştırma kurumlarının yanı sıra, sanayici ve diğer üretici kesimlerin, ilgili kamu kurumları ile birlikte yer aldığı üçlü bir sarmal yapı olarak düşünüldüğü belirtilmekte, bunların yanı sıra, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine finansman desteği sağlayan kuruluşlar da bu işbirliği ağlarının doğal unsurları olarak kabul edilmektedir. Üçüncü ayak ise, odaklanan sürecin "sistematik bir bütünlük içinde yönetilmesi" gereği olarak ortaya konulmaktadır.

Dünya'daki diğer benzer kurumlar

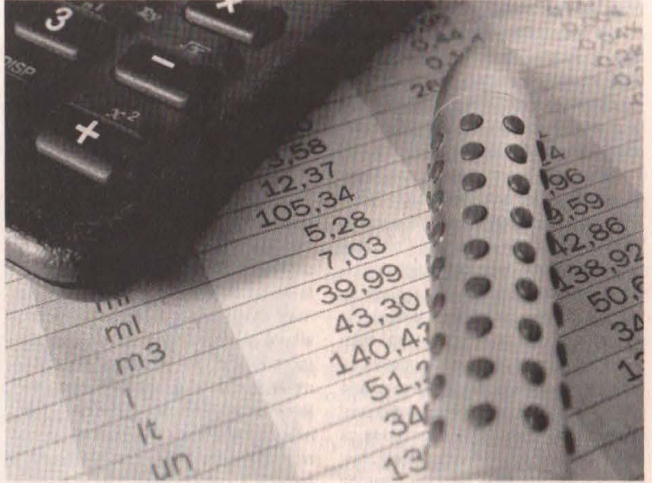
Dünya'daki benzer kurumların deneyimlerine de bakıldığında, hem iktisat eğitimi veren kurumların hem de iktisadi ajanların, geleneksel iktisat anlayışının ötesine taşınan bir tavırla, teknoloji-iktisadi gelişme meselelerine farklı bir biçimde yaklaşmıyor olmaları, Türkiye'nin dünya liginde sınıf atlayabilmesi için temel çıkış noktalarından birisi olarak ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla benzer misyonu yüklenmiş olan dünyadaki çeşitli örnek kurumların varlığı da Türkiye için böylesi bir kurumu zorunlu kılmaktadır. Bu tür kurumların bir kısmı lisansüstü düzeyinde eğitim vermemekle birlikte, Türkiye'de eksikliği hissedilen *Teknoekonomi Enstitüleri*'ne kuruluş gerekeçsi oluşturması açısından önemlidir.

Teknoloji geliştirebilmenin yolu araştırma kurumları ile sanayi ve kamu kurumlarının işbirliğinden geçer.

Bu kurumlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: İngiltere'de Sussex Üniversitesi'ne bağlı *Science and Technology Policy Research (SPRU)*; Hollanda'da Birleşmiş Milletler Üniversitesi'ne bağlı *Institute for New Technologies, The Maastricht Economic Research Institute on Innovation and Technology (MERIT)*; yine Hollanda'da *The Eindhoven Centre for Innovation Studies (ECIS)*, AB Avrupa Komisyonu'nun ortak araştırma merkezlerinden birisi olan *The Institute for Prospective Technological Studies (IPTS)*; ABD'de *Center for Science, Technology and Economic Development (CSTED)*; İtalya'da *Università Bocconi*'ye bağlı *Centre for Research on Innovation and Internationalization (CESP-RI)*; Japonya'daki *Institute of Technoeconomics (ITECS)*.

Türkiye'deki iktisat eğitiminde yaşanan gelişmeler de dikkatle incelendiğinde, bu konudaki ihtiyacın yansımalarıyla karşılaşılmaktadır. Lisans ve lisansüstü iktisat eğitimi veren yüksek öğrenim kurumlarının ders programlarına bakıldığında, dünyadaki gelişmelere de paralel olarak "Teknoloji İktisadı", "Teknoloji Ekonomisi", "Yenilik ve Teknoloji İktisadı", "Sanayi ve Teknoloji Ekonomisi", "Teknoloji ve Gelişme" gibi bazı derslerin bu programlarda yerini aldığı görülecektir. Özellikle metropol niteliği taşıyan büyük şehirlerimizdeki ODTÜ, İTÜ, Marmara Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi ve Uludağ Üniversitesi gibi üniversitelerimizin iktisat eğitimi veren okullarında, adı geçen veya benzer isimlerdeki derslere artık sıkça rastlanmaktadır. Ancak özellikle lisansüstü düzeyindeki derslerin büyük ölçüde sosyal bilimler enstitülerinin altında yapılanan iktisat ve işletme programlarında yürütülmesi söz konusudur. Bu durumda, mevcut yapıyla teknoekonomi eğitimi ve öğretiminin bir ayağı eksik kalmaktadır. Halbuki bahsi geçen derslerin gündeme gelmesi, özellikle iktisadi hayatın çok daha dinamik olarak yaşadığı metropol şehirlerimizde böylesi bir enstitüye ihtiyaç doğduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mevcut ihtiyacın karşılanabilmesi için;

İktisat biliminin topluma katkı sınırlarının bilincinde olup teknolojinin iktisadi büyüme ve kalkınmaya katkısını yorumlayabilmek gerekiyor.

Yeni teknolojilerin izlenmesi, benimsenmesi, iletilmesi ve geliştirilmesi konusunda belirleyici olan unsurlar ile iktisadi gelişme ve uluslararası rekabet gücü oluşturma meselesini ilişkilendiren akademik düşünce ortamları yaratılmalıdır. Konuyla ilgisi olmak kaydıyla; akademisyenleri, bürokratik kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerini, kamu-özel araştırma kurumlarının uzmanlarını, sanayi ve finans kesiminden üst düzey firma yöneticileri ve Ar-Ge personelinin, mühendisleri ve iktisatçıları ortak paydada buluşturacak bir akademik araştırma ve eğitim ortamının oluşturulması gerekir. Türkiye'nin Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları'na uygun olarak tasarlanıp, etkin çalışması gereken bir Ulusal Yenilik Sistemi içinde kritik rol üstlenecek olan Teknoekonomi Enstitüsü'nün ana misyonu, böylesi bir düşünce ve araştırma platformunu tesis edip ve bu anlayışla yüklü teknoekonomistlerin yetiştirilmesini sağlamak olmalıdır.

Sonuç

Son olarak, yapmış olduğu çalışmalarla iktisat literatüründe "Teknoloji ve Yenilik İktisadı" konusunda çıkış açan

Chris Freeman ve Luc Soete'dan bir alıntıya gerekçemizi bitirelim:

"Birçok iktisatçı için teknolojik değişimin değerlendirilmesi, iktisadi gerçekten kopuk bir bilmecedir. Bunun başlıca nedeni, geleneksel iktisat çerçevesinde teknolojinin, örneğin iktisadi büyüme etkileri olan dışsal bir faktör sayılması... belli bir parametrik değer ötesinde, ancak bilim adamları ve mühendislerin açacağı 'kara kutu' içindeki bir değişken olmasıdır. İktisat biliminin topluma katkı sınırlarının bilincinde olanlar, eğer teknolojinin iktisadi büyüme ve kalkınmaya katkısını yorumlayacak bir iktisat vizyonuna sahip olurlarsa, daha da övgüye değer bir iş yapmış olacaktırlar." (7)

DIPNOTLAR

- 1) Alkan Soyak "Teknoloji Endekslerinden Sözülen İktisadi Gerçekler", Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi, 30 Haziran 2006.
- 2) Namık Kemal Pak ve Ergun Türkcan, "Türkiye-G. Kore Kalkınma ve Teknoloji Politikaları", Cumhuriyet Bilim Teknik, 1 Temmuz 2000.
- 3) TÜBİTAK, İnovasyonun Değişen Ortam ve Şartları Hükümetlerin / Devletin Yeni Rolü, TÜBİTAK-BTP, Nisan 1999.
- 4) Chris Freeman, L. Soete, Yenilik İktisadı, Çev: E. Türkcan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003, s.412.
- 5) TÜBİTAK, Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası-Özet, BTP Ankara, Ocak 1999.
- 6) TÜBİTAK, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi, Temmuz 2004.
- 7) Chris Freeman ve L. Soete, 2003, s.481.

Üniversiteler ve bölgesel gelişme merkezleri

Topluma hizmet esas olarak; rutin uzmanlık hizmetlerinin dışında, üniversitenin bulunduğu bölgenin gelişmesi ile ilgili orijinal projeler üretmek şeklinde algılanmalıdır. Bu bağlamda görevini yerine getirebilmiş üniversite için, kurumsal gelişmesini tamamladığı ve köklü bir kurum durumuna geldiği söylenebilir.

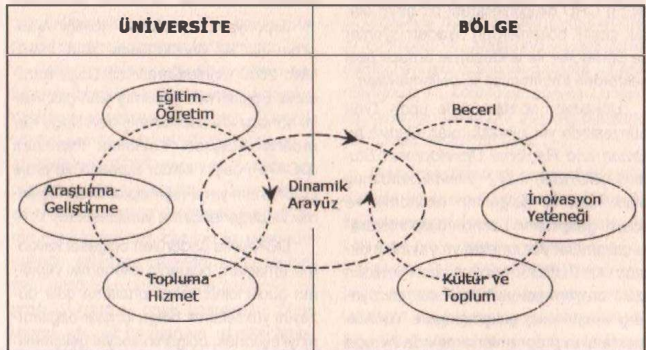
Bu makale Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu 2005'te yazarın da katkısı ile sunulmuş olan Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı (DOKAP) kapsamında KTÜ'nün işlevi üzerine bir inceleme adlı bildiriden üretilmiştir.

Üniversitelerin iç mekanizmasını oluşturan eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma hizmet görevleri, aynı zamanda toplumsal gelişmenin de temel unsurları olarak bilinmektedir. Üniversitelerin ge-

lişme süreçlerinde bu unsurlar birer aşama olarak göz önüne alındığında, topluma hizmet aşaması tamamlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Topluma hizmet esas olarak; rutin uzmanlık hizmetlerinin dışında, üniversitenin bulunduğu bölgenin gelişmesi ile ilgili orijinal projeler üretmek şeklinde algılanmalıdır. Bu bağlamda görevini yerine getirebilmiş üniversite için, kurumsal gelişmesini tamamladığı ve köklü bir kurum durumuna geldiği söylenebilir.

Günümüzün toplumsal gereksinimlerinin karşılanması açısından bakıldığında bilgi ve teknoloji üretiminin önemi çok net olarak görülmektedir. Üniversitelerin

Üniversitelerin sahip olduğu dinamiklerin, bulunduğu bölge ile bütünleşmesi ve kamusal bir yarar şekline dönüşmesi, üniversite bünyesinde belirli bir "Bölgesel Gelişme Merkezi"nin uygun bir şekilde yapılanması ile sağlanabilir.

Şekil 1. Üniversite-bölge dinamik etkileşimi.

uzun yıllardır eğitim-öğretim ve araştırma-geliştirme ağırlıklı olarak yürütmekte oldukları görevleri, günümüzde topluma hizmet ağırlıklı olmak üzere planlanmaktadır. Üniversitelerin bulundukları bölgeler ile olan etkileşimleri, üniversitelerin kurumsal yapılanmalarını ve stratejik planlarını da doğrudan etkilemektedir. Bölgenin; beceri, buluşçuluk (inovasyon) yeteneği vb. gibi özellikleri ile üniversitenin niteliği arasındaki etkileşimin oluşacağı denge, toplumsal gelişme üzerinde olumlu etki yaratması çok yüksek bir olasılıktır. (1) (Şekil 1)

Özellikle son yıllarda dünyanın belirli üniversitelerinde bölgesel gelişme ile ilgili yeni birimler kurulmuş olup, bu birimlerde çeşitli ölçeklerde projeler üretilmektedir. Örneğin University of California (Berkeley) bünyesinde yer alan *Institute of Urban and Regional Development (IURD)*; kendi öğretim elemanları ve öğrencilerinin, kentsel ve bölgesel gelişme ile ilgili ve gelişme konusundaki ilgili hükümet politikalarının etkilerini inceleyen araştırmalarını desteklemektedir. (2) IURD tarafından yürütülmekte olan bazı araştırma konuları; sürdürülebilir gelişme, alternatif ulaşım araçları ve kentsel gelişmede bilgi teknolojileri kullanımı şeklindedir.

Western Carolina University'de bulunan *Center for Regional Development (CRD)* bir araştırma ve topluma hizmet merkezi olarak; kamu politikaları analizleri ve uygulamalı araştırmalar, doğal kaynakların korunması ve stratejik gelişme planları gibi faaliyetler yürütmektedir. (3) CRD disiplinlerarası bir birim olarak çeşitli bölümlerden akademisyenler ve öğrenciler ile endüstriyel amaçlı özel sektörden katılımcılar ile çalışmaktadır.

University of Newcastle upon Tyne bünyesinde yer almakta olan *Centre for Urban and Regional Development Studies (CURDS)* 1977 yılında kurulmuş olup, kent ve bölgelerin ekonomik ve sosyal gelişmeleri üzerine disiplinlerarası çalışmalar yürütmekte ve yayınlamaktadır. (4) CURDS bünyesinde yirmiden fazla araştırmacı ve birçok sayıda ziyaretçi araştırmacı çalışmaktadır. Yürütülmekte olan programlar arasında Avrupa Topluluğu Komisyonları, OECD, çeşitli

hükümet birimleri ve yerel yönetimler ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Merkezde yapılmış olan çalışmaların bir kısmı internet üzerinden yayınlanmaktadır.

Bölgesel gelişme stratejileri

Ülkemizde gelişme ile ilgili planlar ve politika geliştirme konusunda yapılan çalışmalar DPT öncülüğünde hazırlanmakta olan beş yıllık kalkınma planlarında somutlaştırılmaktadır. Beş yıllık kalkınma planlarının makro hedefler üzerinde yoğunlaşması ve stratejik hedefler içermesi gibi nedenlerden dolayı her dönemde bu planlara bağlılık yüzdesi son derece düşük kalmıştır. Kalkınma planlarının bölgesel özellikler üzerinde geliştirilmesi ve uygulanabilir düzeyde detaylara inebilmesi kapsamında ele alınan bölge kalkınma planlarının, son yıllarda önemli ölçüde artış gösterdiği gözlenmektedir. GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) ile başlayan süreç, DAP, DOKAP, Kızılırmak ve benzeri bölge kalkınma planları ile devam etmektedir. Bu türden kalkınma projeleri için halen DPT tarafından proje öneri teklifleri beklenmektedir.

Avrupa Birliği tarafından TR90 bölgesi adı altında sınıflandırılmış olan Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu illeri ile ilgili olarak hazırlanmış olan Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı (DOKAP), bölgenin gelişmesi konusunda devletin resmî bir politika oluşturmuş olduğunu ve genel planlamalar içerisinde bölgeyi de almış olduğunu göstermektedir.

Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın (JICA) öncülüğünde Mart 1999-Mart 2000 tarihleri arasında Doğu Karadeniz Bölgesinde yapılmış olan çalışmalar sonucunda hazırlanmış olan Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı'nda (DOKAP) çeşitli sektör raporları ve proje raporlarının yer aldığı kapsamlı bir inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. (5)

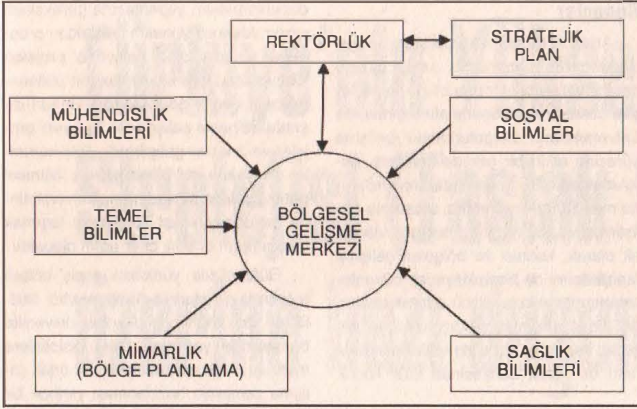
DOKAP'ta öngörülen bölgesel kalkınma amaçları; bölgenin ekonomik yapısının güçlendirilmesiyle ortalama gelir düzeyini yükselterek bölge içi gelir dağılımını iyileştirmek, bölgenin sosyal gelişmesini ve dayanışmayı sağlayarak bölge içi

üretim entegrasyonunu güçlendirmek, bölgenin doğal kaynaklarını ve çevre kapasitesini koruyarak uzun dönemli sürdürülebilir kalkınma sağlamaktır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için raporda önerilen kalkınma stratejisinin dört temel bileşeni ise; ana ulaşım altyapısının geliştirilmesi, çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi, toprak mülkiyeti ve kullanımın iyileştirilmesi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir. Raporda ayrıca bu öğelerin istenen başarıya ulaşmasının bölgenin insan kaynaklarının geliştirilmesine bağlı olduğu belirtilmektedir.

DOKAP raporunda yer alan 53 adet proje; çeşitli disiplinlerin ilgi alanına giren temel kalkınma projeleri olup, çeşitli mühendislik dalları, sağlık bilimleri ve sosyal bilimler ile ilgili uygulamalara ilişkindir. Planda yer almakta olan mevcut projeler sektörel bazda gruplandırılmışlardır. Araştırma-geliştirme disiplinleri açısından ise ulaşım, telekomünikasyon, enerji-çevre-su temini, ormancılık, kent planlama, endüstriyel planlama, eğitim, tarım-balıkçılık, turizm, sağlık, ticaret-finance-yönetim ve inovasyon gibi kategoriler altında toplanabilirler.

DOKAP'ta yer alan projeler; araştırma, geliştirme ve uygulama aşamalarının çeşitli kombinasyonlarından oluşmaktadır. Ortaya konulmuş olan projelerden birkaçı gerçekleştirilmiş veya halen gerçekleştirilme aşamasındadır. Ancak büyük bir çoğunluğu üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Projelerin önemli bir kısmı, belirli bir araştırma ve geliştirme çalışması gerektirmektedir. Uygulama aşamaları ise üniversiteler, merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri (STÖ) ile önemli ölçüde işbirliğini gerektirmektedir. Bu bağlamda kurumsal gelişmişlik açısından yetkin durumda olan üniversitemizi, kurumsal anlamda sahip olduğu potansiyele dayalı olarak DOKAP ve benzeri bölgesel kalkınma projelerine önemli katkı sağlayabilirler.

DOKAP projelerinin pek çoğunun araştırma ve geliştirme süreçlerinde; optimizasyon, verimlilik, ekonomik, sürdürülebilirlik ve çevre gibi etkenler açısından değerlendirmelerin yapılması, yeri-

Şekil 2. Bölgesel gelişme merkezi etkileşim şeması.

ne göre bilimsel inceleme ve ölçümlerin yapılması gerekmektedir. Bölge ile ilgili olarak öncelikle modern yöntemler ile veri toplanması (uzaktan algılama, istatistik analizler, iklim verileri vb.) ve bu verilerin bir merkezde toplanması sağlanmalıdır. Projelerin ön değerlendirme işlemleri yapılmalı ve uygulanabilirlikleri analiz edilerek ilgili birimlere konu ile ilgili detaylı raporlar sunulmalıdır.

Örneğin; Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir potansiyele sahip olan çay üretim sektöründe yer alan çay işleme fabrikalarının, enerji girdileri ve çevresel etkileri konusu üzerinde yapılacak bir bilimsel çalışmanın birçok parametresi mevcuttur. Maliyet üzerinde fuel-oil, kömür, elektrik gibi enerji girdilerinin etkisi, çay işleme süreci sonucunda ortaya çıkan su buharı ve diğer salımların çevresel ve iklimsel etkileri önemli birer araştırma konusudur. Fosil yakıt kullanımı yerine daha düşük maliyetli ve çevresel etkileri bulunmayan mini-mikro ölçekli hidrolik güç uygulamalarının fizibilitesinin yapılması, su buharı salımlarının testte tutulması ile yağış ve iklimsel özellikler arasındaki etkileşimin incelenmesi, iklimsel özelliklerdeki değişimin üretim ve insan yaşamı üzerindeki etkilerinin detaylı olarak incelenmesi gibi çalışmalar yapılmalıdır. DOKAP kapsamında 6.1 kod no ile verilmiş olan *yenilenebilir enerji için uygulamalı araştırma merkezi* adlı proje; bölgedeki akarsu özelliklerine

uygun özellikle su türbinlerinin araştırılması, geliştirilmesi ve uygulanması, ayrıca rüzgâr, biyo-kütle, güneş gibi alternatif yenilenebilir enerji kaynakları üzerine bölgedeki birçok kesimi yakından ilgilendirebilecek düzeyde konuların yer aldığı bir araştırma-geliştirme merkezinin kurulmasını önermektedir.

Üniversiteler bünyesinde bölgesel gelişme merkezi yapılandırma önerisi

Bölgesel gelişme; içeriğinde birçok disiplinin yer aldığı ve farklı uzmanlık alanlarının ilgi alanına giren konularda inceleme yapmayı gerektiren bir kavramdır. Çağdaş dünyanın gerektirdiği teknolojik, ekonomik, politik ve stratejik koşulların göz önüne alındığı çok yönlü bakış açısı ile ele alınması gereken bir konudur. Üniversitelerin sahip olduğu dinamiklerin, bulunduğu bölge ile bütünleşmesi ve kamusal bir yarar şekline dönüşmesi, üniversite bünyesinde belirli bir *Bölgesel Gelişme Merkezi'nin (BGM)* uygun bir şekilde yapılması ile sağlanabilir. Üniversiteler bünyesinde mevcut araştırma ve geliştirme merkezlerinden bazıları ile eşgüdüm halinde çalışması gereken bu tür bir birimin; rektörlüğe bağlı olarak çalışması ve proje geliştirme, proje finansman, proje izleme vb. alt gruplarının oluşturulması uygun olacaktır.

Bölgesel gelişme kavramı belirli bir yerleşim biriminde yaşam düzeyini yükseltme ve yaşamı kolaylaştırma yönünde temel ilkeleri göz önüne alacağından; öncelikle ele alınacak yerleşim biriminin doğal yapısı ve kaynakları, üretim özellikleri, insan özellikleri, coğrafi konum vb. parametrelerin detaylı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla sosyal bilim, mühendislik bilimleri ve bölge planlama ağırlıklı olmak üzere çeşitli disiplinlere ait uzmanlardan oluşan bir yönetim birimine gerek vardır. Şekil 2'de bu tür bir merkez için etkileşim şeması görülmektedir. Bölgesel gelişme merkezi; yürütecek olduğu araştırma geliştirme ve uygulama projeleri için, ilgili disiplinlerden bilgi (uzman) ve donanım yönünden destek görmelidir. Merkezin yürüteceği projelerden elde edecek olduğu bilgi birikiminin, üniversitenin stratejik planını besleyen önemli bir veri kaynağı olması kaçınılmazdır.

BGM'nde ele alınacak olan projelerin çeşitli yönlerden analizleri, finansman ve proje izleme işlemleri merkeze bağlı alt gruplar aracılığı ile yapılmalıdır. Alt gruplar; merkez yönetiminde yer alan yöneticilerden en az bir tanesinin de içerisinde yer alacağı çok disiplinli bir yapı içerisinde işleyiş göstermelidir. BGM için önerilen işleyiş şeması Şekil 3'te görülmektedir.

Üniversitenin mühendislik bilimleri, sosyal bilimler, temel bilimler, sağlık bilimleri, bölge planlama ile ilgili disiplinleri ve coğrafi bilgi sistemleri, heyelan, ormancılık, çevre sorunları, deniz ekolojisi, bilgisayar destekli tasarım-mühendislik ve imalat vb. araştırma ve uygulama merkezleri gibi bölgesel gelişme ile ilgili merkezler ve enstitüler, önerilen bölgesel gelişme merkezini bilgi ve donanım yönünden desteklemelidir.

Proje geliştirme alt grubu; üniversite dışında kentsel ve bölgesel gelişme ile ilgili mevcut projeleri tarama ve konu ile ilgili yeni proje önerileri geliştirmekle yükümlü olacaktır. Anlaşma sağlanan projeler üzerinde ilgili disiplinlerden uzmanların yer aldığı çalışma grupları; verimlilik analizi, ekonomik analizi ve projenin çevresel etkileri üzerine çalışmalar ya-

parak bulguları raporlandırılacaktır.

Proje finansman alt grubu; her iki alt grupta birden yer alan uzman(lar) ve bağımsız uzmanların, proje geliştirme alt grubu tarafından analizi yapılmış olan projelerin finansmanı üzerinde çalıştığı bir birim olarak merkez bünyesinde yer almalıdır. Önerilen projeler için en uygun finansman kaynağı veya kaynakları belirlenerek merkez tarafından rektörlüğe sunulmalıdır. Rektörlük gerekli dış ilişkileri yöneterek, üniversitenin stratejik planlama ve bütçe düzenleme çalışmalarında merkez faaliyetlerini göz önüne alacaktır.

Sonuçlar

Anadolu'da yer alan gelişmiş üniversitelerimizin günümüzde sahip olduğu potansiyel ve bulunduğu bölge ile etkileşim özellikleri göz önüne alındığında; bu üniversitelerin bölgelerindeki gelişme sürecine etkin bir şekilde katılması gerekmektedir. Bu doğrultuda üniversitelerin mevcut eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma hizmet görevlerine ek olarak, kentsel ve bölgesel gelişme faaliyetlerini de destekleyecek düzenlemelere gitmesi olumlu bir adım olacaktır. Bu amaçla hem kendi dışındaki kurumlar ile iletişimin daha da etkin kılınması hem de kendi bünyesinde bazı küçük

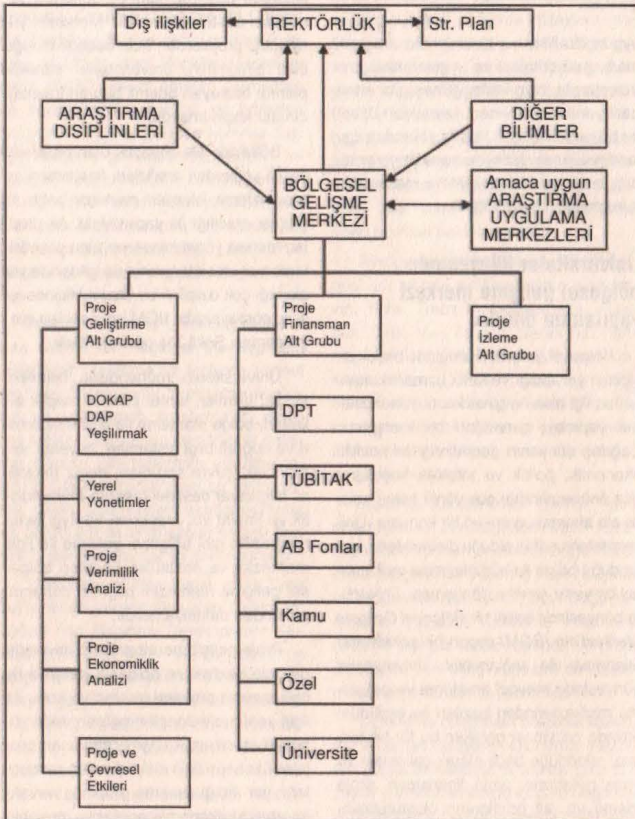
düzenlemelerin yapılmasına gereksinim vardır. Merkezi yönetim tarafından projelara alınmış olan kalkınma projeleri kapsamında bile üniversitelerin üstlenebileceği birçok görev vardır. Bunun dışında bölgesel gelişme ile ilgili yeni projeler ve öneriler geliştirmek, ilgili kurumlar ile yakın işbirliğine girerek bilimsel potansiyeli değerlendirmek, üniversitelerin de düzeyini üst seviyelere taşımak bakımından önemli birer adım olacaktır.

Günümüzde yürütülen geniş bütçeli araştırma projelerinin disiplinlerarası özellikleri göz önüne alındığında, üniversite bünyesinde yer alan farklı disiplinlere mensup araştırmacılara belirli bir ortak çalışma zemininin hazırlanması yerinde bir uygulama olacaktır. Özellikle bölgesel projelerin geliştirilmesi ve finansman araştırması konuları, çok disiplinli ortak çalışma gerektiren konulardır. Enerji, ormancılık, kent ve bölge planlama, ulaşım, çevresel sorunlar, tarım, sağlık, işletme, ticaret vb. alanlarda yapılacak olan yatırımların detayına bakıldığında, çoğu kez bu alanların birbiriyle ilişkili konuların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin; çevresel etki değerlendirmesi yapılmayan bir enerjinin, ulaşım ve ormancılık yatırımı düşünülemez. Benzer şekilde enerji ve ulaşım açığının göz ardı edildiği bir bölgesel planlamadan da bahsedilemez. Örneğin doğal kaynakların işlenmesi ve pazara sunulması konusu çok yönlü bir inceleme ve etüt çalışmasının yapılmasını gerektirmektedir.

Burada önerisi yapılan bölgesel gelişme merkezi; proje yönetimi ve finansmanı, yeni ara birimler ve işleyişleri, disiplinlerarası işbirliği, üniversite-bölge ilişkileri, stratejik planlama vb. parametreleri göz önüne alan ve tamamen nesnel ölçütleri içeren bir yapıdadır. Temel amacı bölgesel gelişmeye katkıda bulunmak ve yeni projeler geliştirmek olan bu tür bir merkezin üniversiteler bünyesinde oluşturulması, sadece idari bazı düzenlemelere ve yeni bir bakış açısına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- 1) <http://www.turkudevelopmentforum.fl/english/God-dard.ppt>
- 2) <http://www.turd.ced.berkeley.edu/>
- 3) <http://www.wcu.edu/cd>
- 4) <http://www.ncl.ac.uk/curds/>
- 5) <http://ekutup.dpt.gov.tr/bogesel/dokap>

Şekil 3. Bölgesel gelişme merkezi işleyiş şeması.

Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi (Taslak Rapor) üzerine bazı düşünceler

Rapor, baştan sona neoliberal eğitim anlayışından seçmelerle doludur. Bunun sonucu olarak, Türkiye'de yüksek öğretimin özelleştirilmesi ve metalaştırılması sürecine ivme kazandırılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi Taslak Raporu eleştirel bir bakışla makro ve mikro düzeylerde ele alınmaya çalışılmıştır. Taslak Rapor ele alınırken, 2006 yılında yaptığım "AB Sürecinde Yüksek Öğretimin Sorunları" başlıklı bir sunumumda ileri sürdüğüm bazı görüşlerimden de yararlanılmıştır.

Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi Taslak Raporu nedir? Ne zaman, ne amaçla, kim tarafından hazırlanmıştır? Taslak Rapor, YÖK tarafından Haziran 2006'da hazırlanmış ve YÖK üyeleri ve rektörlerle beraber YÖK Başkanı tarafından Temmuz ayı içerisinde Cumhurbaşkanına ve kamuoyuna sunulmuştur. Temmuz'dan bu yana, Rapor ile ilgili olarak, gerek basın-yayın organlarında gerek akademik dergilerde pek çok olumlu, olumsuz görüş dile getirildi. Bu görüşlere burada ayrıca yer verilmemiştir.

Rapor hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse; 237 sayfadaki raporda üç temel bölüm bulunmaktadır. Giriş bölümünde, yüksek öğretim sistemlerinden beklentiler ve dünyada ve Türkiye'deki yeni eğilimler ele alınmıştır. İkinci bölüm,

Türkiye'deki yüksek öğretim sisteminin bugünkü yapısı ve performansı üzerine odaklanmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin olası yüksek öğretim stratejisi üzerinde durulmuş ve Stratejik Seçmeler adı altında pek çok öneriye yer verilmiştir. Raporun sonunda ise, bu raporun bir başlangıç olduğuna, raporla emrivaki olacak bir çözüm önerilmediğine, toplumla karşılıklı etkileşim içinde, üzerinde büyük ölçüde oydaşma (consensus) bulunacak bir çözümün oluşmasının sağlanmak istendiği belirtilmektedir. Bkz. (<http://www.yok.gov.tr/duyuru/2006/turkiyeninyuksekogretimstratejisi.pdf>)

"Bu raporla, emrivaki olacak bir çözüm önerilmediği" ifadesini, retorik düzeyinde bile olsa YÖK'ten duymak oldukça sevindirici olsa gerek. Bu ifadeden hareketle raporun amaçlarından birisinin, Türkiye'de yüksek öğretim sorunlarının kamuoyunda tartışılmasının sağlanması olduğu sonucuna varılabilir.

Rapora ilişkin bir değerlendirme

Rapor, baştan sona neoliberal eğitim anlayışından seçmelerle doludur. Başka bir deyişle Türkiye'deki yüksek öğretim

Dershane sektörüne harcanan kaynakların yüksek öğretime yönlendirilmesi yüksek öğretimin nicel sorunlarını büyük oranda çözecektir.

sorunsal neoliberal anlayışı temel alan bir perspektifle ele alınarak değerlendirilmiş, öneriler geliştirilmiştir. Bunun sonucu olarak, Türkiye'de yüksek öğretimin özelleştirilmesi ve metalaştırılması sürecine ivme kazandırılması hedeflenmektedir. Burada ele alınması zorunlu olan bir diğer konu ise, AB'nin Yüksek Öğretim Alanı ve Yüksek Öğretimde Bologna Süreci olarak anılan eğilimler ve gelişmelerdir. Alineyazın incelendiği zaman, bu iki eğilimle ilgili pek çok eleştirinin mevcut olduğu anlaşılabilmektedir. Ancak bu eleştirilerden ikisi son derece ilginçtir. AB'nin Yüksek Öğretim Alanı; işgücünün nasıl eğitileceğinin, eğitim yoluyla işgücüne nasıl değer kazandırılacağına ilişkin üzerinde durarak, ekonominin rekabet gücünün artırılması ile işgücünün serbest dolaşımının olanaklı hale getirilmesini amaçlamaktadır. Bologna Süreci ise üniversitelerin sürekli eğitim ve yaşam boyu öğrenme konularındaki rolleri, so-

rumlulukları ve görevlerini pek telaffuz etmeyen bir siyasa belgesidir. YÖK tarafından sunulan Türkiye'nin Yüksek Öğretim Strateji raporu da yukarıda sözü edilen konuları es geçmiştir. Bu makro girişten sonra, rapordan bazı mikro konular mercek altına alınacaktır.

YÖK'ün hem kadro bakımından hem de fiziksel ve ekonomik olarak yetersizlikler içinde bulunduğu çok inandırıcı gelmemektedir. Çünkü YÖK eşgüdüm sağlamayı amaçlayan bir kurul haline dönüştürülmek zorundadır.

YÖK kendi kendini inanılmaz bir şekilde eleştirmektedir. Bunu bir özelleştirici olarak görmek olanaklıdır. Ancak, yapılan özelleştirinin gerektirdikleri, özelleştiriyi yapanlar tarafından yerine getirilmeyorsa, özelleştirinin pek fazla anlamı yoktur. Bu eleştirilerden bazılarını burada öne çıkarmak anlamlıdır.

Taslak Rapor'da, 2547 sayılı yasayla rektör yardımcılarının 3, dekan yardımcılarının 2 ile sınırlandırılması eleştirilmektedir (s.172). Oysa, bazı üniversitelerde rektörler 3 yerine 2 yardımcıyla yıllarca üniversiteyi yönetmekte bir sakınca görmemektedir. Çünkü, üçüncü rektör yardımcılığı profesörler için "havuç yöntemi" olarak bilinen bir tür yönetim anlayışı şeklinde kullanılmaktadır. Diğer yandan, dekanlıklara vekalet eden bazı rektörler çoğu zaman ya hiç dekan yardımcısı atamamakta ya da yardımcı doçentlerden bir yardımcı atayarak fakülte sekreteriyle fakülteyi aylarca pekala yönetmektedirler. YÖK acaba bu durumda olan üniversiteler için şimdiye kadar ne yapmıştır?

Rektörlerin atanması ve çalışması konusunda, taslak raporda ileri sürülen görüşler son derece radikaldir. Örneğin; rektörün görev süresinin beş yıla çıkartılarak tek dönemle sınırlandırılması, rektörün görevden geri çağırılması, oyların yüzde 50'sinden fazlasını alması için gerekirse iki türlü seçim yapılması, seçimde sadece en az iki yıldan beri o üniversitede eğitim üyesi olanların oy kullanması vb. önerileri dile getiren YÖK, acaba seçilmek için üniversiteye yüzlerce öğretim üyesi almaktan kaçınmayan, buna karşın oyların yüzde 50'sini almak bir yana, seçimleri kaybeden rektörlerin ikinci kez atanması konusunda şimdiye kadar ne yapmıştır? YÖK'ün bu önerilerinden mevcut rektörlerin hoşnut olmadığına ilişkin bir haber yeni yılda kamuoyuna yansımıştır.

Dekanların seçimle göreve gelmesinin ve fakülte'deki öğretim üyelerinin oylarının yüzde 50'sinden fazlasını alanın dekan olması gerektiğini savunan YÖK, 8-10 profesörü bulunduğu halde dekanlığı vekaleten üzerine alan rektörler için

şimdiye kadar ne tür işlemler yapmıştır? Rektörün dekanlığa kendisini vekaleten ataması, bu atamayı YÖK oluruyla birkaç defa uzatması, ne kadar doğrudur? Rektör yardımcılarının aynı zamanda dekan olarak atanmaları ya da görevlendirilmesi konusunda, YÖK şimdiye kadar herhangi bir girişimde bulunmuş mudur?

YÖK'ün hem kadro bakımından hem de fiziksel ve ekonomik olarak yetersizlikler içinde bulunduğu çok inandırıcı gelmemektedir. Çünkü YÖK eşgüdüm sağlamayı amaçlayan bir kurul haline dönüştürülmek zorundadır. Hele siyasi iktidar ile bu kadar sorunlu olan bir YÖK'ün yeni kadrolar istemesi "olmayacak duaya amin" demektir.

Raporda yüksek öğretime geçiş ve ÖSS sınavıyla ilgili olarak 13 sayfalık bir bölüm bulunmaktadır. Aynı sorun Dünya Bankası tarafından hazırlanan geçtiğimiz aylarda kamuoyunda sık sık tartışılan eğitim raporunda da Türk eğitim sistemin temel sorunlarından birisi olarak ele alınmıştır. Mevcut yüksek öğretime geçiş ve ÖSS sisteminin eleştirisi YÖK'ün taslak raporunda, son derece iyi yapılmış olmakla beraber, altı önemle çizilmesi gereken birkaç nokta vardır. Yüksek öğretimin nicelik sorunu olarak da adlandırılabilir olan bu konuyla ilgili olarak her yıl yaklaşık 2.2 milyon gencimizin yüksek öğretime geçiş aşamasında bulunduğu unutulmalıdır. Başka bir deyişle, yaklaşık olarak her yıl 2 milyon civarında gencimiz üniversite kapılarını zorlamaktadır. Bu 2 milyon gencimizin yaklaşık olarak yüzde 10-12'si üniversite kapısından içeri girebilmektedir. Geri kalanlar ne yapacağını bilemez bir şekilde derhanelere hücum etmektedir. Derhane sektörüne harcanan kaynakların yüksek öğretim sektörüne yönlendirilmesi durumunda yüksek öğretimin nicel sorunları büyük oranda çözülebilecektir. Bu yüzden ÖSS ve yüksek öğretime giriş sorunu gerçekten çözümlü zor bir sorun olarak Türkiye'nin karşısında durmaktadır. Kamuoyunu çok meşgul eden imam-hatip kavgasının, bu soruna doğrudan ilişkili olduğu, akıllardan çıkarılmamalıdır.

Galatasaray Lisesi ve Fransızca öğretim yapan okul mezunlarına özel kontenjan ayrılması ve bu kontenjanlar için ÖSS sınavına girmeye bile gerek olmaması Anayasa'nın 41. maddesine ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Rapor'da öğretim üyesi yetiştirmeye, sadece iki sayfa ayrılması olması, bunun da sadece 4 paragrafının 35. maddeyle, öğretim elemanı yetiştirmeye ayrılması düşündürücüdür. Bilindiği gibi, 2547 sayılı yasanın 35. maddesiyle başka bir üniversiteye lisansüstü eğitim-öğretim amacıyla araştırma görevlisi göndermek çok yaygın bir öğretim elemanı yetiştirme uygulamasıdır. Bu uygulama ile yüksek lisans ve/veya doktora programları olmayan üniversiteler, kadrolarına aldıkları araştırma görevlilerini ilgili alanlarda yüksek lisans ve/veya doktora programları bulunan daha gelişmiş üniversitelere gönderirler. Öncelikle, araştırma görevlisi gönderecek olan üniversite, araştırma görevlisinin gönderilmesini düşündüğü üniversiteye yazılı durumu bildirir. Üniversitenin ilgili enstitüsü, konuyu değerlendirir ve ilgili anabilim dalının görüşünü de alarak yanıt verir. Araştırma görevlisi gönderecek olan ve kabul edecek olan üniversiteler anlaşıldıktan sonra konu YÖK'e yazılır. YÖK'ten onay gelince işlem tamamlanmış olur ve ilgili araştırma görevlisi 2547 sayılı yasanın 35. maddesi ile lisansüstü eğitim göreceği üniversitede görevlendirilmiş olur.

Son bir yıl içerisinde YÖK'ün 35. maddeyle yapılacak görevlendirmeler

konusunda onay vermeme eğilimi artmıştır. YÖK'te bu görevlendirme talepleri hangi birimde, hangi uzmanlığa sahip personel tarafından, nasıl bir değerlendirilmeye tabii tutularak sonuçlandırılmakta olduğu bilinmemekle beraber, anlaşılmaz ya da bilimsel olarak kabul edilemez nedenlerle 35. madde görevlendirmelerine YÖK tarafından olumsuz yanıt verilmektedir. Örneğin yeni lisans programı açmış ve öğrenci almış bir bölümde sadece bir profesör ve bir yardımcı doçent bulunmasına karşın, ilgili bölümde yeterli öğretim üyesi bulunduğu gerekçe gösterilerek ya da 35. madde ile görevlendirilecek olan araştırma görevlisinin kadrosunun bulunduğu anabilim dalı ile doktora yapacağı alanın uygun olmadığı gibi gerekçelerle ve son olarak hiçbir gerekçe gösterilmeksizin 35. madde görevlendirme istemleri YÖK tarafından reddedilebilmektedir ya da doktora programı bile açık olmayan anabilim dalına, 35. madde ile araştırma görevlisinin görevlendirilmesi YÖK tarafından uygun görülebilmektedir.

Raporda, devlet ve vakıf üniversitelerinin farklı uygulamalar içinde oluşu, bir sorun olarak ele alınmıştır. Geçtiğimiz günlerde basına da yansıyan bir farklı uygulama örneği, lisansüstü öğretim programlarına başvuru esnasında yönetmeliklerle belirlenen LES ve ÜDS sonuçları olmaksızın vakıf üniversitelerinin lisansüstü programlarına kayıt yapmalarının olanaklı olduğu, lisansüstü programın tamamlanmasından önce gerekli LES ve ÜDS sonuçlarının elde edilmesinin yeterli olduğudur. Bu, fırsat ve olanak eşitliği açısından çok tartışmalı bir durum yaratmaktadır. Yine Galatasaray Üniversitesi kontenjanlarının yüzde 25'inin o öğretim yılında Galatasaray Lisesi'nin diplomasını almış veya alacak olanlara; yüzde 25'inin de Türkiye'de Fransızca öğretim yapan okulların aynı durumdaki öğrencilerine ayrılması ve söz konusu öğrenciler için Galatasaray Üniversitesi içinde ayrı bir sınav yapılması, kayıdn yapılabilmesi için adayların Fransız bakanlıklarını belgelemeleri, anlaşılması; güç bir durum oluşturmaktadır. Galatasaray Lisesi ve Fransızca öğretim

yapan okul mezunlarına özel kontenjan ayrılması ve bu kontenjanlar için ÖSS sınavına girmeye bile gerek olmaması Anayasa'nın 41. maddesine ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Raporun 167. sayfasında "toplumla ilişki" başlıklı okul-toplum ilişkileri açısından neoliberal bir söylem içermektedir. Acaba, bazı rektörlerin, mezbaha açılışında kurdele kesmesi toplumla ilişki açısından önemli midir? YÖK'ün rektörlere bu konuda bir tavsiyesi ya da önerisi var mıdır? Başka bir deyişle, bu raporu hazırlayan ve kamuoyuna sunan YÖK, rektörlerin mezbaha açılışında kurdele kesmesini üniversite-toplum ilişkisi açısından çok gerekli ve olumlu bulmakta mıdır?

Raporun 167. sayfasında yer alan "öğrenen örgüt" kavramı yanlış çevrilmiştir. "Learning organisation" kavramının çevirisi "öğrenme örgütü" olmalıdır. Çünkü burada -ing takısı ile fiilden sıfat değil isim yapılmıştır. Tıpkı, "learning psychology", "learning methods" deyimlerinde olduğu gibi. Ayrıca, kavrama

kaynaklık eden öğrenme toplumu (learning society) kavramı incelendiği zaman, örgütün ya da toplumun öğrenmesi yerine öğrenmeye kaynaklık etmesine vurgu yapıldığı kolaylıkla anlaşılabılır.

Son olarak, raporda Yüksek Öğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği ile Yüksek Öğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliklerinin 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nu bile aşan sınırlamalar ve kayıtlamalar içerdiği itiraf edilmektedir. Bu ne demektir? Sözü edilen yönetmelikler YÖK dışında, YÖK'ün onayı olmaksızın mı hazırlanmıştır? O halde YÖK bu yönetmelikleri yeniden düzenlemek yerine için bu raporda sorun olarak dile getirmektedir? Rapor'da bu ve buna benzer pek çok paradoks bulunmaktadır.

Sonuç yerine

Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi Taslak Raporu YÖK tarafından hazırlandığı halde, YÖK'ün yine YÖK tarafından kıyasıya eleştirildiği bir rapordur. Bu

yüzden akıllara, "arsız hırsız, ev sahibini bastırır" atasözünü getiriyor ister istemez. Rapor'da yer alan eleştirilerin pek çoğu zaten kamuoyunda YÖK'e karşı duyulan rahatsızlıklarla birebir örtüşüyor. Neredeyse değişmedik maddesi kalmayan Yüksek Öğretim Yasası ve bu yasayla kurulan YÖK düzeni ve işleyişini değiştirme hedefi, son beş hükümetin programlarında taahhüt olarak yer almasına karşın hükümetler bunu başaramamıştır. Çünkü, üniversiteleri yine üniversiteleri yok sayarak değiştirmek olanaklı değildir. Toplumun neredeyse tamamına yakını YÖK'e karşı olmasına rağmen mevcut tek partili siyasi iktidar YÖK'ü değiştirememektedir. Bunun nedeni, mevcut iktidarın aslında YÖK'ü değiştirmek gibi bir niyetinin olmamasıdır. Bunun yerine, mevcut iktidar YÖK'ü kaldırmak istiyormuş gibi yapıp daha kötü bir yapı oluşturarak YÖK'ü siyaseten denetim ve baskısı altına almayı çalışmaktadır. Bu yüzden YÖK ile siyasi iktidar ve MEB arasındaki ilişkiler yok düzeyine indirgenmiştir. Basından izlendiği kadarıyla, YÖK-MEB çatışması, kamuoyunu fazlaca meşgul eder hale gelmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ürünü olan ve üniversiteleri "emir-komuta zinciriyle" yönetmeyi amaçlayan 2547 sayılı yasa; üniversitelerde yarattığı tek adam yönetimleri ve merkezdeki YÖK yapısıyla antidemokratik, katılcılığı reddeden, bilmisellik, saydamlık ve akılcılıktan uzak bir yönetim anlayışının ana varlık nedenidir. Taslak rapordan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'deki yüksek öğretimin en büyük sorunu, bizzat YÖK'ün kendisidir. YÖK, "Rektörleri Koruma Kurulu" işlevini acilen terk ederek, üniversitelerde 2547 sayılı yasayla olağanüstü yetkilerle donatılmış rektörlerin hukuksuz, keyfi, kişisel husumete dayalı uygulama ve yaklaşımlarına karşı, üniversiteleri ve üniversite çalışanlarını koruyucu bir rol üstlenmelidir. YÖK'ün böyle bir rolü üstlenmesi için yasa değişikliğine gerek yoktur. Ancak, nihai olarak taslak raporda da farklı şekillerde ifade edildiği gibi YÖK ve rektörlerin yetkileri, kurullara aktarılacak, YÖK eşgüdüm sağlayıcı bir yapı ve işleyişe acilen dönüştürülmelidir.

Raporda devlet ve vakıf üniversitelerinin farklı uygulamalar içinde oluşu bir sorun olarak ele alınmıştır.

Antik Çağ agora yapılarının plan gelişimi

Hellencece karşılık bulan Agora adına ilk kez Homeros'ta rastlanır. Homeros'un "toplanma" anlamında kullandığı bu isim Klasik Çağ'a geçişte giderek anlam genişlemesi yaşamıştır. Zamanla agora kelimesi kent merkezi, kent meydanı, kentte buluşulan yer ya da pazar yeri gibi anlamlar kazanmıştır.

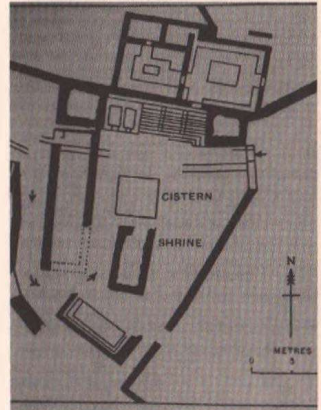
Hellencece karşılık bulan bir kelime olan Agora adına ilk kez Homeros'ta rastlanır. Homeros'un "toplanma" anlamında kullanıldığı bu isim Klasik Çağ'a geçişte giderek anlamını değiştirmiş daha doğru bir deyişle kelime anlam genişlemesi yaşamıştır. Zamanla agora kelimesi kentin bir unsuru olarak, "kentin merkezi, kent meydanı, kentte buluşulan yer ya da pazar yeri gibi anlamlar kazanmıştır."

Kentin bir unsuru olarak agoraların doğuşu Polis kavramıyla birlikte düşünülmektedir. Birçok bilim insanı agoraların Polis'in bir unsuru, onun bir parçası olarak doğduğunu düşünmektedir. Ancak kent meydanı, kentin merkezi olarak düşünüldüğünde agoranın, genel kırsal yerleşim geleneğindeki köy meydanı kavramının zaman içerisinde gelişim çizgisinden kopuk düşünülmeyeceği kanısı da dikkate değerdir. Nitekim Ege'de polis kavramının filizlendiği MÖ 8-6. yüzyıldan çok daha erken dönemlerde gelişen yerleşimlerde, kentin merkezine yakın bir noktada görülen açıklıklar agoranın erken örnekleri olarak algılanabilir. Minos kentlerinin, basamaklı bir cepheye sahip kent meydanları erken agoralar olarak kabul edilir. Henüz tam anlamıyla bir polis niteliği kazanmadığı kuruluş dö-

neminde kent meydanının düzenlendiği Smyrna, Dreros gibi erken yerleşim alanları agoraların polis'e eklenmiş, erken bir gelenek olduğunun en güzel kanıtlarıdır. Nitekim Atina'da da benzer bir kent meydanı geleneğinin çok erken bir süreçte var olduğu kabul edilmektedir.

Kent planlaması açısından agoraların çok basit bir mantık ile oluştuğu kabul edilebilir. Agora için gereken tek unsurun, kentin uygun bir yerinde bırakılmış bir açıklık olduğu düşünüldüğünde bile agoraların doğuşunda belirli bir dö-

Az sayıda iyi örneğine rastlayabildiğimiz Klasik Çağ öncesi agoralarına karşın, Klasik Hellenistik ve Roma Dönemi kentlerinde agoraların planları ve gelişim biçimleri konusunda daha çok bilgiye sahibiz.

Resim 1. Lato Kenti'nin Agorası.

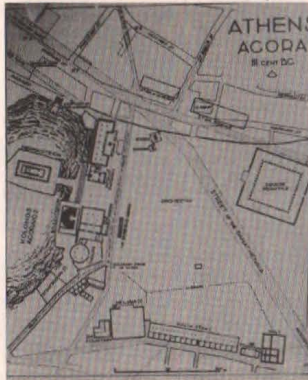
nemin öne çıkarılması tartışılmaya açıktır. Ancak buna rağmen, doğuş biçimi açısından ölmsä bile gelişim ve kentten ana unsurlarından biri olarak kent planlamasında önemli bir alan olarak agoraların önem kazanmasında Klasik ve Hellenistik Dönem Ege kentlerinin kuşkusuz ki önemli bir payı vardır.

Ege kentlerinde Tunç Çağları boyunca akropolde yoğunlaşan kentin ana unsurlarının özellikle Klasik Dönem'e doğru agora çevresinde yoğunlaşmasıyla birlikte kentin merkezi özelliği agoralarda biçimlenmiştir. Erken dönem agoraları, kentin kamusal kimliğinin neredeyse tüm yükünü taşıyan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Atina agorasının batı kenarındaki basamak düzeni, bilim adamlarının, bu alanda çeşitli toplantıların, gösterilerin düzenlendiği konusunda hemfikir olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde iyi korunmuş bir şekilde açığa çıkarılan Arkaik Dönem Lato agorasında da bu tür fonksiyonel amaçlara hizmet eden basamaklı bir kenarın tasarlanmış olduğu dikkati çekmektedir. Belli ki erken dönemde agoralar sadece kent merkezi ve pazar yeri değil, aynı zamanda gösteri ve toplantıların yapıldığı, kent meclisinin toplandığı ve hatta belki, tiyatral gösterilerin atası olarak bilinen Dionysiak törenlerin düzenlendiği alanlardı. Klasik dönem ve sonrasında Ege kentlerinde artmaya başlayan gönenç ve bunun nüfusa yansımaları kenti de etkilemiş, kent nüfusunu doyuracak daha özel yapılar, daha profesyonel kent elemanları doğmuştur. Tiyatro binaları, bouleuterionlar gibi yapılar agoraların yükünü azaltmış ve aynı zamanda da agoraların apayrı bir unsur olarak kent mimarisinde özgün bir kimlik kazanmasının önünü açmıştır. Ancak, kent yönetiminin toplandığı meclis binaları (Bouleuterion) gibi agora öncüllü yapıların çoğu yine agora civarında gelişim göstermiştir. Kuşkusuz, kamuya açık binaların kent meydanı çevresinde yoğunlaşmasında çok basit bir kent tasarımı kavgisının da büyük payı olmuştur.

Planlama özellikleri açısından bilinen en erken agoralara Girit Adası'ndaki Lato ve Dreros kentlerinde rastlanmıştır. Ya-

maç üzerinde gelişen Lato'da, teras sisteminde yükseltilmiş bir alan, araziye uyduzuluşu trapez planı ile geç dönemin dörtgen planlı agoralarına hiç benzemez. Ancak çevresinde yoğunlaşan dini ve kamusal nitelikli yapılar ile klasik agora şemasının yavaş yavaş oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır (Res. 1). Hem Dreros'ta hem de Lato'da görülen bu en erken agoraların ortak özelliği, Girit'teki Minos başkenti Knossos'un kent meydanında olduğu gibi, planlarının, bir ucunda basamaklarla sonlanıyor olmasıdır. Bu da yukarıda kısaca tartıştığımız öncül gelişim formuna paralellik göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Atina'da, Akropol'ün yaklaşık kuzey-batı aşğısındaki düzlükte MÖ 7. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan agora, konumu açısından çok uygun bir noktadadır. Akropol'e uzanan kutsal yolun diagonal bir şekilde tam ortadan bölüldüğü agoranın kurulduğu Kerameikos Mahallesi, erken dönem yerleşim ve mezarlık alanıdır. Agora erken dönemde daha çok batı kenarda yer alan bouleuterion çevresinde gelişmiştir. Bu alanda Arkaik dönemde yapılmış yapılar arasında Mater'e (Ana Tanrıça), Zeus'a ve Apollon'a adanmış çeşitli yapıların sivil kamu binalarıyla bir aradallığı, akropol'ün erken çağlardaki görevinin agora çevresine indiğinin güzel bir örneği olarak karşımıza durmaktadır. (Res. 2, 3)

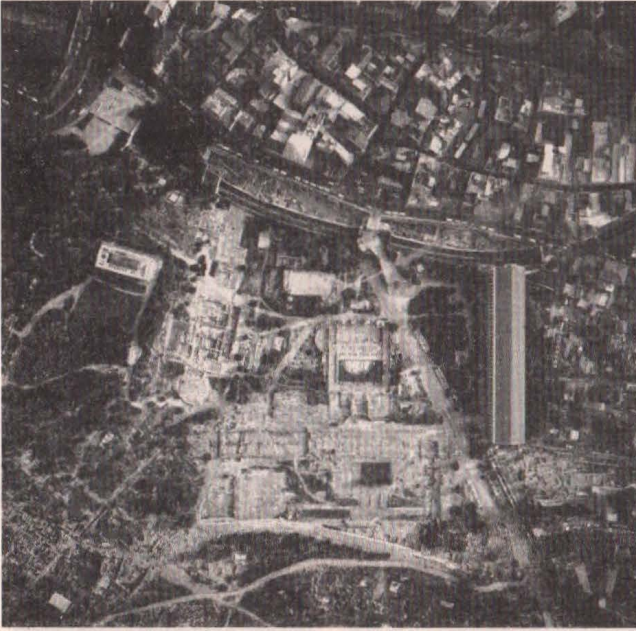

Resim 2. MÖ 3. yüzyılda Atina Agorası.

Klasik Çağ'da agoralar

Az sayıda iyi örneğine rastlayabildiğimiz Klasik Çağ öncesi agoralarına karşın, Klasik Hellenistik ve Roma Dönemi kentlerinde agoraların planları ve gelişim biçimleri konusunda daha çok bilgiye sahibiz. Pers işgali ile önemli ölçüde yeniden yapılanma sürecine giren Ege kentlerinde, yeniden düzenlenen kentlerin ana unsuru olarak agoralar önemli bir yer edinmiştir. Bunun da yine en güzel örneğini Atina'da görmek mümkündür. MÖ 489 Pers tahribatı sonrasında Perikles'in katkılarıyla yeni baştan düzenlenen Atina'nın mimarisinde agora da gerekli değişikliklerle karşımıza çıkmaktadır. Yeni agora ve çevresindeki binalar aynı yerdedi fakat daha büyük, daha görkemli idi. Arkaik dönemde olduğu gibi yapılar bu dönemde de batı kanatta yoğunlaşmıştır. MÖ 5. yüzyıl sonlarında güney kanata eklenen görkemli bir stoa ve arkasındaki dükkânlar, ticari agora fikrinin ilk adımları olarak algılanabilir. Perslerin Kita Yunanistan'dan atılmasından sonra başlayan bu yenileşme süreci uzun bir dönemde sürmüştür. Atina Agorası'na farklı yıllarda eklenen yapılar bu süreci yansıtır. Örneğin Arkaik Dönem'in Apollon Tapınağı, Meter Tapınağı gibi yapıların MÖ 4. yüzyıl içlerine kadar yenilenmediği anlaşılmaktadır. Hellenistik Dönem'e gelindiğinde Atina agorasının, sınırları kesin olarak çizilmemiş, gelişime açık dörtgene yakın bir plana ulaştığı görülür. Atina Agorası'nın Hellenistik Dönem'deki görüntüsü, genel olarak agoraların nasıl bir kimliğe sahip olduğu konusunda fikir oluşturmaktadır. Agoraların antik toplumsal hayatındaki ve şehirçiliğindeki yerini en güzel yansıtan biçimini yansıtmaktadır. Bu dönemde Atina agorasının etrafını kutsal alanlar, stoalar, dükkânlar, arşiv binaları ve diğer tüm sivil kamu yapıları çevirmektedir. Bu da kentin kalbi olan agoranın dinsel, kamusal ve ticari bütünselliğinin en çarpıcı yansımaları olarak kendini göstermektedir.

Kentin merkezi olan agoraların, kent içinde seyreden ve hatta kent dışından gelen caddeler ve sokaklar için bir kesiş-

Resim 3. Atina Agorası'nın günümüzdeki durumu

me yeri görevi görmesi kaçınılmazdır. Öte yandan kentin merkezi caddesinin ya da caddelerinden birinin agoradan geçiyor olması alışılmış bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bunun en karakteristik ve en erken örneklerinden birine Thera Kenti'nde rastlanır. Bir yamaç yerleşimi olan Thera'da, kenti boydan boya geçen ana cadde, kent merkezini oluşturmak üzere, olduğundan daha fazla genişler. Esasında yol, bütünlüğünü yitirmeden devam etmektedir.

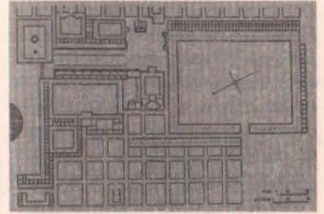
Izgara sistemli kentlerin agoraları

Klasik Çağ'daki büyük değişimlerin başında kuşkusuz kent planlaması konusundaki yenilikleri anmak gerekmektedir. Miletos'lu bir plancının bulgusu olarak kabul edilip Hipodamos tipi diye tanımlanan ızgara sisteminde kentlerin parcellenmesi ve buna göre kurulması çalışmalarından agora da payını almıştır. En güzel örneklerini Miletos, Priene, Pi-

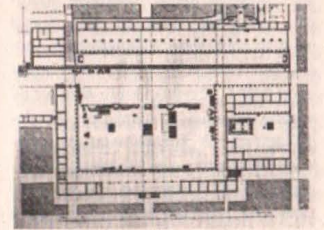
reus gibi kentlerde izlediğimiz ızgara planda agoralar, kentin, birbiriyle eşit (ya da eşite yakın) bölünmüş olan adacıklarından, ama yine kentin en önemli unsurlarından biri olarak izlenmektedir. (Res. 4)

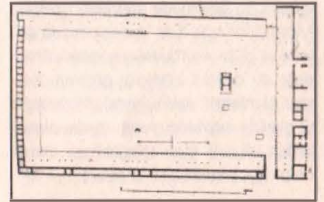
Resim 4. Miletos Kent Planı.

Resim 5. Miletos Güney ve Liman Agoraları.

Resim 6. Priene Agorası.

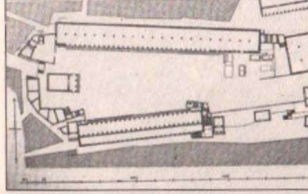
Resim 7. Magnesia Ad Meandrum Agorası.

Esasında, ilginçtir ki; denizsel kentlerde iki agoralı bir planlamanın yine Klasik Dönem sonrasında şekillendiği görülmektedir. Miletos'ta MÖ 4. yüzyılda başlayan ve birkaç yüzyıl boyunca devam eden yeni yapılaşmada, kent tasarımı iki agora ile tamamlanır, (Res. 5) Kentin kuzeyindeki liman kenarında yapılan L biçimli stoa ile çevrili agora, bölgenin önemli bir ticari merkezi olan Miletos'un ticari faaliyetlerini karşılamaktaydı. L planlı stoalar ile çevrilmiş agoraların bir diğer örneği ise, yine ızgara planlı olan Olynthos'ta, Klasik Dönem'de çıkar karşımıza. Miletos'ta güneyde yapılmış olan diğer agora ise "at nalı" planlı, yani üç tarafı birbiriyle bütünlük gösteren stoalarla çevrili, dördüncü cephesinde ise diğer üçünden bağımsız duran bir

başka stoanın yer aldığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında "İonia Tipi agoralar" olarak anılan bu tip Hellenistik dönem boyunca Batı Anadolu'da sevilerek kullanılan bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Milet Agorası'ndan hemen sonra inşa edilen Priene'de U biçimli ya da diğer tanım ile "at nalı" planlı agoraların en iyi örneklerinden birini görmek mümkündür. (Res. 6) Priene'de de üç taraftan stoalar ile çevrilen merkezi alan, önünden geçen caddeyle agoradan ayrılan bağımsız bir stoa (kutsal stoa) ve onun etrafında şekillenmiş antisal kamu binaları ile çevrelenmiş durumdadır. MÖ 4. yüzyılda tüm D. Akdeniz'de izlerine rastladığımız "kentin yeni bir alana göçü"nün bir parçası olarak, şu anda ki yerine taşınmış olan Magnesia Ad Meandrum Kenti'nin agorası da, hem düzenli kent planındaki yeri ve hem de kendi içindeki planlama özellikleri açısından İonia geleneğini sürdürür. Söz konusu bu gelenekte agoralar, özellikle Arkaik dönemde Kıta Yunanistan'da gelişen ve çoğu kentte daha sonraki süreçlerde de devam ettirildiği görülen "serbest planlama" yerini, stoalarla belirgin bir şekilde sınırlandırılmış, izgara planının keskin düzeni içine sıkıştırılmış olarak karşımıza çıkmaktadır (Res. 7).

Hellenistik Dönem'de agoralar

Hellenistik Dönem'de köklü bir şekilde yaşanan değişikliklerin bir yansıması agoralarda da görmek mümkündür. Hellenistik dönemin "ihtişam"a dönük kent ve mimarlık tasarımı bir parçası olarak düzensiz, araziye uydurulmuş ama görkemi ile dikkat çeken agoraları ortaya çıkmaya başlamıştır. İzgara planın katı kuralcılığına uydurulmamış olan bu yapıların görkeminin ortaya çıkmasında kuşkusuz ki arazinin de önemli katkıları olmuştur. Özellikle arazi zorunluluğunun bir yansıması olarak birçok Hellenistik Dönem kentinde ana unsur olarak yer alan teras sistemi agoralarda da kendini gösterir. Assos agorası günümüze ulaşan Hellenistik Çağ planı ile dönemin en tipik agoraları arasında yerini almıştır. (Res. 8)

Resim 8. Assos agorası günümüze ulaşan Hellenistik Çağ planı ile dönemin en tipik agoraları arasında yerini almıştır.

Karşılıklı iki büyük ve çok katlı stoa ile sınırlandırılan dikdörtgen planlı agoranın iki kısa kenarı işe sivil ve dini yapılarla sınırlandırılmıştır. Denize manzaralı olan stoaların arazi eğiminden kaynaklanan problemlere karşı yüksek bir depo-teraz ile yükseltilmiş iki katlı bir konstrüksiyona sahip olduğu bilinmektedir. Bu da hem halkın görkemli körfüz manzarasını izlediği hem de dışardan bakılınca antisal bir görünüm kazandırılmış bir cephe yaratmıştır. Burada da arayayı tamamlayan unsurlar hiçbir eksiklik göstermeden varlığını korumuşlardır. Yapı, taş döşeli, güzel bir yol sistemine bağlıdır, bir kutsal merkez olarak, İonia geleneğinin bir parçası olan küçük agora tapınağına sahiptir, stoalar ile бүтүнleşmiş dükkânlar ile bir pazar yeridir ve çevresindeki meclis binası, arşiv odaları vb. ile tam bir kamu alanıdır.

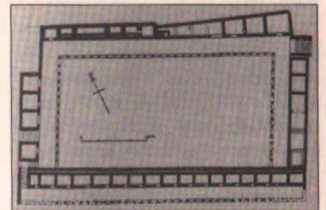
Pergamon'da yine eğimli arazide oluşturulmuş olan agoralar dikkati çeker. Pergamon agoralarında hem arazi koşullarından kaynaklanan düzensiz gelişim çabalarının hem de düzenli kentlerde görülen "stoalarla sınırlandırılmış" agora tipinin izlerini görmek mümkündür. İki katlı stoalarla çevrilmiş olan aşağı agoranın sadece bir bölümünde genel dikdörtgen plandan sapma görülür. (Res. 9)

Hem Assos'ta hem de Pergamon Aşağı Agora'da görülen çok katlı stoa sistemi, Hellenistik Dönem'in yamaç yerleşimlerinde sevilerek kullanılmıştır. Aigai'de dörtgen bir avlunun arazi eğimine açılan cephesini kapatan üç katlı "çarşı binası" bunun iyi bir örneğidir. Tıpkı Assos'un denize nazır stoasında oldu-

ğu gibi agora seviyesindeki kat ile onun üstündeki stoa manzara seyri açısından son derece elverişli imkânlar yaratmaktadır. Teras katı olarak düzenlenmiş olan ilk katta ise, önden geçen yola açılan, kayalar içine oyulmuş dükkân yapıları bulunmaktadır. Aynı sistem, bir başka Hellenistik yamaç yerleşimi olan Alinda Agorası'nda izlenebilir. Burada da Aigai'de olduğu gibi dörtgen planlı agora avlusuna açılan ve ilk iki katı teras görevi gören üç katlı bir çarşı binası karşımıza çıkmaktadır.

MÖ 4. yüzyıldan itibaren Ege dünyasında gelişmeye başlayan "peristyl" plan giderek agoraların planlanmasında da etkin bir rol oynamıştır. Öncülünde Priene, Miletos, Latmos gibi kentlerde görülen İonia tipi agoraların olduğu düşünülen peristyl planlı, yani dört bir tarafında sütunlarla çevrelenmiş merkezi avlu biçiminde düzenlenmiş agoralar Roma dönemi agoralarının da temelini oluşturmuştur. En erken örneğini Delos'taki "İtalyan agorası"nda gördüğümüz peristyl tipi agora tipinin Anadolu'daki en iyi örnekleri arasında Ephesos agoraları, Perge Agorası, Side Agorası ve Smyrna Agorası sayılabilir. (Res. 10)

Bu sistem, agoranın, "kentle bütünlüğü olan" bir yapı olma özelliğinin tümüyle ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Dört bir yanı çevrelenmiş ve kentin diğer unsurlarıyla bağı olmayan, kendi içine dönük agoralar klasik ve Hellenistik dönemdeki asıl felsefesinden uzaklaşmıştır. Klasik gelenekli, en azından bir cephesiyle kente bağlanan Miletos ve Magnesia gibi İon kentlerinde bile Roma Dönemi'nde yapılan yeni imar düzenlemesi ile agora kentin bütünlüğünden ko-

Resim 9. Pergamon Aşağı Agora.

Resim 10. Kadifekale'den Smyrna Agorası kalıntıları.

parılmış ve bağımsız bir yapı kompleksine dönüştürülmüştür. Aynı şekilde Atina Agorası'nın etrafı, Roma Dönemi'ne doğru, stoalar ile çevrelenmiştir. Esasında Vitruvius'un sözünü ettiği "dörtgen planlı" Hellen agoraları, bu dönemde oluşanlardı.

Forumlar

Roma Dönemi'nin sosyal yapısındaki değişimlerle açıklanabilecek bu "içine kapanma" süreci forumları yaratmıştır. Her zaman agoraların Roma Çağı'ndaki devamı olarak kabul edilen forumlar, içinde ve çevresinde barındırdığı yapı grupları açısından agoralarla bir akrabalığa sahip olsa da hem genel plan düzeni hem de önemli kent içindeki planlama özellikleri açısından agoralardan tamamiyle farklıdır. Agoranın kent ile olan ilişkisi biçimi ve kent yaşamına sunduğu katkılar forumlarınkinden çok farklıdır. Forumlarda da, agoralarda olduğu gibi avlunun bir kenarına iliştirilmiş küçük bir tapınak dik-katı çeker ki bu açıdan Assos agorası Roma forumlarına çok yaklaşımaktadır. Öte taraftan Klasik-Hellenistik Çağlar'ın agoralarında izlenen arşiv binaları, mec-

lis binası, anıtsal çeşme binası, dükkânlar gibi elemanlar gelişerek forumda da varlığını sürdürmüştür. Forumların, tıpkı agoralar gibi kentin önemli yollarıyla bağlantılı oluşu da benzerlikler arasında sayılabilir. Ancak, en güzel örneğini İmparatorluk'un merkezinde gördüğümüz forumlar, kentle bütünleşen, kente açılan bir görünümde değil, avlusu ile kendi içine dönük, kapalı birer yapı adasının parçasıdır. (Res. 11, 12)

Forumların farklılığının en görünen yüzü ise, onun dikdörtgen bir yapı adasında kurulu oluşudur. Yüksek ve birbiriyle bütünlük gösteren stoalarla çevrili olan forumlarda, kamu binaları genellikle

Resim 11. Roma'daki Forum Romanum

le bu kapalı planın dışında ve organik, ihtiyaca göre gelişen bir planlama ile gelişirler. Bu tip planlamanın en iyi örneklerini Roma, Pompei gibi büyük kentlerde görmek mümkündür.

Taşrada ise forum kavramı, İtalya'da olduğu gibi gelişmemiş, agora ile forumun karışımı bir planda, ama genel kabul edilen tanımla "agoralar" olarak gelişmiştir. Anadolu kentlerinde İtalya forumlarını tam anlamıyla karşılayan yapılar yoktur. Daha çok dörtgen planlı bir avlu etrafında yükselen yüksek (bir ya da iki katlı) stoalarla çevrelenmiş ancak kentle bütünlüğünü forumlar kadar yitirmemiş agoralar vardır. Çoğu Hellenistik kökenli olan bu yapıların en güzel örneklerine Aphrodisias, Ephesos, Side, Perga, Kremna, Miletos, Smyrna'da rastlamak mümkündür. Bu yapılarda, Pergamon kent ekolojisiyle başlayan yüksek katlı stoalar görmekle beraber, erken dönem geleneklerinin uzantısı olarak agoraya bağlanan ve hatta onu bölen caddeler de görülür. Aynı şekilde Thumgadi, Palmyra gibi Ön Asya'daki Roma kentlerinde de benzer agora uygulamaları görülebilmektedir. İtalya'daki forumların kısa cephelerinde görülen bazilikalar, taşrada çoğu kez uzun kenarlarda konumlandırılarak kent ihtişamını güçlendirmiştir.

Not: Metinde kullanılan çizimlerin alındığı kaynak: R. E. Wycherley, *Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993. Resim 3'ün alındığı kaynak www.attalos.com. Resim 11 ve 12'nin alındığı kaynak www.vroma.org. Resim 10 ise kendi arşivimdendir.

Resim 12. Roma'daki Forum Romanum yapısının canlandırma çizimi.

İstanbul Üniversitesi'nin 2006 yılı arkeoloji kazı ve yüzey araştırmaları-II

İstanbul Üniversitesi'nin Klasik Arkeoloji, Protohistorya, Prehistorya ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalları ile Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü tarafından yürütülen kazı, yüzey araştırması, koruma ve onarım faaliyetlerini tanıtmak için hazırladığımız dosyanın ilk bölümünü geçen sayımızda yayımlamıştık. Üniversitedeki ilgili bilim insanlarına tek bir soru yöneltmiştik: "2006'daki kazı ve yüzey araştırması çalışmalarınızda ne gibi sonuçlar elde ettiniz?". Aldığımız cevapların ikinci bölümünü aşağıda okuyacaksınız.

Yukarı Anzaf Urartu Kalesi kazısı Prof. Dr. Oktay Belli:

Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri, bugünkü modern Van kentinin 11 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Aşağı Anzaf Kalesi Urartu Kralı Işpuni (MÖ 830-810), Yukarı Anzaf Kalesi de bu kralın oğlu Menua (MÖ 810-786) tarafından kurulmuştur.

14 No'lu Oda: Ana koridordaki kapı girişinin 6 m. güneyinde doğu yönüne açılan üçüncü odanın kapı girişi yer almaktadır. İçeride çatıyı taşıyan birkaç paye yüzünden, bu büyük odayı "Payeli Salon" olarak adlandırmayı uygun bulduk.

Jeoelektrik yöntemi ile yapılan araştırma sonuçlarına göre payelerin kuzey bölümünde yan yana ikişer sıra, güney bölümünde ise üçer sıra pithos olduğu

görülmüştür.

Jeoelektrik bilgileri doğrultusunda kuzey bölümde sürdürdüğümüz kazı çalışmaları sırasında, batıdan doğuya doğru yan yana, tabana yarıya kadar gömülmüş pithos dizileri çıkmaya başlamıştır. Pithosların üzerinde kaç ölçek sıvı yiyecek ve içeceğin olduğunu bildiren çivi yazısı bulunmazken, üç tanesinin üzerinde ölçek işaretleri bulunmaktadır.

Payelerin güney bölümünde de, batıdan doğu yönüne doğru yan yana tabana yarıya kadar gömülmüş pithos dizileri ortaya çıkarılmıştır. Payelerin kuzeyindeki pithos dizilerinden farklı olarak, bu kesimdeki pithoslar genellikle üç sıra halinde olup, toplam 30 tanedir.

Buradaki pithoslardan yalnızca 1 tanesinin üzerinde hem ölçek işareti, hem de çivi yazısı bulunmaktadır. Pithosun boyun kısmında bulunan yazıda "bir akarki iki terusi" okunmaktadır.

15 No'lu Oda: Batı yönüne doğru devam eden koridor, ortalama 4,30 m. genişliğinde ve 3,5 m. derinliğinde küçük bir ara bölme yaptıktan sonra, bir başka odanın kapı girişi ile karşılaşmaktadır.

Kapı girişinden sonra batı yönüne doğru devam eden odayı, 15 No'lu Oda olarak adlandırdık. Bu büyük salonun içinde çatı örtüsünün taşıyan daire biçimli dört sütun kaidesi ortaya çıkarılmıştır. Sütun kaidelerinin üç tanesi in-situ du-

Prof. Dr. Oktay Belli.

Yukarı Anzaf Kalesi 2006 kazılarında 14 No.lu Pithoslu Salon'da ortaya çıkarılan büyük küpler.

rumdandır; bir tanesi de çatı ve duvarların yıkılmasıyla kuzey yönüne doğru sürüklenerek, ters dönmüştür. Kapı girişinin 4 m. kuzeybatısında, sıkıştırılmış kilden yapılan taban üzerinde yan yana bulunan iki sütun kaidesinden birinin çevresi çivi yazılı, diğeri ise yazısızdır. Bu sütun kaidelerinin 4 m. güneyinde, diğer iki sütun kaidesi bulunmaktadır. Bunlardan da biri çivi yazılı, diğeri yazısızdır, ancak yazıtlı olan sütun kaidesi, çatı ve yan duvarların yıkılması yüzünden kuzeydeki diğer iki sütun kaidesinin yanına sürüklenerek ters dönmüştür. Kum taşından büyük bir özenle yapılan daire biçimli sütun kaidelerinin çapları, 70-78 cm. arasında değişmektedir. Kaidelerin üzerinde bulunan ağaç sütunlar, tıpkı kapı ve çatıdaki ahşap direkler gibi birlikte yanmıştır. Her iki sütun kaidesinin çevre genişliği üzerine büyük bir özenle yazılan üçer satırlık çivi yazıtının, aynı içeriğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Kazımızın dil bilimcileri Prof. Dr. M. Ali Dinçol ve Prof. Dr. Belkis Dinçol tarafından okunan çivi yazısında, şunlar yazılıdır:

İşpuini oğlu Menua, bu sarayı kusursuz bir şekilde yaptırdı.

Bu önemli yazıtlar, 1998 yılından beri Haldi Tapınağı avlusunun kuzeyinde yer alan ve şimdiye kadar 16 tanesinin or-

taya çıkardığımız salon ve odalar topluluğunun, saraya ait olduğunu göstermektedir. Saray yapılarının, tıpkı 20 m. güneyinde yer alan ulusal Tanrı Haldi'ye adanan tapınak gibi, İşpuini oğlu Kral Menua tarafından yaptırılmış olduğu kesinlik kazanmaktadır. Tıpkı kare planlı tapınak gibi, ilginç bir mimariye sahip olan saray yapıları da, şimdilik MÖ 9. yüzyılın sonlarında Urartu Krallığı'nın en eski sarayını oluşturmaktadır.

Yukarı Anzaf Kalesi 2006 kazılarında 15 No.lu Salon'da ortaya çıkarılan Kral Menua'nın saray inşa yazıtı.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu baraj, gölet ve sulama kanallarının araştırılması Prof. Dr. Oktay Belli:

1987 yılından beri sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmaları sırasında, Urartu Krallığı'na ait saptadığımız baraj, gölet ve sulama kanalı sayısı 116'ya ulaştı. Bunların ikisi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında, 114'ü ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alıyor. En çok sulama tesisi, Urartu Krallığı'nın çekirdeğini oluşturan Van bölgesinde ortaya çıkarıldı.

Panz Göleti: Van'ın 58 km. kuzeyinde yer almaktadır. Van-Erciş karayolunun hemen yakınında bulunan göletin bazı kısımları, karayolu yapımı sırasında tahrip olmuştur.

Kabaca elips bir plan gösteren göletin gövde duvarı, açık olan kuzey kesimini kapatmaktadır. Gölete en yakın arkeolojik kalıntı, 2 km. kuzeyde kayalık bir tepe üzerine kurulan Panz Kalesi'dir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Panz Kalesi, yakın çevrenin en önemli ekonomik merkezlerinden birini oluşturmaktadır.

Yukarı Kız Varvar Göleti: Van Gö-

Urartu Dönemi'ne ait Erciş-Münevver Göleti (2006)

lû'nün kuzey kıyısında Erciş ilçesi'nin 5-6 km. kuzeyinde yer almaktadır. Kabaca "U" biçimli olan göletin duvarı, açık olan batı kısmı kapatmaktadır. İri Andezit taşlardan yapılan göletin duvarı ortalama 6 m. genişliğinde ve 190 m. uzunluğundadır. Ortalama 1 m. genişliğindeki savak kısmı, gölet duvarının tam orta kısmında yer almaktadır. Gölet duvarının yapımında kullanılan andezit taşları, yakın çevrede zengin olarak bulunmaktadır.

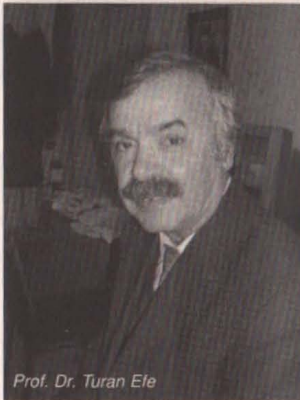
Aşağı Kız Varvar Göleti: Gölet, Yukarı Kız Varvar Göleti'nin yaklaşık 160 m. güneybatısında yer almaktadır. Kabaca yarım ay biçimli gölet duvarı, batı yönünü kapatmaktadır. Göletin duvarları, yakın çevrede zengin olarak bulunan andezit taşlarından yapılmıştır. Yıkılan savak, gölet duvarının orta kısmında bulunmaktadır. Ortalama 5 m. genişliğinde olan gölet duvarı, 176 m. uzunluğundadır. Göletten batı yönüne doğru aktılan sular, yüksek andezit kayalıklardan tipki bir şelale gibi akarak, aşağıda uzanan verimli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktadır. Yani Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk kez bir gölet, yüksek kayalıkların iç kısmına yapılmıştır. Göletin 3-3.5 km. güneybatısında ise, ünlü Zernaki Tepe kent yerleşmesi bulunmaktadır.

Münevver Göleti: Yukarı Işıklı (Münevver) Köyü'nün hemen kuzeydoğusunda bulunan göletin deniz seviyesinden yüksekliği, 1820 m.'dir. Kabaca ay-

rım ay biçimli duvar, göletin batı kısmını kapatmaktadır. Gölet birkaç kez onarım geçirmesine karşın, günümüze kadar kullanılmaktadır.

Sertap Göleti: Münevver Göleti'nin 2 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Kabaca yarım ay biçimli göletin duvarı, açık olan batı yönünü kapatmaktadır. Göletin kuzey duvarı, andezitten oluşan kayalıklar ile birleştirilmiştir.

Ömer Göleti: Yukarı Işıklı (Münevver) Köyü'nün 400 m. kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Göletin, kabaca yarım ay biçimindeki duvarı, açık olan kuzeybatı yönünü kapatmaktadır. Günümüzde çalışan göletin içinde, çok az da olsa su bulunmaktadır. Savak, duvarın kuzeybatı kısmında bulunmaktadır.

Prof. Dr. Turan Efe

Küllüoba kazısı

Prof. Dr. Turan Efe:

2006 yılı kazı çalışmaları sonucunda, bu sene yine, özellikle İTÇ stratigrafisi ve mimari açıdan önemli sonuçlar elde edilmiştir. 11 yıllık çalışmalar sonucunda, bu yıl, nihayet İTÇ yerleşim planı büyük ölçüde açığa çıkarılmıştır.

Yukarı şehrin kuzeyinde, surun farklı yapı evreleri daha iyi araştırılabilmektedir. Doğu kapısının planı ve evreleri daha iyi anlaşılmıştır. Taş rampa, erken evrede inşa edilene kıyasla, Limantepe'deki, uzun evlerin bitişik olduğu İTÇ 1 suru ile daha fazla benzerlik göstermektedir. Doğu koninin güney yamacında da, yukarı şehir planını tamamlayıcı yönde yapılan çalışmalar sonucu, sur ve sura bitişik evler kısmen açığa çıkarılmıştır.

Büyük ölçüde, AD 20, AD 21, AE 21, ve AF 21 açmalarını içine alan alanda, temellerinde yer yer büyük taşların kullanıldığı, 'Kompleks III' olarak adlandırılmışız oldukça büyük, üç kısımlı bir başka yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı kompleksi bize, Kompleks II'nin Büyük Megaron'un sundurmasının nasıl tümleneceği konusunda ek bilgiler vermiştir. Kompleks I'de olduğu gibi, sundurmali merkezi yapı, Kompleks'in cephesinden dışarı doğru çıkıntı yapar. Henüz bu Kompleks'e ait dikkate değer iç mimari öge açığa çıkarılamamıştır. Oldukça etkileyici söz konusu bu üç yapı kompleksinin farklı işlevleri olup olmadığına kesin bir cevap veremiyoruz. Kompleks II'nin yenileme evrelerine dair bildiklerimiz oldukça değişmiştir. Bu kompleksin Büyük Megaron'u esas olarak iki odalıdır ve iki farklı evre içeren arka oda daha sonradan eklenmiştir. Büyük Megaron'un Kompleks'in kuzeydoğu bölümü ile bağlantısını sağlayan L şeklinde bir koridor açığa çıkarılmıştır.

Güneydoğu'daki tarlalarda yer alan AJ 24, Al 23 ve Al 24 plan karelerinde iki yıldır gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda artık yukarı şehrin dışında kalan basit ev planları hakkında daha fazla bilgi sahibiyiz. Burada, temellerde, yukarı

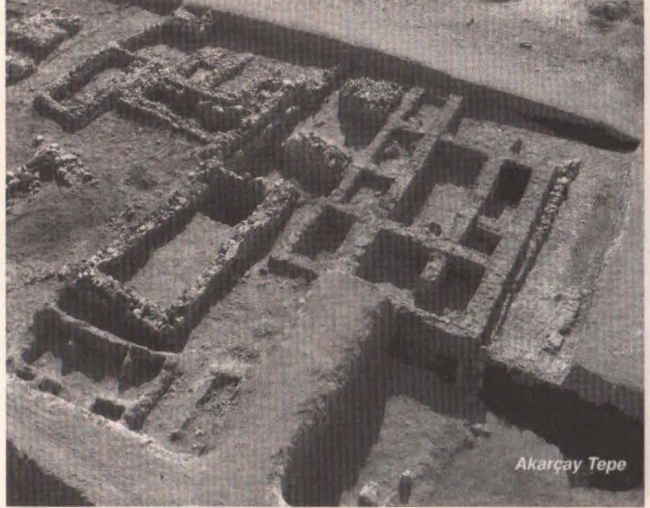
şehirde olduğu gibi büyük taşlar kullanılmamıştır.

Bu yıl ilk kez, AD 20 ve AD 21 plan karelerinde derinlik sondajına başlanılmıştır. Sadece İTÇ II tabakalarını içeren AD 21 plan karesinde yüzeyden 5 m kadar derinliğe inmiştir ve hemen hemen İTÇ I döneminin üzerine ulaşılmıştır. Tüm İTÇ II'ye ait ve aynı doğrultuda 5 farklı yapı evresi saptanmıştır. Buradaki erken yapıların üsttekilerle aynı yönde olması ve Doğu Kapısı'nın erken evresinin İTÇ I'e tarihlendirilmesi, yukarı ve aşağı şehir konseptinin, en azından İTÇ I'de oluştuğunu kanıtlamaktadır. Yukarı şehrin planının üst katlara doğru giderek anıtsal bir nitelik kazanmaya başladığı şimdi daha bir belirgin hale gelmiştir. Fazla bir değişiklik olmadan, tüm İTÇ I ve II dönemlerinde yerleşim planındaki bu süreklilik, Küllüoba'nın 75 km batısında yer alan Demircihöyük'ten de çok iyi bilinmektedir. Küllüoba, bugüne kadar İTÇ II dönemi yerleşim planının anlaşılır bir şekilde ortaya konulabildiği, Batı Anadolu'daki dört ya da beş kazı yerinden birini oluşturur. Şimdi artık, Geç İTÇ III dönemi mimarisi hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. Bu yıl, Geç İTÇ III tabakalarının çok miktarda stratigrafik çanak çömlek ele geçirilmiştir.

Bu yılki kazılarda, İTÇ'nin farklı evrelerine ait ilginç çanak çömlek, metal eserler ve diğer buluntular arasında, plâşmış toprak damga mühürler ve keman biçimli, kemikten bir İdol özellikle dikkat çekmektedir.

Akarçay Tepe kazısı Doç. Dr. Mihriban Özbaşaran:

Tarihöncesi arkeolojisinde 'Bereketli Hilal' adıyla bilinen coğrafyanın bir parçası olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, fiziki koşulları, iklimi, coğrafi çeşitliliği, hammadde zenginliği, toprak çeşitliliği gibi özellikleriyle tarihöncesi çağlardan başlayarak insanlar için daima çekici olmuştur. Bölgedeki yerleşme tarihi 10 bin yıl öncesine dayanmaktadır. İnsanın doğa üzerinde söz sahibi olmaya başlama-

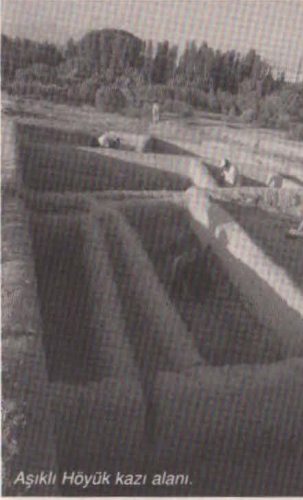
siyla ilk sürekli yerleşmelerin kurulduğu, ilk kez besin üretimine geçildiği, ilk kez yabancı hayvanların evcilleştirildiği bu süreç, günümüzde "uygarlığın" kökeni olarak kabul edilmektedir. Bu dönüşüm, şu an için bilindiği kadarıyla, dünya üzerinde ilk kez bu bölgede yaşanmıştır. Proje konumunu oluşturan Akarçay Tepe yerleşmesi, işte bu süreçte -MÖ 8. bin yıldan 7. bin yıla kadar- kesintisiz İskân edilmiş ilk tarım köylerinden birisidir.

1999 yılında Fırat nehri üzerinde yapılmakta olan Kargamış Barajı göl suları altında kalacak yerleşmeleri kurtarma projesi kapsamında kazılamaya başlanan Akarçay Tepe, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ve Barcelona Autonome Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile ortaklaşa, disiplinlerarası bir proje kapsamında yürütülmektedir. Altı yıllık kazı sonuçları, 10 bin yıl önce, Akarçay Tepe'ye yerleşmek üzere gelen halkın avcılık ve bitki toplayıcılığının yanı sıra tarım bilgisini edinmiş, arpa ve buğday gibi tahılları yetiştirmekte olan, koyun-keçiye evcilleştirmiş bir grup olduğunu göstermiştir. Yakın çevrelerinde bulunan kireçtaşı, çeşitli nitelikteki çakmaktaşı gibi malzemelerden her tür araç gerecini üreten, obsidiyen ve yarı-kıymetli taşla-

rın bölgeler arasında değiş tokuşunu yapan Akarçaylılar, bu yoğun iletişim sonucunda, ilk kez çanak çömlek kullanmaya başlamışlardır. MÖ 7000'lerdeki bu yeni teknolojik gelişimin ve kültüre getirdiği değişimin bölgede çok az sayıda yerleşmede kesintisiz olarak izlenebiliyor olması Akarçay Tepe'nin, Toroslar, Levant kıyı bölgesi, Kuzey Suriye ve Irak tarihöncesi arkeolojisi kapsamındaki önemi ortaya koymaktadır.

Tümüyle taştan, taş temel üzerine kerpiçten yapılmış ve gayet iyi korunmuş mimarisi, dönemin yapı işçiliği, mekân kullanımı, yerleşme düzeni ve sosyal örgütlenme konusunda da anahar merkezlerden biri olduğunun göstergesidir. İzgara planlı, tek-odalı, çok odalı, hücre planlı gibi, plan çeşitliliğine sahip dönemin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin tipik mimari özellikleri, bir sonraki aşamada, Çanak Çömlekli Evre'de -MÖ 7000-6000 arası- yerini mütevazı görünümü çiftçi bir köy yerleşmesine bırakmaktadır. MÖ 8. bin yıldaki ilk yerleşme ile 7. bin yılın ikinci yarısı arasında yaşanan bu değişim, bölgedeki yeni sosyo-ekonomik gelişmelerin habercisidir.

Proje koordinasyonu, yönetimi ve arazi çalışmalarını üstlenen ekibimiz, bilimsel

Aşıklı Höyük kazı alanı.

açılan çeşitli uluslararası kurum, kuruluş ve laboratuvarlardan destek görmektedir. Arkeobotani, arkeozooloji, çakmaktaşı, obsidyen, çanak çömlek, kireçtaşı işçiliği gibi uzmanlık alanlarının yanı sıra, tarihlendirme, ince kesit, çanak çömlek ve taş aletler üzerindeki kullanımların izlerinin analizleri, süt ve tuz kullanımı ile ilgili analiz ve çalışmalarla çok yönlü ve disiplinlerarası çalışmaların önümüzdeki yıllarda da sürdürülmesi planlanmaktadır.

Aşıklı Höyük kazısı

Doç. Dr. Mıhrıban Özbaşaran:

İlk kez 1989 yılında Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında kazılmaya başlanan MÖ 9. bin yıl Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesi Aşıklı Höyük, Orta Anadolu Bölgesi'nin Kapadokya kesiminde yer alan en eski köy yerleşmesidir. Yaklaşık 13 yıldır yürütülen kazılarda Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesi, konutları, özel işlevli, toplu kullanıma açık yapıları, ev içlerinde, taban altlarında ölüleri ile ortaya çıkarılmıştır. Buluntular, Aşıklı halkının günlük faaliyetlerinin avcılık, toplayıcılık, dericilik, sepetçilik, taş işçiliği, kerpiç işçiliği gibi çok sayı ve çeşitlilikte faaliyetler olduğunu göstermektedir. Tüm bu özellikler,

günümüzden on bin yıl öncesinde Kapadokya Bölgesi'nde yerleşen ve yüzyıllarca, tutuculuğa varan bir anlayışla geleneklerini sürdüren Aşıklı Höyük halkının yaşamını tekrardan kurmamıza olanak sağlamaktadır.

İşte önümüzdeki üç yıl boyunca, yeni kazı çalışmaları başlamadan önce gerçekleştirmeyi planladığımız, Kapadokya Bölgesi'nin günümüzden 10 bin yıl öncesinde başlayan yerleşme tarihini topluma açmaktır. Günümüzde "peri bacaları" gibi jeolojik özellikleri ya da tarihsel açıdan Hristiyanlık dönemi kiliseleri ve freskleri ile bilinen Kapadokya, gerçekte on bin yıl öncesinde, göçer toplulukların yerleşik hayata geçtikleri, diğer bir deyişle ilk yerleşik yaşamın başladığı bölge olması nedeniyle de tarih, kültür ve turizm açısından önemlidir. İstanbul Üniversitesi ile Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri arasında yapılmakta olan ve höyükte önceki yıllarda kazılmış ve kazısı devam edecek olan dört farklı kısımda yapılacak koruyucu çatı yapısı, höyük girişine yapılacak ve bir mekânı sergi/sergileme işlevinde olacak deneysel Aşıklı evi ve bir bekçi kulübesi gibi yapıların projelendirilmesine başlamıştır. Amaç, dünyaca ünlü İhlara Vadisi yo-

lu üzerinde bulunan Aşıklı Höyüğü, Kapadokya kültür turizmi rotası içine alarak, böylesi eski ve önemli bir tarihöncesi yerleşmesini toplumumuzla, yerel halkla, dünya kamuoyu ile paylaşmak, Kapadokya bölgesinin on bin yıl önceden başlayan gerek doğası, gerek ham madde kaynaklarıyla (obsidiyen yatakları, basalt kaynakları) çekici bir bölge olma özelliğini ön plana çıkartmaktır.

Bu zengin tarihsel ve kültürel mirası Aşıklı Höyük yerleşmesinde canlandırmak, kazılar süregelirken höyüğü yerli ve yabancı ziyaretçilerin gezmesine olanak sağlayacak şekilde düzenlemek önümüzdeki üç yıllık programımızın çekirdeğini oluşturmaktadır. Nitekim bu konudaki ilk girişimler ve çalışmalar 2006 yılı Ağustos ayında başlamıştır.

Çatalhöyük kazısı

Doç. Dr. Mıhrıban Özbaşaran-Dr. Güneş Duru:

Çatalhöyük, Mellaart kazıları sonrasındaki sessizliğine karşın, 1993 yılında Prof. Dr. Hodder başkanlığında başlatılan yeni dönem kazıları ile birlikte, farklı ülkelerden farklı uzman ve ekiplerce yürütülen "çoksesli" bir arkeolojik çalışma merkezi haline gelmiştir. Yeni dönemde Çatalhöyük, detaylı kayıt/belgeleme sisteminin yanı sıra çeşitli araştırma teknikleri ile alışlageldik höyük kazılarından farklı bir anlayış ve organizasyonla kazılmaktadır.

Hodder, farklı görüş ve yorumlamanın arkeolojik bilginin üretimine ve algılanmasına faydalarını savunmaktadır. Çatalhöyük'te kazı metodolojisi bu yaklaşımın üzerine şekillendirilmiştir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak Doç. Dr. Mıhrıban Özbaşaran başkanlığındaki İstanbul Üniversitesi ekibi, Prof. Hodder tarafından erken tabakalarının anlaşılmasına katkıda bulunmak üzere Doğu Çatalhöyük'te çalışmaya davet edilmiştir. 2005 yılında başlayan kazılara 2006 yılında da devam edilmiştir.

Höyüğün erken tabakalarının anlaşılması ve Batı Kapadokya ile kültürel

Doç. Dr. Mıhrıban Özbaşaran

Çatalhöyük'te İstanbul Üniversitesi ekibinin çalışma yaptığı alan.

ilişkilerin sınanması, Orta Anadolu'nun Neolitikleşme sürecinin çözülmesi için yerleşmeler arası "benzerlik/farklılık" ve "etkileşim/karşıtlık"ların anlaşılması yönündeki amaç ve hedefleri ile ekip beş yıllık bir çalışma süresi planlamıştır.

İstanbul ekibinde, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri, hayvan kemikleri, çakmaktaşı, çanak çömlek uzmanları bulunmaktadır. Arazide arkeologlar nezaretinde işçilerle çalışılmaktadır. Buna karşın Çatalhöyük'te uygulanan iş şemasında işçi ile çalışma yer almazken, arazi çalışması ağırlıklı olarak profesyonel arkeologlara bırakılmıştır. Bu temel farka karşın belgeleme aşamalarında Çatalhöyük'te uygulanan veritabanı anlayışına dayalı, detaylı kayıt sistemine uyulmuştur. Özetle ekibimiz, Çatalhöyük'te diğer ekiplerle işbirliği ve etkileşim içerisinde olmak koşulu ile sorunsalları doğrultusunda kendi kazı pratiği ve anlayışını uygulama amacındadır.

Çatalhöyük'te geçmiş yıllarda yapılmış yüzey toplamaları ve jeomorfolojik araştırmaların ışığında, çalışmaya höyüğün güney-güneybatı yamacında başlanması kararlaştırılmıştır. Bu alan yakın

zamanda uzay çatı sistemi ile koruma altına alınmış olan Mellaart açmalarının güneyinde bulunmaktadır.

Yüzey sıyırması sonunda, açık alanlar, geçitler, kerpiç döşeme ve duvarlar, olası bir çöp alanı kazı çalışması öncesinde ortaya çıkarılmıştır. Bu alanın sağlıklı bir tarihlemesinin yapılması amacıyla kısmen yanmış olan bir binanın kazılmasına karar verilmiştir.

Sonuç olarak çalışılan alanın höyüğün yoğun olarak iskân edilen bir bölümü olduğu söylenebilir. 2006 yılında çalışılan alanın en güneyinde ortaya çıkarılan sıvalı kerpiç duvarlı yapıların höyüğü sınırlayan modern köy yoluna dek devam ediyor olması, yerleşimin sanıldığından daha da geniş bir alana yayıldığına bir göstergesidir.

Aktopraklık Höyük kazısı

Yrd. Doç. Dr. Necmi Karul:

İlk tarımcı köy toplulukların ortaya çıkışı ve yayılımı arkeolojinin en çok tartışılan sorunlarından biri oldu. Anadolu, doğusunda bu yeni yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve olgunlaşma sürecini yaşarken, batısında yayılımın ne zaman ve hangi koşullarda gerçekleştiğini gösteren kanıtları binlerce yıl saklamayı başardı. Prehistorya Anabilim Dalı ve Bur-

sa Arkeoloji Müzesi tarafından 2004 yılında başlatılan Aktopraklık Höyüğü kazıları da kısa sürede Güney Marmara'nın tarihöncesi hakkında önemli sonuçların elde edildiği bir yer haline aldı. Bursa'nın 25 km kadar batısında bulunan Aktopraklık Höyüğü, Akçalar Beldesindeki Ulubat Gölü'nün doğu teraslarından birinin üzerindedir ve göle doğru uzanan iki dere yatağının çevresine yayılır. Üç ayrı alandan oluşan höyük, yaklaşık 500 metre mesafede yer değiştiren ve gerek kültürel, gerekse kronolojik olarak birbirini takip eden yerleşimler halindedir. Höyük, kullanılan yapı malzemesi kadar sürekli yer değiştirilmesi nedeni ile, Anadolu'nun diğer bölgelerinde alışık olmadığımız bir görünümde, göz ile kolay ayırt edilemeyecek kadar küçük yükseltiler oluşur. Ancak yine de arkeolojik dolgu kalınlığı yer yer 3 metrenin üzerindedir.

Aktopraklık'taki ilk yerleşimciler MÖ 6. binyılın başlarında, Neolitik Çağ'da buraya yerleşerek sabit bir köy kurmuştu. Öğütme taşı, pişmiş toprak kap gibi buluntular bu insanların tarım topluluğu olduğunu gösterirken dönemin yapıları dallardan inşa edilmiş basit yuvarlak planlı kulübelerdirdi. Düzensiz yerleştirilen bu kulübelerde yaşayan insanlar, ölümlerini cenin pozisyonunda, dizlerin karına

Aktopraklık Höyük'te 2006 kazı çalışmaları.

Aktopraklık Höyük kazı ekibi.

doğru çekildiği, büzülmüş durumda konutlarının altına gömüyordu.

MÖ 6. binyılın ilk çeyreğine gelindiğinde yerleşme konum değiştirerek 200-300 metre güneye kaymıştı. Buradaki yerleşimlerden vadi tabanında yer alanı, bir hendek ile çevrilirdi. Hendeğin kapladığı alanın içinde henüz kazı yapılmazken hendek ile ona teğet uzanan masif taş duvarlar kısmen açığa çıkarıldı. Anakaya ya kadar inen hendeğin çapı 65 metreye üst açıklığı da 6 metreye ulaşıyordu. Hendeğin içi, üzerinde dal ve ağaç izleri bulunan yanık kerpiç parçaları ile dolu olarak bulundu. Bu görünüm olasılıkla, kerpiç kaplı ahşap duvarlara sahip yapıların yanmasıyla oluşan molozun buraya kürendiğini ve böylelikle hendeğin işlevinin bittiğini gösteriyordu. Hendeğe teğet uzanan taş duvarlar ise bu bölgede dönem için beklenmedik ölçüde antikal yapılarıdır. Birbirine paralel uzanan her iki duvarın dışa bakan yüzleri olasılıkla su ile aşınmış, 2 metre yükseklikte dikey taşlardan yapılmıştı ve arka kısımları geniş bir taş blokaj ile desteklenmişti. Tüm bu buluntu topluluğu duvarların yerleşmeyi su taşkınlarından korumak için yapıldığını akla getirir. Diğer bir olasılık ise, o dönemde Ulubat Gölü'nün su seviyesine bağlı olarak bu alanın küçük bir liman olarak değerlendirildiğidir.

Aktopraklık'taki üçüncü yerleşim bir terasın üzerindedir. Göreceli olarak korunagelen kalıntıların en yenisi MÖ

5500'lü yıllara tarihlenir ve şimdilik çalışılan alan bu dönem ile sınırlıdır. Burada da bir hendek ve hendeğin çevresinde yapılar ile karşılaşılır. 100-130 metre çapındaki hendek boyutları ve inşasında gösterilen özenle oldukça sıra dışı bir yapıdır. Her yenileme evresinde kenarları kalker ya da yeşil renkli kille sıvayan hendek 11 metre gibi geniş bir açıklığa sahiptir. Sadece hendek çukurluğunun içinde rastlanan gömü ve adak çukurları yapının kutsal bir işleve sahip olduğunu düşündürür. Hendeğin dışında, ona paralel uzanan yapılar kerpiç duvarlı ve olasılıkla iki katlıdır. Yaklaşık 35 m²'lik bir alanı kaplayan yapılar standart bir iç düzene sahiptir ve duvarlardan içeri doğru uzanan payandalar çatıyı desteklediği gibi mekânı da işlevsel alanlara böler. Örneğin bu bölümlerden birinin içinde kubbeli fırın yer alır. Olasılıkla üst kata, uzun duvarlardan birinde bırakılan çıkıntıya dayalı ahşap merdiven ile çıkılır. Yapıların hendek çevresindeki konumu ve bitişik düzende olmaları yerleşmenin önceden tasarlandığını gösterir. Açığa çıkarılan duvarların yer yer 1 metre yükseklikte korunması, mekân içindeki dolgunun üst seviyelerinde steril, aynı zamanda yeşil killi bir toprakla görülürken alt seviyelerinde yanık moloz ile karşılaşılması da yapıların bilinçli olarak gömüldüklerine işaret eder. Bir insan gibi yapıların da gömülüyor olması dönemin yapı kültürü açısından oldukça önemli ipuçları verir.

Özetlemeye çalıştığımız verilerle Aktopraklık'ta, organize bir iş gücü gerektiren hendek, sedde duvarı gibi yapılar kadar önceden tasarlanmış yerleşme düzeni ve ileri alet teknolojileri ile gelişkin bir köy yaşantısından bahsetmek mümkündür. Çanak çömlek, kemik kaşık, pişmiş toprak kült masaları gibi buluntular ile Aktopraklık'taki ilk yerleşimciler kuzeybatı Anadolu'da, MÖ 6. binyılın başlarında görülen ilk tarımcı köy topluluklarındandır. Diğer bir anlatım ile Aktopraklık insanı, Batı'da daha sonradan ortaya çıkacak bu yaşam biçiminin öncülerindendir. Daha sonra, İlk Kalkolitik Çağ olarak adlandırdığımız dönemde ise yerleşmede Orta Anadolu'dan tanıdığımız bir model ortaya çıkar. Bu dönemde Aktopraklık insanının Orta Anadolu kökenli bir geleneğin devamı olmakla birlikte Yunanistan'a kadar uzayan bir kültürün parçası, belki de aktarıcılarının olduğunu söylemek mümkündür.

Güvercinkayası kazısı Prof. Dr. Sevil Gülçur:

23 Temmuz-30 Eylül 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen arkeolojik incelemeler, kuzey yamaç (6 H) ve iç kale olmak üzere (7-8-9/G-H), iki bölümde yoğunlaştırılmıştır.

Güvercinkayası'nda son yıllarda gerçekleştirilen kazılar, iç kale yapılarının tabakalanma düzeni hakkında önemli verilere götürmüştür. Sur bedeninin batıya doğru devam etmesi, zirve düzlüğünün büyük olasılıkla tümüyle dışarı kapandığını işareti olarak sayılabilir. 7-8 H/M1b'de aynı alanda üst üste ve yan yana bulunan öğütme sekileri, 14 Numaralı evin köy içindeki önemli konumunu daha da belirginleştirmektedir. Taşınmazlarıyla konut planlarındaki standartlaşma dışında, şimdiye değin, yukarı ve aşağı yerleşmenin hiçbir konutunda, buradaki öğütme sekilerinin yansıttığı köklü geleneğe işaret edecek benzer bir olguya rastlanmamıştır. Bu olgu, köy içindeki sosyal sınıflar arasındaki ayrışmanın itici gücünün, bu konut ve çevresinde odaklandığını göstermektedir. Öğütme sekilerinin uzun süreli kullanımının

Prof. Dr. Sevil Gülçür, Güvercin kayası kazı alanında ziyaretçilere bilgi verirken.

yanısıra, kiler odasında açığa çıkarılan yirmiden fazla depo kabı ve binanın doğusundaki silo alanı bu varsayımı desteklemektedir. Büyük olasılıkla, artı ürün idaresini bireysel ya da kamuya yönelik anlamda ellerinde tutanlar belki de burada öğütülen tahılların, köy içinde dağıtımını da organize etmişlerdir.

Kömürcü-Kaletepe Obsidyen Atölye kazısı

Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı:

2006 yılı kazılarının başlıca iki amacı vardı: 1) tarihleme için örneklerin alınması ve 2) yukarı kesitte ana toprağa inmek.

Kaletepe Alt ve Orta Paleolitik için önemli 19 arkeolojik tabaka sergiliyor. Farklı iskânlar 160 bin yılı öncesi Acheuleen, Üst Acheuleen, Clactonien ve alt Mousterien'e ait. Diğer bir deyişle Orta Pleistosen'de Kaletepe'de farklı tekniklere, dolayısıyla farklı yaşam düzeylerine ait farklı Homo erectus grupları bulunmuştur. Dolayısıyla Kaletepe şimdilik Anadolu'nun en uzun paleolitik sekansını temsil ediyor. Özellikle alt tabakalar Avrupa'nın ilk iskâncılarını ve Orta Pleistosen'de Afrika ve Avrasya ilişkilerini anlamak açısından çok önemli.

İnsanın Afrika'dan çıkışı ve Avrasya'ya dağılımında Anadolu'nun önemli

bir rol oynamış olması gerekir. Afrika'daki şimdilik en eski insan kalıntısı Dmanisi'de, güney-doğu Gürcistan'da Türkiye sınırının hemen kuzeyinde bulunmuştur. Anadolu'nun tüm bölgelerinde yüzey, genellikle ikincil ve in situ olmayan, buluntular Orta Pleistosen'de oldukça yoğun insan gruplarına işaret etmektedir. Ancak, sadece Yarımburgaz ve Karain kazıları güvenilir bilgi sağlamaktadır. Şimdilik Anadolu'nun en eski buluntu yeri olan Dursunlu (yaklaşık 900 Kya) hakkında ise yayın azlığı ne-

Kömürcü Kaletepe Obsidyen Atölyesi kazısında örnekler alınırken.

deniyle bilimiz azdır. Dursunlu homojen ufak yonga aletlerden oluşan küçük bir yontma taş buluntu topluluğu sergilemektedir. Kaletepe ise farklı teknikler, farklı aletler ve farklı hammadde seçimi sergileyen ve Orta Pleistosen insan gruplarının çeşitliliğini gösteren bir konumdur. 160/200.000-1.000.000 yılları arasında kilitlemiş Kaletepe sekan-sının özellikle alt tabakaları önemlidir. Obsidien kullanarak iki yüzeyli (el baltası) yapan bir gruptan sonra bu tekniği bilmeyen, obsidien kullanmayan ve büyük andezit bloklarından büyük yongalar çıkaran bir grup aynı bölge ve yerde yaşamıştır. Diğer bir deyişle kronolojik olarak Kaletepe'de tasarlamayı bilen ve uygulayan grup bu teknik açıdan daha ilkel olan gruptan eskidir. Bu durum Anadolu Alt Paleolitik'i'nde en azından teknik açıdan farklı evrimleşmiş grupların varlığını göstermektedir. Ayrıca nacakların varlığı (V., VI., VI. tabakalar) erken Orta Pleistosen'e işaret etmektedir. Kuzey Afrika kökenli bu alet şimdilik Anadolu'da sadece Kaletepe'de bulunmuştur. Bu aletler İsrail'deki Gesher Benot Yacov nacakları ile çok benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Kaletepe paleolitik'i zengin ancak oldukça karmaşık bir durum sergilemektedir. Jeolojik çalışmalar ve tarihlenmenin bu karmaşık-lığı çözeceği umudundayız.

Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı.

Medyada Bilim

Hararet artıyor

Geçtiğimiz ay medyada küresel ısınma haberleri giderek arttı. Haber örnekleri vermeye gerek yok. Bazı okurlar, daha önce kısaca değindiğim bu konuda görüşlerimi biraz daha açmamı istediler.

Uygunsuz Gerçek filmini duymuş veya film den çarpıcı sahneler görmüşsünüzdür. Bu filmde Amerika'nın eski başkanı adaylarından Al Gore, güzel hazırlanmış grafikler ve tablolarla küresel ısınmayı anlatıyor, buzullardan ve Katrina tayfunundan etkileyici görüntüler eşliğinde bir kıyamet senaryosu sunuyor. Filmin güzel hazırlanmış olduğunu, Al Gore'un da tezini gayet iyi savunduğunu kabul etmek gerek.

Fakat, burada bir tuhaflık var: Jeoloji, fizik, astronomi gibi pek çok bilim dalını ilgilendiren böyle bir konuyu, bir bilim adamının değil de Amerikan sermayesinin temsilcisi olan bir politikacının anlatması size de tuhaf gelmiyor mu? Medya destekli böyle kampanyaların arkasından neler geldiğini daha önce çok gördük. Birkaç örnek vereyim:

1966 yılında Sakarin adlı tatlandırıcının kansere yol açtığı haberi dünya kamuoyuna duyuruldu. Tüm dünyada diyet içecek üreten firmalar bir bocalama yaşadılar. Fakat, aynı anda Amerikan Searle firmasının geliştirdiği aspartam adlı tatlandırıcı piyasaya çıkarıldı. 5 yıl sonra sakarinin aslında zararlı olmadığı, o araştırmayı yapan laboratuvarın bilimsel kurallara pek uymadığı... vs. açıklandı. Fakat olan olmuştu, o 3-4 yıllık dönemde Amerikan diyet içecek firmaları altın devirlerini yaşadılar.

1977 yılında stratosferde (yani 15-35 km yükseklikte) bulunan ozon tabakasının giderek incelendiği, Antarktika üzerinde bir delik oluştuğu duyuruldu. Canlılar için zararlı morötesi güneş ışınlarını süzen ozon tabakasındaki incelmeyi, buzdolabı ve klima imalatında kullanılan CFC gazından kaynaklandığı açıklandı. Ertesi yıl pek çok ülkede CFC gazı kullanımı yasaklandı, soğutucu üreten firmalar mallarını ihraç edemez oldular. Ne tuhaftır ki, yine hemen Amerikan kimya devi Dupont firması HFC adlı, ozon ta-

bakasına zarar vermeyen yeni bir soğutucu gazı piyasaya sürdü. Sonra anlaşıldı ki, insan kaynaklı hiçbir gazın giremediği yükseklikteki bu ozon tabakasında anormal değişimler olabiliyor. Nitekim, Dupont firması soğutucu gaz geliştiren laboratuvarını birkaç yıl sonra kapattı. Fakat, o geçen 4-5 yıl içinde soğutucu piyasasında pek çok pazar el değiştirdi.

İşte bu yüzden, küresel ısınma için "Bunun arkasında ne var?" diye sormaya hakkımız var. Bu konuyu üç yıldır somut veriler eşliğinde anlamaya çalışıyorum. Ayrıca, şahsen tanıdığım ve güvendiğim iki bilim adamının da görüşlerini alıyorum: Steve Koonin ve Ernest Moniz. (Koonin genç yaşta nükleer fizikte dünya çapında otorite oldu, üç yıl önce BP'nin Ar-Ge müdürlüğüne atandı. Ernest Moniz doktora hocamdı, başkan Clinton döneminde enerji sekreteri oldu. Bu iki adamın parayla satın alınmaz olduklarını ilk elden biliyorum.)

Ayrıntılı grafikler ve tablolara yerim yok, inandığım somut bulguları ispatsız sıralayacağım:

1) Evet, küresel ısınma somut olarak doğru. Son elli yılda yer kürenin ortalama sıcaklığı yılda 0.025°C artıyor, okyanuslarda ortalama su seviyesi yılda 3 mm yükseliyor.

2) Fakat, bu ısınmada insanın payı ne kadar? İşte, Al Gore'un tezlerinin en zayıf yeri burası. Bunu doğrudan gözlemle ölçmek mümkün değil, modelleme yapmak gerek.

3) Atmosferde sera etkisine yol açan başlıca üç gaz var. Bunların ortalama etkinlikleri şöyle: 1) Su buharı yüzde 50, 2) CO₂ yüzde 18, 3) Metan yüzde 6.

4) Şimdi, en önemli veri: İnsan eliyle atmosfere salınan karbondioksit miktarı (yılda 7 milyon ton), toplamın sadece yüzde 3'ünü oluşturuyor. Diğer katkılar volkanik, hayvansal ve bitkisel etkinliklerden geliyor.

Bu bilgilerin ışığında kanaatlerim şöyle:

1) Küresel ısınma doğru, ama insanın buna yol açtığı inandırıcı değil.

2) Fakat (Koonin'e göre), bu ısınma ortamında, ilave olarak bu kadar yüksek miktarda karbonu atmosfere salmak da akıllı-

ca bir iş değil. Fosil yakıtların sanayide ve ulaşımda kullanımını azaltmak gerek (Bunu BP'nin Ar-Ge müdürü söylüyor).

3) Bu kampanyanın ardında iki amaç var. Birincisi, sanayileşmiş ülkeler yeni tedbirlerle uluslararası ticareti kendi lehlerine çevirmeyi deneyecekler. Bu meydana karbon vergisi ve gümrük duvarları gelecek. (Geçen yıl bir toplantıda bir öğretim üyesi 'Merak etmeyin, Türkiye Kyoto anlaşmasını imzalamadı, bize bir şey olmaz,' diyordu. Bu büyük gaffet olur.) Montreal'deki toplantıda, yaptırımlar ayarlılarıyla belirlendi, 2012'de uygulamaya konacak. O zaman size 'Kusura bakma, sen fosil yakıt kullanıyorsun, senin ürettiğin malları almıyoruz' diyecekler. Bu hamlenin hangi ülkeyi hedef aldığını herhalde anlamışsınızdır: Çin. Bu ülke onların koyduğu liberalleşme kurallarıyla harfiyen uyarak onları kendi oyunlarıyla yendi. Şimdi, başka bir hamle gerekiyor.

4) İkinci amaç, artan enerji talebini karşılamak için, sanayileşmiş ülkeler Nükleer Enerji'yi de devreye sokacaklar. Yıllardır, Japonya ve Almanya'yı pahalı petrole mahkûm edip kendi rekabet güçlerini artırmak için sürdürdükleri nükleer karşıtı kampanya tabii kendi kamuoylarını da etkiledi. Bu duyarlılığı tersine çevirebilmek için, küresel ısınma kampanyası en ideal araç. Çünkü nükleer enerji sıfır karbon üretiyor.

5) Ne kadar haksız olsa da, bu gelişmeler kaçınılmaz, ülkelerin buna hazırlıklı olması gerek. Ama (Moniz'e göre), bu konuda ülkeler kendiliklerinden bir şey yapmayacaklar, işte bu yüzden Al Gore'un kıyamet kampanyası, ülkeleri harekete geçmeye sevk etme açısından yararlı. Az gelişmiş ülkeler kısa vadede zorlansa da, uzun vadede onların da yararına olacak.

6) Türkiye'nin de aynı şekilde, hiç vakit kaybetmeden, alternatif enerji (nükleer, güneş, jeotermal, rüzgâr) kaynaklarına yönelip, yatırım ve Ar-Ge faaliyetini artırmaları gerekir. Fakat uyarmak isterim: Bu süreçte, binlerce kilometre uzaktan size çevre bilinci vermek için gelen birtakım çevreci örgütler sağduyulu yaklaşımları bulandırmak isteyeceklerdir. Ülkemiz önceliklerini sapıtırıcı bu tür girişimlere kapılmamanızı öneririm. Hoşçakalın.

Bilim Tarihinde Bu Ay

Politik ve sosyal bir reformcu: James Parkinson

"Duyularda ve zekâda herhangi bir bozulma olmaksızın, bazen hareket halinde iken, bazen hareketsiz pozisyonda, bazen de herhangi bir destek üzerinde dahi kasların gücünde bir azalma ile birlikte görülen irade dışı titremeler; gövdenin öne doğru eğilmesi ve yürümeden koşar adımlara geçme eğilimi."(1) 1817 yılında İngiliz hekim James Parkinson tarafından kaleme alınan *Titremeli Paraliz Hakkında Çalışma (An Essay On The Shaking Palsy)* isimli kitapta hastalığın tanımını, ilk kez, bu şekilde yapmıştı. Parkinson'un doğum tarihi 11 Nisan 1775'tir.

Kimdir James Parkinson?

Tüm yaşamı boyunca bağlı bulunduğu kilisenin duvarına asılı madeni levhada şunlar yazılıdır: "Cerrah ve eczacı. Cerrahlar Birliği Yöneticisi. Kraliyet Cerrah Okulu (The Royal College of Surgeons) üyesi ve okulun verdiği ilk onur madalyasının sahibi. İlk kez *Titremeli Paraliz Hakkında Çalışma*'sında kendi adıyla anılan hastalığı tanımlamıştır. Londra Jeoloji Birliği (Geological Society of London) kurucu üyesi. Beşeri Bilimler Derneği (Royal Human Society) onur madalyası sahibi. Politik ve sosyal reformcu. 40 yıl boyunca mesleğini sürdürdüğü Hoxton'da doğmuş ve 21 Aralık 1824'te aynı yerde hayata gözlerini yummuştur. Bu kilisede vâfât edilmiş, evlenmiş ve yine aynı kilisenin mezarlığına defnedilmiştir. Hayatı boyunca Parish kilisesinde ibadet etmiş James Parkinson'u anmak için St. Leonard hastanesinin hemşireleri bu levhayı asmışlardır."(2)

Sinsi bir beyin hastalığı: Parkinson

Başlıca belirtileri kol veya bacakların titremesi, kasların sertliği ve vücut hareketlerinin yavaşlığıdır. Bu çölemeye eklenebilecek diğer belirtiler arasında, öne eğik duruş şekli, küçük adımlarla ve ayaklarını sürüyerek yürüme, hızlı, yumuşak ve aynı tonda konuşma, el yazısında küçülme sayılabilir. Hastaların çoğunda belirtiler tek bir beden yarısında

ortaya çıkma eğilimindedir, ancak zamanla karşı beden yarısında da kendini gösterir. Hastalık belirtileri genelde sinsi başlar ve yıllar içinde giderek ilerler. Hastalığın ilerleme hızı ile belirtilerin türü ve şiddeti hastadan hastaya değişiklik gösterir. Hastalığı ortadan kaldıracak bir çözüm yoksa da, belirtilerine yönelik tedavilerle hastaların büyük çoğunluğunun aktif ve üretken bir yaşam sürmesi sağlanabilmektedir. Hastalık 40-75 yaşları arasında ve genellikle 60 yaşın üzerinde başlar. Hastaların yüzde 5 ile 10'unda hastalık başlangıcı 20-40 yaşları arasındadır. Toplamda 65 yaş üzerinde her 100 kişiden birisinin Parkinson hastası olduğuna işaret eden çalışmalar vardır.(3)

Parkinson'un reformcu kişiliği

Dönemin İngiltere Kralı 3. George'a karşı yapılan suikast girişimi dolayısıyla bizzat mahkemede ifadesi alınan Parkinson, 1794 yılındaki yazısında sosyal reform için özetle şu görüşleri öne sürmüştür.

- İnsanların talepleri yerine getirilmesi, hakları yeniden düzenlenmeli ve iyileştirilmelidir.
- Vergiler fakirleri ezmemel, herkesin yetebildiği kadarını vermesi şeklinde yeniden düzenlenmelidir.
- İş aramak için kendi cemaatinin ve yaşadığı bölgenin dışına çıkanlar cezalandırılmamalıdır.
- İşverenlerin dokunulmazlıkları varken, işçiler ücret artışı için birlikleştiklerinde hapis cezası almamalıdır.
- Suç ve ceza arasındaki denge korunmalı, açıklant ölmek için birkaç kuruş çalan kişiler, bir katile verilen cezaya karşıtılmamalıdır.
- Dini konularda farklı fikirlerle sahip oldukları için kişilerin vatandaşlık haklarından men edilmesi engellenmelidir.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

14 Temmuz 1789 yılında Fransız halkı ayaklanmış ve bildiği üzere Bastille Hapishanesi'ni yakıp yıkmıştı. He-

men sonra kurucu meclis toplanmış ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni yayınlamıştı. James Parkinson'un reformcu kişiliğinin bu bildiriden etkilendiği öne sürülmüştür. Gerçekten de benzerlikler çoktur. İsterseniz bir göz atalım:

Madde 1) İnsanlar, hukuk bakımından, hür ve eşit doğarlar, hür ve eşit yaşarlar. Sosyal farklılıklar, ancak ortak faydaya dayanabilir.

Madde 2) Her siyasi topluluğun amacı, insanın doğal ve zamaşımına uğramaz haklarının korunmasıdır. Bu haklar hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı dremektir.

Madde 4) Hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını sağlayan sınırla sınırlandırılmıştır.

Madde 10) Açıklanması, kanunca kurulan kamu düzenini bozmadıkça, hiç kimse- dini nitelik de taşısa- düşünme ve kanılarından dolayı tedirgin edilmemelidir.(4)

Yarın

Şiirin de bilim gibi insan hayatını güzelleştirdiğine inanandanı. Rahmetli Bülent Ecevit'in "Yarın" isimli şiirine kulak verelim, yazıya bu anlamlı şiirle notayı koyalım:

Bir şeyler olacak yarın/duruşundan belli/kırdaki atların/bulutların koşuşundan belli/kazısından köstebeklerin toprağı/karınların telaşından belli/bir şeyler olacak yarın/belki bir tomurcuk/ belki bir ağacın düşen yaprağı/belki de bir çocuk/ pek o kadar göremek de uzağı/kuşların uçuşundan belli/bir şeyler olacak yarın/öbür günden önemsiz/bugünden önemli.(5)

DİPNOTLAR

- 1) Sandoz AG, Basel (İsviçre), Temmuz 1982, Parkinson Hastalığı.
- 2) A.D. Morris, Birkhäuser Boston, 1989, James Parkinson His Life And Times.
- 3) Doç. Dr. Hülya Apaydın, Prof. Dr. Sibel Özekmekçi, Sinsi bir beyin hastalığı: Parkinson, Bilim ve Ütopya dergisi, Nisan 2003, sayı 106
- 4) Prof. Dr. Toktamış Ateş, Siyasal Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- 5) Bülent Ecevit, Bir Şeyler Olacak Yarın, Tüm Şiirler, Doğan Kitapçılık, 1 Baskı Şubat 2005

Kanserde sanılandan daha fazla mutasyon oluyor

Araştırmacılar geçtiğimiz hafta, kansere karşı savaşta yeni yöntemler sunan bir araştırmada, kanserli hücrelerin DNA'sının dikkatli bir şekilde incelenmesi sonucunda, daha önce şüphelenmedikleri yüzlerce genin kanserde rol aldığını keşfettiler. Göğüs, mide, kolorektal ve diğer yaygın 200 tümör örneğinden alınan gen ailelerinin salt birinde 1000'den fazla mutasyona rastladılar.

İngiltere'deki Sanger Enstitüsü'nde gerçekleşen Kanser Genom Projesi'nin yardımcı yöneticilerinden Dr. Mike Stratton muhabirlere şu şekilde konuştu: "Yaklaşık 100 yeni kanser geni kanıtına rastladık. Bu genlerdeki mutasyonlardan 120'sinin kanserin gelişimine doğrudan bir şekilde katkı sağlayan 'güdücü' mutasyonlar olduğuna inanılıyor." Stratton, "Bunları güdücü olarak adlandırıyoruz, çünkü bunlar bir hücreyi normal davranmaktan alıkoymuş kanser hücresi olarak davranmaya gütmektedir" diye belirtti.

Sanger Enstitüsü'nde incelemede çalışmış olan Dr. Andrew Futreals, "Aslında bu, daha önce bulmayı umduğumuz kanser geni sayısından çok daha fazladır." diye ekledi. "Daha önce bildiklerimize dayanarak (bu sayının) muhtemelen 10'dan fazla olmayacağını tahmin etmiştim."

Araştırmacılar kanserde bulunduğu artık bilinen bir gen ailesini, yani kinazları seçtiler. Kinazlar, yeni hedeflenen kanser terapilerinin temelini oluşturup, az sayıda hastada şaşırtıcı sonuçlar vermişlerdir. Kinazlar hücreleri açıp kapatan musluklar gibi hareket edebilir.

Araştırmacılar kanser hastalarından

İngiltere'de yapılan araştırmalar sonucu 100 yeni kanser genine rastlandı.

alınmış tümör örneklerindeki genetik hücre dizilerini normal, sağlıklı hücrelerdeki DNA'larla karşılaştırdılar ve her mutasyonun izini sürdüler. Stratton, "Bazı kanserlerde çok fazla mutasyon vardı, bazılarında ise çok az", diye konuştu. Bazı durumlarda bunun nedeni açıktı. Örneğin akciğer kanser tümörlerinde -yıllarca tütün içmenin verdiği zararın sonucunda- çok fazla mutasyon vardı. Stratton "Bir kanserde karşılaştığımız mutasyonlar, kanserli hücrenin neler yaşadığını gösteren kazıbilimsel bir kayıt gibidir" dedi.

Akciğer hücrelerinden sonra en fazla mutasyon mide, yumurtalık kanseri ve kolorektal kanserinde gözlemlendi. Testiküler kanser ve göğüs kanseri tümörleri pek az mutasyon geçirdiler. Araştırmacılar ayrıca "gezmen" mutasyon olarak adlandırdıkları mutasyonlara da oldukça sık rastladılar. Stratton, "Bunlar, kanserli hücrede mevcut olan, ancak kanserin nedenleriyle ilgisi olmadığı görülen, gezmek için otostop çeken mutasyonlardır."

(Scientific American, 7 Mart 2007)

Çev: Efe Can Gürcan

Kömürün geleceğindeki belirsizlik

MIT'ye (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) mensup enerji uzmanları, uzun süreden beri beklenen, kömürün geleceğine ilişkin raporlarını açıkladılar. Rapor, kömürün enerji kaynağı olarak kullanılmasının küresel ısınmaya etkisini azaltmak doğrultusunda, teknoloji geliştirme için daha fazla çalışma yapılması gerektiği tavsiyesinde bulunuyor. Rapor ayrıca, bu konuda ileriye dönük olarak en iyi yolun hangisi olduğu hususundaki yerleşmiş fikirlerle de mücadele etmekte ve ABD Enerji Bakanlığı'nın mevcut çabalarını eleştirmenin yanı sıra, kömür kullanan enerji santrallerinden açığa çıkan karbondioksitin salınımının engellenmesi suretiyle depolanmasını hedefleyen, 5 milyar dolar bütçeli 10 yıllık bir deneme programı için çağrıda bulunuyor.

MIT mensubu 13 öğretim üyesinin imzasını taşıyan bir çalışmayı baz alan bu rapor; dünya çapında pek çok hükümetin, karbondioksit salınımında sınırla-

Kömür, açığa çıkardığı karbondioksit emisyonlarına rağmen, elektrik üretiminin başlıca kaynaklarından biri olmaya devam edecek.

maya gitmek için, belirli bir vergi koyma eğiliminde oldukları bir dönemde yayınlandı. Buna karşın kömür, raporun yazarlarına göre, açığa çıkardığı karbondioksit emisyonlarına rağmen, elektrik üretiminin başlıca kaynaklarından biri olmaya devam edecek. Aynı yazarlara göre bu durum, kömürün doğada bol miktarda bulunmasından kaynaklanmakta. Kömür bu haliyle, dünya çapında hızla artan enerji talebinin karşılanmasında çok büyük öneme sahiptir.

Uzmanlar, devam etmekte olan kömür kullanımının küresel ısınmaya etkisini azaltmak amacıyla, enerji santrallerinden salınan "karbondioksitin toplanarak yeraltına gömülmesi" gibi önlemler alınması gerektiğini söylemekte. Rapor bu kapsamda, transfer edilmesi gereken sıkıştırılmış karbondioksit hacminin, ABD'de tüketilen petrol ile eşdeğer miktarda olduğunu söylüyor.

MIT kimya profesörlerinden John Deutch, bunun "karbondioksitin bir kutuya hapsedilmesi kadar basit olmadığını" belirtiyor. Ona göre, ileri teknolojiye kömür santrallerinin yanı sıra, halihazırda faaliyetleri devam eden santrallerin de, baştan tekrar biçimlendirilmesi gerekmektedir. Dünya çapında, çok az sayıda karbondioksit toplama projesi yürütülmesine rağmen, bunlardan hiçbirisi, ne kamuoyuna ne de enerji yatırımcılarına, uzun vadeli ve yüksek hacimde karbondioksitin depolanmasının mümkün olduğunu gösterir düzeyde değildir.

Rapor, bazı enerji uzmanlarıncı da savunulan; eski tip enerji santrallerinin bacalarıyla karşılaştırıldığında, "kömürü yakmadan gazı çeviren" yeni bir kömür santralinin, karbondioksit toplamayı daha da karmaşık bir hale geldiğini söylüyorlar. Örneğin, düşük kalorili kömürlerin gaz haline dönüştürülme çabası, olumlu sonuç vermemekte ve bu örnekten de anlaşılacağı üzere, gerek yeni gerek eski tip santrallerin karbondioksit toplamayı için çok daha büyük değişimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

MIT araştırmacıları sonuç olarak; hükümetlere, gazı çeviren santrallerini, eski tip santrallere yeğ tutmamaları tavsiyesinde bulunuyorlar. Araştırmacılar hükümetlere bunun yerine, kömür santrallerinden açığa çıkan karbondioksitin tutulup nakledilmesi ve büyük miktarlarda depolanmasını öngören 'geniş ölçekli deneme programları' üzerine odaklanmalarını öneriyor. Bu proje, milyonlarca ton karbondioksiti işlemekten geçirebilir. Böylesi denemeler; hem değişik teknolojilerin karşılaştırılmasına imkân tanıyacak, hem de politik karar vericilerin ve kamuoyunun, böyle bir teknolojinin, işleyebileceği ve karbondioksitin yattığı olumsuzlukları ortadan kaldırabilecek en iyi teknolojinin yolunun açılacağı hususundaki güvenini artıracaktır.

Raporun uyarısına göre böyle bir deneme olmaksızın, karbon emisyonlarının kesilmesi çözümüne hücum edilemez; hızla artacak maliyetler ve ertelemeleleri beraberinde getirecek, enerji üreticilerinin enerji talebini karşılamakta güçlük çekmelerine sebep olacaktır.

Yapılan denemeler, MIT araştırmacılarının tasarımlarının gerçekleşmesinin yıllar alacağını göstermektedir. Araştırmacılar bu zaman zarfında, hükümetlerin 'karbon kontrol politikası' inşa etmek için harekete geçmelerini öneriyor. Böyle bir politika, tüm diğer getirilerinin yanı sıra, bazı kesimlerin gelecekteki olası yasal sınırlamalardan nasılsa kurtuluruz umuyla, şimdiden karbon toplama fonksiyonu bulunmayan kömür santral-

leri inşa etmelerini caydırıcı olacaktır.

(Technology Review, 14 Mart 2007)
Çev: İbrahim Erdoğan

Kırmalamayan kuantum şifrelemesi

İngiltere'de Cambridge kentinde Toshiba araştırmacıları, şu anda mevcut kuantum şifreleme sistemlerinin şifre anahtarlarının daha uzağa ve daha çabuk dağıtılabilmesini sınırlayan bir güvenlik boşluğunu tıkmak için yeni bir yöntem geliştirdiler. Araştırmayı yöneten Andrew Shields, bu gelişmenin "mutlak güvenli" olarak bilinen kuantum anahtar dağıtımının ticari cazibesini genişleteceğini ifade etti.

Kuantum şifreleme, günümüzde banka ve hükümet kurumlarının bulunduğu binalar arasında şifreleme anahtarlarını göndermek için kullanılmaktadır. Fakat bu sistemler ancak kısa mesafeler üzerinden güvenliği garanti edebilmektedir. Shields'e göre, anahtarların gönderilemediği, böylece daha geniş çapta kullanılabildiği erimi büyütmek ve hızını artırmak başlıca sorun.

Mevcut ticari kuantum şifreleme sistemleri iki tarafın, başkaları tarafından dinlenme riski ile karşılaşmadan gizli şifreleme anahtarlarını değiş tokuş etmesine imkân vermek için tasarlanmıştır. Bu, standart fiber optik kablo üzerinden gönderilen ışık pulsaları içerisine dijital anahtar bilgisinin kodlanmasıyla tamamlanır.

Bu dijital anahtarların barındırdığı 1 ve 0'lar, münferit foton (ışık parçacığı) pulsaları arasındaki zaman aralıkları olarak kodlanmaktadır. İlke olarak bunu son derece güvenli kılan nokta şudur: Davet-

siz bir kulak misafiri bu sinyali dinlemeye kalktığında, münferit fotonlardan bazıları sinyalden eksilecek ve bu da hemen fark edilecektir.

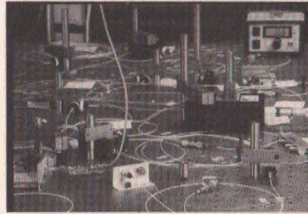
Fakat, uygulamada bu çeşit bir mutlak güvenliğin garanti edilebilmesi için, ışık kaynağının tek tek fotonlardan başka bir şey salmaması gerekir. Mevcut kuantum şifrelemesinde böyle bir durum söz konusu olmadığı için, gizlice dinleme saldırıları olabilir. Örneğin, pulsalar birden fazla foton oluşuyorsa, gizlice dinleyen kişi münferit fotonlar çeker ve bunların eksildiği fark edilemez.

Bunu engellemek için, mevcut ticari kuantum şifreleme sistemleri pulsaların birden fazla foton içermeye olasılığını azaltıcı çeşitli hilelere başvurmaktadır. Örneğin, sistemler her bir pulsun şiddetini kısıtlayabilir ve gönderdikleri bit hızını azaltabilirler. Bu durumda, daha yavaş bir bit hızı anahtarların dağıtılacağı hızı kısıtlarken, daha zayıf bir pulsun katdeceği mesafe azalmış olacaktır.

Toshiba'nın bulduğu çözüm ise, sinyale Shields'in "tuzak puls" olarak adlandırdığı şeyi dahil etmektir. Bu puls sinyalin içerisine rastgele serpiştirilmişlerdir ve sinyalin geri kalanına göre daha zayıf haldedirler. Bu, nadiren birden fazla foton içerdikleri anlamına gelir. Eğer bir kulak misafiri, çoklu fotonları, pulsaların geri kalanından ayırıp naklederek münferit fotonları bloke etmeye kalkarsa, bu tuzak pulsaların neredeyse tümü ve ardından sinyalin geri kalanı bloke olacaktır. Böylece sinyal pulsalarının tuzak puls-lara oranını kontrol ederek bir saldırıyı meydana çıkarmak mümkündür.

Shields, bu tuzak kullanma yaklaşımının, sırasıyla bit hızı ve yollandığı mesafenin artmasını sağlayan daha güçlü laser pulsalarının kullanılmasına fırsat verdiğini söylemektedir. Tuzaksız sinyaller saniyede yaklaşık 43 bit hızıyla 25 kilometrelik bir mesafe katetmektedir. Fakat, tuzak yaklaşımı, bunun 100 kat daha fazlasına denk gelen saniyede 5.5 kilobite erişmektedir.

MIT'den Kuantum Bilgi grubundan Franco Wong, tuzak yaklaşımının kuantum şifrelemesinde bu çeşit saldırıya karşı yararlı bir savunma olduğunu ve

Kuantum şifreleme, günümüzde banka ve hükümet kurumlarının bulunduğu binalar arasında şifreleme anahtarlarını göndermek için kullanılmaktadır.

birçok grubun buna yakın yaklaşımlar üzerine çalıştıklarını söylemektedir. Fakat Wong, koşulsuz güvenlikle ilgili iddiaları, simülasyon haricinde test etmenin halen mümkün olmadığını söylüyor.

(Technology Review, 2 Mart 2007)

Çev: Cem İsmail Savaş

Satürn'ün uydusu Titan'da devasa denizlere rastlandı

NASA'ya ait Cassini isimli uzay aracı, Satürn'ün en büyük uydusu Titan'da devasa denizlerin olduğuna ilişkin kanıtlar elde etti. Bunlardan biri Kuzey Amerika'daki Büyük Göller'in her birinden daha büyüktür.

On yıl önce fırlatılan insansız uzay aracı Cassini'nin çektiği görüntüler üzerinde çalışan bilim adamları, Titan'daki denizlerin büyük olasılıkla sıvı metan veya etandan oluştuğunu, bunun da geçmiş kuramları doğruladığını açıkladılar. Arizona Üniversitesi'nde Cassini'den edinilen veriler üzerinde çalışan Jonathan Lunine, "Titan'da okyanuslar olduğunu uzun süredir tahmin ediyorduk; şimdi de pek çok aygıtın yardımıyla, önceden gözlenmiş göllerin gölgede bırakacak boyutlarda denizlerin varlığına ilişkin ilk belirtiyi saptamış bulunuyoruz" dedi.

ABD uzay ajansındaki bilimciler Cassini'nin radar aygıtlarının Titan'ın kuzey kutbuna yakın birbirinden farklı koyu siyah renkte şekiller saptadığını belirtti. Bunlardan en büyüğü en az 100.000 km² genişlikte. Titan, Jüpiter'in uydusu Gany-

mede'den sonra güneş sistemindeki en büyük ikinci uydudur; dünyanın uydusu olan Ay'dan yüzde 50 daha büyüktür.

NASA bu denizlerin sıvıdan oluştuğuna ilişkin hiçbir kanıt olmasına rağmen, radar üzerindeki şekillerinin ve karanlık görünümlerinin akıcılığın, pürüzsüzlüğün belirtisi olduğunu açıkladı. Söz konusu sıvı büyük olasılıkla etan ya da metan, çünkü bu bileşenler Titan'ın atmosferinde bol miktarda bulunuyor. Bilimcilere göre bu denizlerin varlığı, Titan yüzeyinden atmosfere sürekli metan sağlandığı yönündeki mevcut kanıyı güçlendiriyor.

Bu yeni görüntülerin elde edilmesinden sonra, Cassini görev ekibi uzay aracına ait radar aygıtlarının yerini Mayıs'taki bir uçuş sırasında değiştirecek; böylece aygıtlar doğrudan kameralar tarafından görüntülenmiş siyah bölgelerden geçebilecek.

(Scientific American, 13 Mart 2007)

Çev: Güney Öztürk

Hastanelerde cep telefonu kullanımı güvenli

ABDli araştırmacılar 9 Mart Cuma günü yaptıkları açıklamada cep telefonlarıyla yapılan konuşmaların hastane tıbbi cihazlarını etkilemediğini, fakat mağaza hırsızlık alarmlarının insanlara takılan kalp cihazlarının tutukluk yapmasına neden olabileceğini söylediler.

Araştırmacılar, Minnesota-Rochester'daki Mayo Clinic'de yapılan testlerin, cep telefonlarının normal kullanımının hasta bakım teçhizatında dikkate değer bir karışıklık yaratmadığını gösterdiğini söylediler. Fakat, Mayo Clinic Faaliyetleri dergisinin Mart sayısındaki çeşitli haberlerden birine göre, taşınabilir bir CD'çalar, yakındaki bir hastanın elektrokardiyografik ölçümlerinde anormal değerler çıkmasına neden oldu.

Ve en az iki haberde daha, mağaza kapılarının yanında kurulan güvenlik teçhizatının, kalp atış hızını ayarlayan cihazlar ve defibrilatörler gibi kalp ritm

Cep telefonlarıyla yapılan konuşmalar hastane tıbbi cihazlarını etkilemiyor.

cihazlarında bozukluğa neden olabileceği belirtildi.

Pek çok hastane cep telefonlarının kullanımını yasaklıyor. Dr. David Hayes ve çalışma arkadaşları yasağın haksız olduğunu ileri sürüyorlar. Cep telefonlarını 192 farklı tıbbi cihazın yanında açmak suretiyle, iki değişik hatta iki farklı teknolojiyi kullanarak test ettiler. Beş aydan fazla süren 300 test sırasında teçhizatla ilgili herhangi bir sorun rapor etmediler.

Ama her teknoloji, tıbbi cihazlarla uyumsuz olabilir. East Tennessee uzman kalp doktorlarından Dr. J. Rod Gimbel ve Knoxville'deki Tennessee Üniversitesi Tıp Merkez'i'nden Dr. James Cox, görünüşte güvenlik cihazlarının kalp cihazların bozulmasına neden olduğu iki vaka anlattılar. Hastalardan birinin kalp pili vardı ve bir mağaza girişinde dururken aniden yere yığıldı. Bir diğeri, hırsız alarmı bulunan bir binanın önünde dururken, yanında taşıdığı kardiyak defibrilatör şoka maruz bıraktı.

Bu cihazlar elektronik eşya gözetim (EAS) sistemleri olarak adlandırılıyor ve elektromanyetik bir alan kullanıyorlar. Gimbel ve Cox, "dünya çapında bir milyondan fazla EAS sisteminin kurulu olduğunu" yazdılar. Mağaza çalışanlarının tehlikeyi bilmesi gerektiği yönünde uyarı bulundular. Gimbel bir açıklamasında, "Söz konusu kişiyi sadece güvenlik cihazının yanından uzaklaştırmak bile hayatlarını kurtarabilir" dedi. "Birçok kez kamusal güvenlikle ilgili konularda harekete geçmeden önce kötü bir şey gerçekleşinceye kadar bekliyoruz. İşte şimdi bildiklerimizi herkese ulaştırmak ve ilerideki sorunlarla başa çıkmak için bir fırsatımız var."

(Scientific American, 9 Mart 2007)

Çev: Ümit Kaplan

NASA'ya ait Cassini isimli uzay aracı, Satürn'ün en büyük uydusu Titan'da devasa denizlerin olduğuna ilişkin kanıtlar elde etti.

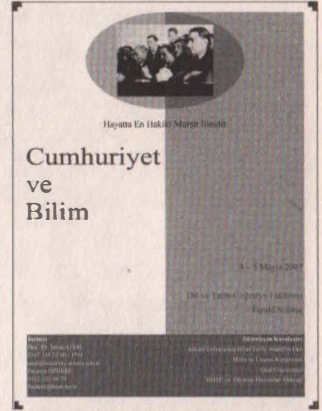
Cumhuriyet ve Bilim Sempozyumu'nun amacı

Bilim, Cumhuriyet Devrimimizin temelinde yer alan ve onun dokusunu belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Atatürk Devrimi'ne göre bilim, ne üretimin ilerletilmesi için gerekli bilgilerin edinilmesi ve geliştirilmesine yönelik teknik nitelikte bir uğraştan ibaretir, ne de sırf çağdaşlığın gereği olarak yaşamımıza zenginlik katacak düşünsel bir etkinliğe indirgenmiştir. Cumhuriyetimiz bilimi, ulusun ve ülkenin geleceğini kurmanın temel aracı olarak görmüştür. Bu nedenle, Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarında, çağdaş bir ulusun oluşturulması için zorunlu olan aydınlanma seferberliğine, bilimsel çalışmanın tüm alanlarda kurumsallaştırılmasına yönelik güçlü atılımlar eşlik etmiştir. Bilime yüklenen bu bütüncül işlev, 10-15 yıl gibi çok kısa bir sürede ulusumuzun çehresinde, yüreğinde ve aklında son derece köklü dönüşümlere yol açmış olan Türk Devrimi gibi büyük devrimlere özgü bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Cumhuriyet ve Bilim Sempozyumu'nun amacı, gerek doğa ve toplum bilimlerinde, gerekse uygulamalı bilimlerde Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana

geçen 84 yıl içinde ülkemizde yaşanan gelişmeleri değerlendirmektir. Ele alınan bilim dallarında edinilen birikimlerin dökümünün yapılması, böyle bir değerlendirme için gerekli olmakla birlikte, çalışmanın bu tür dökümlerden ibaret kalması, sempozyumun amacı açısından kuskusuz yeterli olmayacaktır. Çünkü amaç, tarihsel bir yaklaşımla, bilimin toplumsal gelişme ile ilişkilendirilmesi ve bu değerlendirmeden ülkemizde bilimin geleceğinin kurulması amacıyla yararlanılmasıdır. Biz, böyle bir temel üstünde tek tek alanlarda yapılacak ve geleceğe ilişkin öngörülerle birleştirilecek değerlendirmelerin, çok değerli bireşimlere yol açabileceği kanısındayız. Esasen tarihsel yaklaşım, geçmişten, geleceğin kurulmasında yararlanmak için gereklidir. Hele bilim gibi önemli etkileri dolaylı olan ve görece uzun erimde ortaya çıkabilen etkinliklerin planlanmasında bu tür bir yaklaşım daha da zorunlu hale gelmektedir.

Günümüzde bilimin toplumsal yaşam içindeki konumuna ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Kimileri bilimin bugün Altın Çağı'nı yaşamakta olduğunu ileri sürerken,

başkaları, günümüzde bilimsel çalışmanın, bilimin hem dışından hem de içinden kaynaklanan ciddi dar boğazlarla karşı karşıya olduğu görüşündedir. Bu duruma bir tanı konması ve zorlukların kökeninin belirlenmesi, bu zorlukların aşılması için bir ön koşuldur. Cumhuriyet ve Bilim Sempozyumu'nun, günümüzde bilgiye ve bilime yüklenen işlev ve anlamın açıklığa kavuşturulmasını sağlayarak, bu sorunun çözülmesine de ciddi katkılarda bulunacağı kanısındayız.

Biz, ülkemizin bilimin karşı karşıya bulunduğu zorlukların üstesinden gelmede önemli üstünlüklere sahip olduğu düşüncesindeyiz. Bilim geleceği kurmak içinse, Atatürk Devrimi'nin hem ülkemiz, hem de bütün insanlık için ortaya koyduğu gelecek tasansı, bilim için bir esin kaynağı olmaya devam etmektedir. Türkiye, hem çoğu bilim dalında belli bir eşğin üstünde bir birikime sahiptir, hem de geçmişin ölü ağırlığının ülkemiz üstündeki etkisi şu anda bizden daha ileri ülkelerdeki kadar güçlü değildir. Bu sorunsal ekseninde düzenlenmekte olan sempozyumumuz, ülkemizde bilimin geleceğine ışık tutacak sonuç ve bulgulara ulaşmayı hedeflemektedir.

Düzenleyen Kuruluşlar

Ankara Üniversitesi Bilim Tarihi
Anabilim Dalı
Bilim ve Ütopya Kooperatifi

Destekleyen Kuruluşlar

Ankara Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
ODTÜ ve Öğretim Elemanları Derneği

Başkan

Prof. Dr. Semih KORAY
Prof. Dr. Remzi DEMİR

Sekreterler

Doç. Dr. Yavuz UNAT
Fezylze ÖZBERK

İletişim: Doç. Dr. Yavuz UNAT

Tel: 0312 310 32 80 / 1750

E-posta: unat@humanity.ankara.edu.tr

Fezylze ÖZBERK: 0312 232 04 79

e-posta: fozberk@ttnet.net.tr

Tarih: 3-5 Mayıs 2007

Yer: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

Farabi Salonu

Cumhuriyet ve Bilim Sempozyumu Programı (3-5 Mayıs 2007)

3 Mayıs 2007 Perşembe

9.30-10.30: Açılış Konuşmaları

Nusret ARAS, Ural AKBULUT,
Kadri YAMAÇ, Semih KORAY,
Remzi DEMİR

11.00-12.30: Birinci Oturum

Cumhuriyet ve Bilim

11.00-11.30: Erdal İNÖNÜ
Atatürk ve Bilimsel Gelişme

11.30-12.00: İnan KALAYCIOĞULLARI

1933 Üniversite Reformu

12.00-12.30: Aydın KÖKSAL

Bilim Dili Olarak Türkçe

12.30-14.00: Yemek arası

14.00-15.30: İkinci Oturum

Matematik

14.00-14.30: Aydın AYTUNA

84 Yılda Matematik

14.30-15.00: Turgut ÖNDER

Portre: Cahit Arf

15.00-15.30: Korkut BORATAV

84 Yılda İktisat

15.30-16.00: Çay-Kahve arası

16.00-17.30: Üçüncü Oturum

Astronomi ve Fizik

16.00 -16.30: Yavuz UNAT

84 Yılda Astronomi

16.30-17.00: Mehmet TOMAK

84 Yılda Fizik

17.00-17.30: Cihan SAÇLIOĞLU

Portre: Feza Gürsey

4 Mayıs 2007 Cuma

9.00- 10.30: Dördüncü Oturum

Kimya ve Biyoloji

9.00-9.30: Osman Yavuz ATAMAN

84 Yılda Kimya

9.30-10.00: Orhan KÜÇÜKER ve
Dinçer ÇÜLEN

84 Yılda Biyoloji

10.00-10.30: Ayten Koç AYDIN

Portre: Ali Rıza Berkem

10.30-11.00: Çay-kahve arası

11.00-12.30: Beşinci Oturum

Yer Bilimleri ve Coğrafya

11.00-11.30: Ferhat ÖZÇEP

84 Yılda Jeoloji ve Jeofizik

11.30-12.00: Mahan YIGİTBAŞIOĞLU

84 Yılda Coğrafya

12.00-12.30: Celal ŞENGÖR

Portre: İhsan Ketin ve Sırm Erinc

12.30-14.00: Yemek arası

14.00 -15.30: Altıncı Oturum

Mühendislik

14.00-14.30: Süleyman DEMİREL

84 Yılda Mühendislik

14.30-15.00:

84 Yılda Elektrik Mühendisliği

15.00-15.30: Esin İNAN ve Yalçın AKÖZ

Portre: Mustafa İnan

15.30-16.00: Çay-Kahve arası

16.00 -17.30: Yedinci Oturum

Felsefe ve Tarih

16.00-16.30: Uluğ NUTKU

84 Yılda Felsefe

16.30-17.00: Şerafettin TURAN

84 Yılda Tarih

17.00-17.30: Melek Dosay GÖKDOĞAN

Portre: Aydın Sayılı

5 Mayıs 2007 Cumartesi

9.00- 10.30: Sekizinci Oturum

Psikoloji, Sosyoloji ve Antropoloji

9.00- 9.30: Nesrin HİSLİ ŞAHİN

84 Yılda Psikoloji

9.30-10.00: Kurtuluş KAYALI

84 Yılda Sosyoloji

10.00-10.30: Galip AKIN

84 Yılda Antropoloji

10.30-11.00: Çay-kahve arası

11.00-12.30: Dokuzuncu Oturum

Tip, Veterinerlik ve Eczacılık

11.00-11.30: Nesrin ÇOBANOĞLU

84 Yılda Tip

11.30-12.00: AHİLA ÖZGÜR ve
Tamay GÜL BAŞAĞAÇ

84 Yılda Veterinerlik

12.00-12.30: Galibin ÖZÇELİKAY

84 Yılda Eczacılık

12.30-14.00: Yemek arası

14.00-16.30 : Onuncu Oturum

Bilime Bütüncül Bir Yaklaşım

14.00-14.30: Günseli NAYMANSOY

84 Yılda Bilim ve Bilişim

15.00-15.30: Melek YÜCEL

*Cumhuriyet Dönemi'nde Bilimsel
Düşüncenin Gelişimi*

15.30-16.00: Remzi DEMİR

Bilim Tarihinin Önemi

16.00-16.30: Çay-Kahve arası

16.30-17.30: PANEL

84 Yılın Muhasebesi

Konuşmacılar

Eren OMAV

Temel Bilimler-Sosyal Bilimler İlişkisi

Tuba ONGUN

*Bilimin Gündemi Yerel,
Yöntem Evrensel Olmalıdır*

Semih KORAY

Bilimin Altın Çağı mı, Dar Boğazı mı?

Not: 9. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'e çağrı yapılmış, kendisinden teyid beklenmektedir.

“Bugünün Ütopyası, Yarının Bilimi” Gençlik Yarışması

Bilim ve Ütopya Kooperatifi (Bilkoop), gençler arasında bilimsel araştırma ve yaratıcılığı özendirme için, “Bugünün Ütopyası, Yarının Bilimi” adını taşıyan bir yarışma düzenlemiş bulunmaktadır.

1) Yarışmanın amacı, gençlerin, bilimi geleceği kurmanın temel aracı ve en gerçek yol gösterici olarak benimsemelerine katkıda bulunmak; yaşamın merkezinde yer alan konularda, bilim karşısında edilgin bir konumdan etkin bir konuma geçmelerine yardımcı olmak ve bilimsel bir temelde yarını kurgulayan gençler arasında, geleceği kurma iradesini güçlendirmektir.

2) Bilkoop Yönetim Kurulu, her yıl farklı bir araştırma konusu belirleyecek ve belirlenen konu Bilim ve Ütopya Dergisi'nin o yılki Nisan sayısında duyurulacaktır. “Tarih Bilinci”, Bilkoop Yönetim Kurulu'nun 2007 yılı için belirle-

diği konudur.

3) Her yıl belirlenen konu doğrultusunda Bilkoop Yönetim Kurulu'na oluşturulacak Seçici Kurul, Bilim ve Ütopya Dergisi'nde duyurulacaktır.

4) Yarışmaya, başvuru için belirlenen son tarihte 26 yaşından gün almamış gençler, en çok 1600 sözcükten oluşacak birer yazıyla katılabilir.

5) Yarışmada takma ad kullanılmayacak, yarışmaya sunulan yazılar özgün ve başka herhangi bir yerde yayımlanmamış olacaktır.

6) Bu yılki yarışmaya son başvuru tarihi, 29 Ekim 2007'dir. Yarışmaya katılacak yazıların bu tarihe dek Bilim ve Ütopya Dergisi'nin İstanbul'daki merkezine elden, faks, posta veya e-posta ile ulaştırılması gerekmektedir.

7) Yarışmada Birincilik, İkincilik ve Üçüncülük Ödülleri'ni kazananların yanı sıra, yayımlanmaya değer bulunan yarış-

ma yazıları da dergide yayımlanacaktır.

Birincilik Ödülü, 500 YTL; İkincilik Ödülü, 300 YTL; Üçüncülük Ödülü de 200 YTL'dir.

Ödül kazanan ve yazıları dergide yayımlanan genç yazarlara Başarı Belgeleri verilecek ve dergiye bir yıllık abonelik sağlanacaktır.

Birincilik, İkincilik ve Üçüncülük Ödülleri'ni kazananlar, Bilim ve Ütopya Yazı Kurulu'na katılmaya davet edileceklerdir.

8) Yarışma sonuçları, Ocak 2008 tarihli Bilim ve Ütopya Dergisi'nde duyurulacaktır. Ödüller, Bilim ve Ütopya Dergisi'nin İstanbul'daki merkezinde Şubat 2008'de düzenlenecek bir törenle verilecek; Birincilik Ödülü'nü kazanan çalışma, tören sırasında yazarı tarafından sunulacaktır.

Gençlerimize başarılar dileriz.

Bilim ve Ütopya Kooperatifi

“Doğu ile Batı'nın buluşma noktasındaki imparatorluk: Hititler” Konferansı

27 Şubat 2007 tarihinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde, İstanbul Üniversitesi Hititoloji Anabilim Dalı Başkanı ve Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ali Dinçol Hititoloji biliminin doğuşu ve gelişimi, ayrıca Hitit dili ve toplumu hakkında geniş bir bilgi sundu.

Konferans, Macar asıllı Asur bilimcisi Bedrich Hrozný'nin genç bir subay olarak İstanbul Sirkeci Garı'na gelmesiyle başlayan sürecin anlatılmasıyla başladı. 1. Dünya Savaşı sürenken, Hrozný'nin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde olan çalışması, Hitit dilinin çözümüne yol açmıştır. Hrozný bu çalışmasını birkaç yıl sonra, yani 1917 yılında, yayınlayıp Hititoloji biliminin de temelini atmış oldu. Hrozný'nin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Hitit dilinin anahtarını bulmasından yaklaşık 90 yıl sonra Prof. Ali Dinçol'un aynı müzede bu konuda konferans vermesi güzel bir tesadüftü.

Konferansın isminden de anlaşıldığı gibi Prof. Dr. Ali Dinçol Hititler'in Anadolu'da Doğu ile Batı arasında bir bağlantı

oluşturduklarını ifade etmiştir. Bu anlamda özellikle “Doğu” költürünün “Batı”ya geçmesi konusunda Hititler önemli rol üstlenmişlerdir. Bunun etkileri mitolojide olduğu gibi sanatsal alanda da görülmektedir. Öyle ki Yunan şairi Hesiodos'un tanrıların ortaya çıkışını konu alan Theogonia adlı ünlü eserinde, Hititler'in Kurnarbi adlı mitolojisinin derin etkileri görülmektedir. Aynı şekilde sanatta da büyük benzerlikler mevcuttur. Öyle ki, Kara Yunanistan'daki Miken mimarisi ile Hitit mimarisi arasında büyük benzerlikler vardır. Aynı şekilde Mısır'dan tanıdığımız sfenkslerin benzerlerini Alacahöyük'te görmekteyiz. Hitit başkenti Boğazköy'de bulunmuş olan çivi yazılı bir Miken kılıcı ya da bir Hitit çömleği üzerinde tasvir edilen Miken savaşçısı, Hitit İmparatorluğu'nun farkında olmaksızın üstlenmiş olduğu “köprü görevi”ni gösteren unsurlardandır.

Yoğun bir ilgi ile karşılanan konferansın bu anlamda, eğitici olmakla beraber düşündürücü de olduğu kanısındayız.

Dr. Melin Alparslan

Anadolu Güneşi Müzik Topluluğu ve tenor Ömer Türkmenoğlu Ürdün ve Suriye'de altı konser verdi

İki ülkeden oluşan Orta Doğu turnesine çıkan Anadolu Güneşi, gittiği ülkelerde ülke halkları ve vatandaşlarımızın büyük bir coşkuyla izlediği konserler vererek her iki ülkede de elçilik çalışanlarımızın deyimiyle "tam temsil" özelliği göstererek aynı zamanda ülkemizi özyen vatandaşlarımıza da büyük bir moral kaynağı oldu.

Çok geniş bir kültürel coğrafyayı kapsayan Türk kültürünün Anadolu'dan diğer kıtalara uzanan müzik değerlerini otantik incelikleri yitirmeden modernize eden etkili üslubuyla ortaya koyabilen müzik elçilerimiz aynı zamanda gittiği ülkelerin bizde de tanınan müzik örneklerini seslendirebilmektedir.

Erbilili tenor Ömer Türkmenoğlu programın ikinci bölümünde Anadolu Güneşi ile birlikte seslendirdiği Kuzey Irak ve Azerbaycan ezgilerinin yanı sıra, ülkemizde de zevkle söylenen "Şaşkın", "Ada Sahillerinde" gibi ezgileri Türkçe ve Arapça seslendirerek Ürdün ve Suriyeli müzikseverlerin gönlünde taht kurdu.

Bu ülkelere 4 konser için giden Anadolu Güneşi, Ürdün Büyükelçiliğimizde verilen mini konserin yanı sıra Ürdün Üniversitesi ile birlikte Suriye-Filistin-İsrail sınırına yakın İrbid kentindeki Yarmouk Üniversitesi'nin de eklenmesiyle konser sayısını 6'ya çıkarmıştır.

Bütün konserlerinde ayakta alkışlanan sanatçılarımız en kısa zamanda bu ülkelerde konser vermek üzere yeniden davet edilmişlerdir. Sanatçılarımızın seyircilerle müzik yoluyla doğrudan temas kurmasıyla gösterdiği "fusion" özelliği, organizasyonları yapan yetkilileri de şaşırtmıştır. Çünkü, bu ülkelerde seyircilerin çabuk sıkılmalarına yol açabilen konser programlarının aksine, 1 saatle sınırlandırılan konser uzunluğu seyircilere az gelmiştir.

Bu ülkelere tarihi yerleri de ziyaret eden Anadolu Güneşi Müzik Topluluğu, en anlamlı ziyaretlerinden birini de Ürdün'ün Salt kasabasında gerçekleştirmiştir. Osmanlı döneminde Filistin cephesinden çekilirken İngilizler tarafından şehit edilen 300 dolayındaki askerimizin kemikleri "güçlü kaya" anlamına gelen Salt'ta bir mağarada bulunmuştu. Daha sonra Genel Kurmay Başkanlığımız tarafından bu mağara ve çevresi düzenlenerek "Türk Şehitliği" haline getirilerek koruma altına alınmıştı. Anadolu Güneşi, şehitlerimizi ziyaret ederek onların aziz ruhlarına atfen ziyaret defterine duygularını yansıtırma fırsatını da yakalayabildi.

Bilindiği gibi Anadolu Güneşi Müzik Topluluğu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde 2003 yılında kurulmuştu. Şimdiki haliyle grupta Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğretim elemanları, Ankara Devlet Opera ve Balesi ve Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Müzik Topluluğu sanatçıları bulunmaktadır.

Anadolu Güneşi Müzik Topluluğu'nu oluşturan sanatçılar şöyle sıralanmaktadır:

Bağlama: Kemal Bilsel Sarısözen (A.İ.B.Ü. Thm Uzmanı), Keman: Uğur Alpogut (A.İ.B.Ü. Doç. Dr.), Ney/Tar: Fatih Erenler (Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Müzik Topluluğu Sanatçısı), Piyano: Kaya Güç (Ankara Devlet Opera ve Balesi Orkestra Sanatçısı), Vurmalı: Rıza Akyürek (A.İ.B.Ü. Arş. Gör.)

Konserlere katkısı olan başlıca kurumlar: T.C. Dışişleri Bakanlığı, T.C. Ürdün, Şam Büyükelçiliklerimiz, Halep Başkonsolosluğumuz, Türk Hava Yolları, Amman Türk Kültür Merkezi, Ürdün ve Yarmouk Üniversitesi Rektörlükleri, Suriye Kültür Bakanlığı, Şam- Dar Al Assad Kültür Evi.

Doç. Dr. Uğur Alpogut

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Okur mektubu

Sayın Editor,

"Yeni hastalıklar neden ortaya çıkıyor" konulu çalışmaları ilgiyle okudum. Tarihi dökümanlarla zenginleştirilen yazı da tıbbın bugün ulaştığı noktanın eleştirileri var.

Sağlık endüstrisi kendi gücünü geliştirmek ve yenilemek için yeni yollar arayışındadır. Bu yolları da çoğu zaman sağlıklı yaşam adına başka ülkelere sunacaktır.

Dr. Katircioğlu tarafından dile getirilen sorunlar, durum saptamasının ilerisinde bizleri etkin durumda olmaya zorlayan bir yazıdır. Bu yazıda belirtilen araştırmaya önceliği ve klinik önceliği olan olgu tanımı, bu alandaki karışıklığı giderecek tüm kurumları sorumluluk almaya yönlendirecek önerilerdir.

Bu öneriler toplum hekimliği birimleri ile birleştirilince tanı ve tedavi araçlarının gerçek etkinliği, klinik kullanıma girmeden değerlendirilmiş ola-

caktır. Böylelikle hem ulusal tıp endüstrisinin araştırma geliştirme faaliyetleri gelişecek hem de paylaşılan bilgiler ulusal tıp bilimine önemli katkılarda bulunacaktır.

Sağlık gibi önemli bir konuyu farklı bir pencereden değerlendiren bu çalışma için sizi ve çalışma arkadaşlarınızı kutlarım.

Doç. Dr. Kemal Arda

Türkiye Yüksek İhtisas Eğitim ve Araştırma Hastanesi

AKMED Konferansları

Merkezi Antalya'da bulunan Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nde 7 Nisan 2007 tarihinde Prof. Dr. Vedat Çelgin, "Anydros-Eudokias: Antalya'daki Yitik Bir Kültür Mirasını İzinde"; 14 Nisan 2007 tarihinde ise Ord. Prof. Dr. Sebastiano Lagona, "Kyme Eoliasi" konulu birer konferans verecekler.

AKMED'de ayrıca 2-4 Nisan 2007 tarihleri arasında Çanakkale Seramikleri konulu bir kolokyum ve çalıştay da düzenlenecek.

Hellenistik Çağ'da Magnesia ad Maeandrum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE) tarafından 9 Nisan 2007 tarihinde düzenlenen Hellenistik Çağ'da Magnesia ad Maeandrum Bir Sikke Definesi Üzerine İlk Değerlendirme başlıklı konferansta İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Oğuz Tekin konuşacak.

Yer: Osmanlı Bankası Müzesi (Voyvoda Cad. Bankalar Cad. No. 35-37 Karaköy-İstanbul), saat 18.00. Konferansla ilgili detaylı bilgilere www.tebe.org adresinden ulaşabilirsiniz.

İTÜ Robot Olimpiyatları'07

İstanbul Teknik Üniversitesi Kontrol ve Otomasyon Kulübü (OTOKON) tarafından 24-26 Nisan tarihlerinde İTÜ Ayazağa Yerleşkesi'nde düzenlenecek olan İTÜ Robot Olimpiyatları '07 Türkiye'de robotikle ilgilenen herkesi İstanbul'da bir araya getirmeyi hedefliyor. Bu yıl ilki düzenlenecek olan ve katılımcılara 6 kategoride yarışma imkânı sunan etkinlik ayrıca sergiler aracılığıyla da katılımcıların ürünlerini sunmalarına olanak sağlayacak. Türkiye'de robotiğe ilgi çekilmesi, katılımcılara bu alanda farklı açılımlar kazandırılması, Türkiye'nin bilim ve teknolojinin neresinde olduğunun sorgulanması amaçlarıyla düzenlenecek etkinlikte seminer, söyleşi, panel ve çalıştaylarla da katılımcılar kendilerini geliştirebilme fırsatını yakalayacaklar. Konuyla

ilgilenenler için daha detaylı bilgilere www.ituro.org adresinden ulaşabilirsiniz.

11. Uluslararası Akdeniz Arkeolojisi Sempozyumu (SOMA 2007)

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 24-29 Nisan 2007 tarihleri arasında düzenlenecek olan sempozyumda birçok bildiri sunulacak. 26 Nisan günü İstanbul müzeleri ve tarihi mekânları ziyaret edilecek. 29 Nisan'da da İzmir'e bir gezi düzenlenecek. Sempozyumda sunulan bildiriler BAR (İngiliz Arkeoloji Raporları) tarafından yayımlanacak.

İletişim: Çiğdem Özkan Aygün (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü)

Tel: 212 285 32 95 ve 0 533 764 31 09 Posta: soma2007@itu.edu.tr

Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu

Konya Ticaaret Odası (KTO) ile Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından 25-27 Nisan 2007 tarihleri arasında Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu (Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan) düzenlenecek. Sempozyumda sanat tarihi, türk sanatı ve arkeolojisine önemli katkılar sağlayan birçok bilim insanı sunumunda bulunacak.

Yer: Selçuk Üniversitesi Süleyman Demirel Kültür Merkezi Malazgirt ve 30 Ağustos Konferans Salonları

ODTÜ Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı Marmara Araştırmaları Sempozyumu

2004 yılında düzenlenen Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu'ndan sonra 26-27 Nisan 2007 tarihleri arasında ikincisi gerçekleştirilecek olan sempozyumun amacı, Marmara Bölgesi üzerine yüksek lisans ve doktora tezi yazmakta olan genç bilim adamlarına çalışmalarını

paylaşma imkânı sağlamak.

Detaylı bilgi için: Doç. Dr. D. Burcu Erçiyas / ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yeni Bina Oda No. 414 - 06531 Ankara / Tel: (312) 210 62 13 e-posta: berciyas@metu.edu.tr

Biyoloji Eğitiminde Evrim Sempozyumu 3-4 Mayıs 2007

"Biyoloji Eğitimi içinde Nasıl Bir Evrim Eğitimi" verilmesi gerektiği ve toplumun güncel bilimsel bilgilerle donatılmasının gerekliliğinin vurgulanabilmesi için 3-4 Mayıs 2007 tarihlerinde İnönü Üniversitesi'nin ev sahipliğinde "Biyoloji Eğitiminde Evrim Sempozyumu" gerçekleştirilecektir.

Sempozyum ile ilgili tüm bilgilere <http://www.inonu.edu.tr/evrimsempozyumu/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Yer: İnönü Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi, Malatya

Tarih: 3-4 Mayıs 2007

Bilim ve Ütopya Ankara Söyleşileri**"Ulus-Devlet Sürecinde Türk Tarih Yazıcılığı"**

Konuşmacı

Prof. Dr. Sina Akşın

(Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi)

18 Nisan 2007 Çarşamba
Saat: 18.00

"Doğu Ütopyaları"

Konuşmacı

Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu

(Gazi Üniversitesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı)

25 Nisan 2007 Çarşamba
Saat: 18.00

Yer: Atilla İlhan Kültür Merkezli Selanik Cad. 32/4 Kızılay-Ankara
Tel: 0312 425 26 81 - 232 04 79

Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Haberleri

İstanbul'un UNESCO Dünya Mirası Sorumluluğu I. Toplantısı yapıldı

13 Mart günü Pera Müzesi Konferans Salonu'nda UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından düzenlenen konferansta "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Alan Yönetimi" tartışıldı. Dergimizin geçen ayki sayısında yine bu köşede, UNESCO Dünya Mirası Komitesi, İstanbul'un tarihi surlarında yapılmakta olan koruma ve onarım çalışmalarını uluslararası standartlara uygun bulmayarak durdurduğunu ve doğru projeler ve yapılanmanın oluşturulması için de 2 yıl süre tanıdığını duyurmuş; bu bağlamda Ocak ayında İstanbul'da yapılan "Uluslararası Karasularının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu"ndan etrafıca bahsetmiştik. Mart toplantısı bu çalışmaların bir uzantısı olarak gerçekleştirildi.

Toplantıda Oxford Brooks Üniversitesi'nden ICOMOS İngiltere temsilcisi Dr. Aylin Orbaşlı ile mimar-alan yönetimi uzmanı Tanju Akan birer konuşma yaptılar. Toplantıyı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Doç. Dr. Deniz İncedayı yönetti. Alan yönetimi açısından İstanbul'un kolay bir kent olmadığını belirterek söze başlayan Aylin Orbaşlı dünyadaki başarılı uygulamaları, Roma ve Liverpool örnekleriyle anlattı. UNESCO, Dünya Mirası listesinde bulunan ülkelerden yönetim planı istemeye yeni başla-

ması. Ancak bu yönetim planı, UNESCO istiyor diye değil yararlı bir çalışma olduğu için yapılmalıydı ve uygulanmayacak, kâğıt üstünde kalacak planların ise hiçbir anlamı yoktu. Önemli olan raporun hazırlanıp UNESCO'ya gönderilmesi değil hem planın uygulanabilir olması hem de uygulamanın seyri içinde zaman zaman planın ihtiyaç gösterdiği değişikliklerin yapılmasıydı.

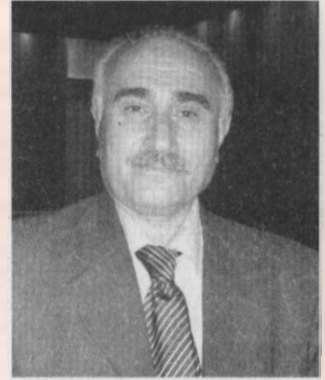
Tanju Akan ise konuşmasında kendi firması tarafından hazırlanıp uygulanan Pamukkale Sit Alanı Yönetim ve Sunum Planı'nı tanıttı.

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Konferansı

Osmanlı Bankası Müzesi'nde 12 Mart günü Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE) tarafından düzenlenen "Yeni Belgelerin Işığında Anadolu'nun İlk Tarihî Devri Hakkında Bazı Gözlemler" konferansta Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Cahit Günbattı bir konuşma yaptı.

Günbattı, "Anadolu'nun İlk Tarihî Devri" ile kastının, MÖ 2. binin başlarında Anadolu'da 40 kadar şehirde koloni kurarak ticaret yapan Asurluların etkin olduğu Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olduğunu belirtti. Çünkü Anadolu tarihi sürece, yazının ilk kez bu dönemde kul-

lanılmasıyla girmişti. Bu ticaret yerleşimlerinin (karum) merkezi konumundaki

Prof. Dr. Cahit Günbattı.

Kültepe-Kaniş karumunda bugüne kadar bulunan tabletlerin sayısı 22.650 idi. Bunlardan 18 bini Türkiye'de bulunmakta iken diğerleri dünyanın çeşitli yerlerine dağılmıştı. Çivi yazılı tabletlerin çoğu ticari yazışmalar, borç senetleri, mahkeme kararları vb. içerikte olsa da yine de o döneme ait önemli bilgiler de vermekteydi. Ancak tabletlerin bulunmasının üzerinden uzunca bir zaman geçmiş olmasına rağmen okunması için hiçbir çalışma yapılmadan saklanması bilim dünyası için büyük kayıptı. 1983'te Kültepe arşivini yayımlamak üzere bir heyet oluşturulmuş, çalışmalar başlatılmıştı; ancak henüz bir yayın yapılmamıştı.

Kaniş'te yönetim arşivinin bulunmamış olması büyük bir eksiklikti; fakat 2001 yılı kazıları verimli geçmiş, burada bulunan tabletler döneme ilişkin önemli bilgiler sağlamıştı. Bu kazıların sağladığı bilgilerle bugün Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin ne kadar sürdüğünü söylemek artık mümkün görünmekteydi. Eskiden bu dönemin bitişi olarak öngörülen MÖ 1750 tarihi ile Hitit Devleti'nin başlangıcı olan 1650 yılı arasında 100 yıllık bir boşluk bulunurken, son bulgularla böyle bir boşluğun bulunmadığı anlaşılmaktaydı. Kültepe 2. tabaka ile 1B tabakasında yapılan son kazılarla belki de Hitit Devleti'nin 1B tabakasına

İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Alan Yönetimi toplantısında sunum yapan konuşmacılar ve divan başkanı.

Prof. Dr. Cahit Günbattı'nın TEBE konferansında dinleyiciler.

denk gelen tarihlerde kurulduğunu söylemek mümkün olacaktı.

Günbattı konuşmasında, Hititlerin yazıyı Babililerden alıp almadığının uzun yıllardır tartışıldığını belirterek kendi kanaatinin, bu yazının Anadolu'daki Asur ticaret kolonilerinden alındığı yönünde olduğunu belirtti. Bu görüş, konferansın sonunda salondaki bazı bilim insanlarının, Hitit tabletlerindeki yazı ile Asur tabletlerindeki yazının tamamen farklı karakterde olduğu şeklindeki itirazlarla karşılaştı.

"Orta Çağ Anadolu'suna Çapraz Bakışlar" konferansı Konstantinopolis ve Araplar (VII.-IX. yüzyıllar)

TUREB, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve Fransız Kültür Merkezi işbirliğiyle düzenlenen "Orta Çağ Anadolu'suna Çapraz Bakışlar" konferansı dizisi kapsamında Marie-France Auzepy (Paris VIII-Saint-Denis Üniversitesi'nden emekli Bizans Tarihi Profesörü) "Konstantinopolis ve Araplar (VII.-IX. Yüzyıllar)" konulu bir sunum yaptı.

Konstantinopolis ile Arapların ilişkisi Hz. Muhammed zamanına kadar uzanmaktaydı. 632'de Hz. Muhammed öldüğünde Bizans İmparatorluğu çok büyük

güçtü. Fakat Araplar giderek yayılmakta ve Romalı anlamında Rum dedikleri Bizanslıların gücünü sınırlamaktaydı. 640'ta Bizans; Mısır, Filistin ve Suriye'yi kaybetti. Aynı sıralarda Pers İmparatorluğu'da artık ortadan kalkmıştı. Araplar Anadolu'ya hem ordularıyla hem de büyük donanmalarla saldırıyordu. 655 yılından sonra ilk kez Arap donanması Bizans donanmasını yendi. Emeviler Dönemi'nde 668'den itibaren deniz saldırıları arttı. Abdülmelik zamanında Suriye'de Roma'nın kültürel etkisi yok edilerek Arap kültürü hakim kılındı ve Arap sikkesi basıldı. 8. yüzyıl başlarında Bizans daha da zayıflamıştı. 715-16'da halifenin kardeşi

Bizans Tarihi Profesörü Marie-France Auzepy.

Mesleme Çanakkale Boğazı'nı geçerek Trakya'ya geldi ve Konstantinopolis surlarının önüne kadar ilerledi. Burada surların önünde büyük hendekler kazdılar. 717'de bugünkü Bakırköy açıklarında demirlemiş Arap gemi sayısı 1.800 idi. Ancak kentin savunmasında, yakın bir tarihte Kallinikos adlı Bizanslı bir mimar tarafından keşfedilen ve "Bizans ateşi" olarak adlandırılan silah çok etkili oldu. Bu silahın özü, ham petrol ve güherçile idi. Bir borunun içine güherçile ile birlikte doldurulan soğuk ham petrol, ısıtılınca basınçla borudan hızla fırlayıp uzaktaki hedefe ateş topu olarak düşüyordu.

Arap gemileri bir yandan Bizans ateşiyle telef olurken diğer yandan da ters yönde esen rüzgârın etkisiyle uzaklara sürüklendi. Ayrıca kılığın da etkilediği Araplar sonunca Bizans İmparatoru III. Leon'un donanmasıyla yaptığı saldırıda 718 Ağustos'unda yenilgiye uğrayıp çekildi. Bu, Arapların Bizanslılar karşısında ilk yenilgisiydi. Bizanslı vekayname yazarı Teophanes bunu tarihinde etrafıca anlattı.

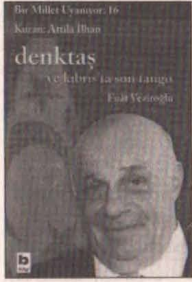
10 yıl sonra Araplar bu kez İznik'e kadar geldi. Artık her yaz Anadolu'ya, özellikle de Kapadokya'ya yağma seferleri yapıyorlardı. Halife Harun ar-Rüşid 782'de tekrar Anadolu'ya girdi. 8. yüzyılda artan saldırılar karşısında önem olarak Konstantinopolis'in Anadolu yakasındaki Kayışdağı ile Haliç'teki Boukoleon Ateşarı arasında haberleşmeyi sağlayan Ateş Kuleleri inşa edildi.

Bu arada her iki toplum arasındaki ilişkiler de artmaktaydı. Konstantinopolis'te Arap eserlerin gitmesi için bir cami dahi yapılmıştı. Ayrıca din değiştirip Bizanslı adını alan Araplar olduğu gibi Bizans İmparatoru'nun dayısı gibi Müslüman olup halifenin hizmetine girenler de vardı. Bizanslılar giderek Arapları taklit ediyorlardı. Arapların ise Bizans bilimine ihtiyaçları vardı; Bağdat'ta halifeyle bir araya gelen bilim adamları, Yunan felsefecilerinden, matematikçilerinden vb. eserlerini üzerinde çalışıyorlardı.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Bizanslılar aynı dini paylaştıkları Latinlerden çok Arapları kendilerine daha yakın hissediyorlardı.

Bir Millet Uyanıyor: 16 Denktaş ve Kıbrıs'ta Son Tango

Fuat Veziroğlu

Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve savunmak kararlılığında olan herkes için Attilâ İlhan'ın yönetiminde hazırlanan "Bir Millet Uyanıyor" dizisinin on altıncı kitabı *Denktaş ve Kıbrıs'ta Son Tango*, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'la yapılan, basına ve kamuoyuna yansımamış iç dökmele'leri de içeren konuşma, tartışma ve söyleşiler sonucu Fuat Veziroğlu tarafından kaleme alınan bir 'Kıbrıs tarihi'dir.

Bilgi Yayınevi, Şubat 2007, 440 sayfa.

Bir Başka O Oratorya

Yılmaz Gruda

"Bir-Başka 'O' var karşınızda! Bir-başka Atatürk! Bilinen / resmî tanımların, tanımların dışında; "İnsan" Atatürk! Özlemlerin, hırsların ve korkuların da dokuduğu bir dehâ! Eskilerin deyişyle: Bidâr, diğerkâm, serdâr, semender! Ve muhteşem bir "yalnız"! Ağır, hurda gövdelerin oluşturduğu yok alaylarla, süngü kırıkları ve çapaklı mazverler, filintalarla, nice düveli toprağa mıhlamış Bir-Başka O! Yürek yırtan endişeleri / korkuları adım adım yaşayarak; kırarak ölümün tırpanını ve yapayalnız aşarak

insan parlayan, insan vahşetini; tâcîdârların balçığa gömdüğü cevherini sökerek halkın; yok olmanın dehşetini duya duya; bir an bile duraklamadan, her karışını canından kopara kopara, bu ülkenin sınırlarını örmüş "Bir-Başka O!" Halkla birlikte çatısını çatıttığı Yüce Meclis'te: "Bizler için yaşamak, bu ülke, bu halk için var olmaaktır!" derken; bir manda, bir köle gibi yaşamaktan kurtardığı, o gaddar, o kahrhar; o kin, haset, nifak ile yoğrulmuş, zaman ve mekân dayatıp, kendisini vatandaşlıktan atmaya kalkın hainleri, elindeki kudrete rağmen, vakarla, sükûnetle karşılamış Bir-Başka O!

Dünyada eşi görülmemiş Tekâlifî Millîye Kanunu ile yarattığı orduları, bir sapan gibi, düşmandan 100 kilometre geriye çekip; bir tıznada savrulurken et, kemik, çelik, insan direnci ve kan boğarken toprağı; 22 gün, 22 gece; bütün yazınları yırtarak, birden bıraktığı sapanla, halkla birlikte, bir uzun denize inmiş Bir-Başka O!

Kaynak Yayınları, Şubat 2007, 56 sayfa.

Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği İlke Boran-Kıvılcım Yıldız Şenürkmez

Müzik tarihinin, içine girildikçe genişleyen, öğretildikçe farklı açılardan keşfedildiği, ancak bilgiye ulaşıldığı anda yeniden kendini doğruduğu karmaşık bir doğası vardır. Bilgiye ulaştıkça daha fazlasını gerektiren ilginç bir döngüdür bu. Batı müziği ta-

Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi

Mehmet Perinçek

Rus devlet arşivlerinden Ermeni meselesine ve soykırım iddialarına bakış. Çarlık Rusyası, 1915 Kafkas Cephesi öncesi ve sonrasında konuyla yakından ilgili ve taraftı. Hatta Mehmet Perinçek'e göre olayların finansörü ve kıskırtıcısı da Çarlık Rusyası'dı.

Kitap Moskova'daki devlet arşivinden Rus, Ermeni, Azeri, Gürcü belgeleri ve kayıtlarıyla konuya farklı bir bakış kazandırıyor.

Yazar kitabında her şeyin 1876 Bulgar ayaklanmasından sonra başladığını, Rusların, bu ayaklanmayı örnek alarak Ermenileri örgütleyip

harekete geçmeleri için kışkırttığını savunuyor.

İlk saldırıları gerçekleştiren Ermenilerin, Türk birliklerinin misilleme (isyarı bastırma) yapmalarını sağladiktan sonra, muhtemelen ağır kayıplar verileceği öngörülmüş ve bu yolla seslerini dünyaya duyuracakları konusunda Ermeni çeteleri

Rusya'dan destek görmüştü. Bu yolla Ermeniler dünya kamuoyunun yardımı ve baskısıyla bağımsızlık ilan etmelerinin mümkün olduğuna inandırılmışlardı. Hatta bu durumu halka Ermeni yazarlar aracılığıyla duyurmuşlar ve Ermenilere yönelik genel ayaklanma çağrısı yapmışlardı.

Mehmet Perinçek'in kitabında, şu anda Ermenistan'da yasak olan ve Avrupa kütüphanelerinden toplatılan kitaplardan da alıntılar var.

1918'de Taşnak Ermenistan'ın ilanından sonra Ermenilerin içinde büyük etnik temizlik yaptıklarına dair kayıtlara da veriliyor.

rhinin Antik Yunan'dan günümüze uzanan sürecin genel çerçevesiyle sunulmaya çalışıldığı bu kitap, tarihsel temel ayrımları ve müziğin karmaşık konularını sade bir dille açıklamaya odaklıdır. Tarihsel süreçteki dönemlere, önemli bestecilere ve yapıtlara yer verilerek, Batı müziği tarihinin diğer alanlarla olan bağlarıyla bütünsel olarak anlaşılmasına yönelik bir girişimdir. Temel amaç, okuyucuda sınırsız bir merakla, ipuçlarını yakalayıp ileriye dönük bilgiye ulaşma isteğini uyandırmaktır.

Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2007, 320 sayfa.

Yapısalcılıktan Postmoderniteye Elli Çağdaş Düşünür

John Lechte

John Lechte'nin *Elli Anahtar Çağdaş Düşünür* kitabı, özellikle son çeyreğinden itibaren 20. yüzyıla ve yüzyılımıza damgasını vurduğu tartışma götürmez bir çizgiyi, yapısalcılıktan postmoderniteye uzanan bir dizi düşünce akımının kaynakları ve esin kaynakları olan elli düşünürün şahsında ele alıyor.

John Lechte, eli başlığın her birinde, karmaşık düşünceleri olağanüstü bir açıklıkla ustaca aydınlatıyor. *Yapısalcılıktan Postmoderniteye Elli Çağdaş Düşünür*, bize erken yapısalcılıktan başlayarak post-yapısalcılık, göstergebilim, post-marksizm ve Annales tarihinden, modernite ve post-moderniteye doğru rehberlik ediyor. Dilin kavranış tarzını değiştiren edebi figürler de felsefeciler, dilbilimciler, sosyal kuramcılar, feministler ve tarihçilerle birlikte ele alınmakta.

Açılım Kitap, 1. basım, Aralık 2006, 448 sayfa.

Türkiye'de Temel Bilimlerde İlk Araştırmacılar

Erdal İnönü - Osman Bahadır

Yazarlarımız bu çalışmayı, ülkemizde 1933 üniversite reformundan önce temel bilimler alanında araştırma yapanların

tümünün kimler olduğunun ve hangi koşullarda araştırma yapararak ne ölçüde kalıcı sonuçlar elde ettiklerinin kamuoyunca bilinmesi amacıyla kaleme almışlar. Kitaptan, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 1933 yılına kadar geçen dönemde, temel bilimlerde (matematik, fizik, kimya, biyoloji ve yer bilimleri) en az bir araştırma yayımlamış 35 kişinin yaşam öykülerini ve yayınlarını, bu yayınlardan bazılarının uluslararası bilim dergilerinde yayımlandığını öğreniyoruz. Bu sayıya, o yıllarda konuk olarak ülkemizde bulunan yabancı bilimciler dahil değildir.

Yazarlarımızın yaptıkları değerlendirme 35 bilim insanından 31'inin araştırma verimlerinin, birle on dokuz arasında değiştiğini ortaya koyuyor. Kısacası bu sonuç da küçümsenmeyi hak etmiyor. Ayrıca dört kişi, Hamit Nalız Pamir, Kerim Erim, Ali Yar ve Fahir Yeniçay 1933 üniversite reformundan sonra da başarılı çalışmalarını sürdürdükleri ve onlarla ilgili daha fazla bilgi veren yayınlar bulunduğu için bu değerlendirmenin dışında tutulmuşlar.

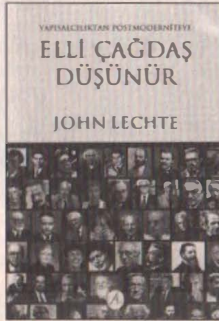
Kitapta toplu bir değerlendirme yapılıyor. Bu yönüyle bilim tarihi çalışmaları için önemli bir kaynak niteliği taşıyor. Ayrıca, okura birçok konudaki ilkleri öğrenme olanağı sunuyor. 1829'da Sultan İkinci Mahmut zamanında, ilk olarak eğitim amacıyla Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlanmış. Bu öğrencilerin önemli bir çoğunluğu da çok başarılı olmuş. 1929'dan önce temel bilimler alanında araştırma yapıp yayımlayan tek bir kadın var. Kimyacı Kevkep Hanım. O yıllarda temel bilimler alanında kimya dalına ilginin yüksek olduğu görülüyor. Aralık 1925-Şubat 1927 tarihleri arasında *Tabiat Alemi* adıyla aylık bir popüler bilim dergisi Salih Murad Uzdilek (Fizikçi, 1891-1967) tarafından 14 sayı yayımlanmış.

Kimya Mühendisi Mustafa Azmi Sümen'in (1881-1949), bilimsel çalışmaları dışında da bir yurt hizmeti olmuş. Mütareke döneminde Galiciya'daki barut fabrikasından İstanbul'a getirilen makineleri, sabun fabrikası parçaları olarak gösterip işgal kuvvetlerinin elinden kurtarmış.

Türkiye'de Temel Bilimlerde İlk Araştırmacılar kitabında, 1867-1933 yılları arasında bilim insanlarımızın, değerli araştırmaları yaptıkları ve ulaştıkları sonuçları yayımladıkları açıklanıyor. Yazarlarımızın da söylediği gibi, Üniversite Reformundan önceki araştırmacıların bazılarının, tıpkı Reformdan sonrakiler gibi, bilim tarihimizde kalıcı bir yer tutmaya hak kazandıklarını görüyoruz.

Büke Kitapları, Şubat 2007, 155 sayfa

Tanıtım: Feyziye Özbek

İspanya İç Savaşı Pierre Vilar

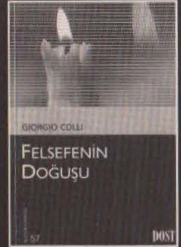
Avrupa sınırları içinde yapılmış bir dünya savaşı olarak bilinen İspanya'daki iç savaş. Cumhuriyetçilerin yenilgisi, tüm dünyayı ateşe atacak olan daha büyük bir felaketin eşiğinde, totaliter ve faşizan hareketlere karşı tutulmuş son mevinin de düşmesi anlamını taşıyor. Ardından başlayan 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı benzersiz yıkım, İspanya topraklarında vuruşan insanların dramını başka bir gözle okumanın da yolunu açar böylece. "Kalplerdeki İspanya" o amansız taşkınının önündeki sent-tir ve yıkılır. Tarih bu hüznü ve belirleyici kesitine odaklandı. Çalışmasında, Vilar, "içeriden" bir tanıklığı analitik gözlemlerle zenginleştiriyor.

Dost Kitabevi, Ocak 2007, 160 sayfa.

şünce sistemlerinin boy verdiği bir dönemde Yunan kusursuzluğuna temellenmiş bir felsefi parabolün çoktan düşüşe geçtiğine odaklanıp, bilgelerin henüz mekanik bir düşünme eyleminin hamlığına düşmemiş kay-rasına çeviriyor bakışını. Felsefenin doğuş dönemini anlatan, parıltılı, benzersiz bir deneme.

Dost Kitabevi, Ocak 2007, 96 sayfa.

Yaratıcılık Michel-Louis Rouquette

Yaratıcılık kavramının kategorik bir alan ya da araştırma sahası olarak silindiğini savlayan Rouquette, kavramın bilşsel köklerinden global düzeydeki ticari ve siyasi örgütlenmelere dek uzayan bir genel çerçeve çiziyor. Bu alanda geliştirilmiş ölçme ve değerlendirme sistemlerinin tarihini kronolojik bir bakışla süzerken fiziki geçerliliklerini de sorguluyor. Yaratıcılığı bir dönem psikoloji bir araştırma alanı olarak tanınmasının yanında, dünyadaki mevcut düzende yaşamın "psikolojikleşmesinin" dayanaklarından biri olduğunu da vurgulayan çözümleyici bir çalışma.

Dost Kitabevi, Ocak 2007, 128 sayfa.

Felsefenin Doğuşu Giorgio Colli

Felsefe sahnesinin savaş sonrası dönemine damgasını vurmuş isimlerden, İtalyan düşünür Colli'nin kaleminden çıkmış "minör" çapta bir başyapıt. Antik felsefeyi inceleyen çalışmaların ortak bir özelliği, tarihsel bir bakışça belirlenmiş formül ve gereğlerin koşullandığı bir perspektife sırt çeviren Colli, İÖ 7. ve 6. yüzyıldan milada kadar olan dönemi bir uzman bakışının kalıpgi dizgelerinden arındırıyor. Felsefi dü-

Sosyal Olmak

İlhan Tomanbay

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu öğretim üyesi olan Prof. Dr. İlhan Tomanbay önsözde; "Bu kitabın adı bu kitabın tezdirdir" diyor. Tomanbay, insanların önceleri korku ile başlayan bir arada yaşama eğilimlerinin daha sonra güvenlik, adalet, daha iyi, daha uzun yaşamak dürtüleriyle sosyal yapılar oluşumlarıyla sonuçlandığını ve tarih boyunca da bu sosyal yapıların geliştirildiğini açıklıyor.

Kitap Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı (SABEV) tarafından yayımlanmış. İnsanlığın insanlaşma, toplumsallaşma, sosyalleşme biçiminde bir gelişme sürecinden geçtiğini vurgulayan Tomanbay, "Sosyal olmak örgütlü olmaktır" diyor. "... yani, zorunlu üye olduğumuz meslek odamıza üyelik değil, salt ekonomik çıkar amacıyla girdiğimiz ekonomik çıkar örgütümüze değil, hiç karşısız, yardım için, katkı için bir örgüte üye olmak ve orada zaman harcamaktan zevk almak-tır... Sosyal olmak soru sormaktır. Nerede ne var, sormak ög-

renmektir. Bilmek istemektir kendi dışındaki şeyleri. Salt kendinle ilgili dünyanın içinde sıkışıp kalmamaktır. ... Sosyal olmak, kalıcı ile geçici olanın önceden ayırdına varabilmek ve ona göre gündemini ayarlayabilmektir."

İlhan Tomanbay'ın güzel bir Türkçeyle kaleme aldığı kitapta: "Toplumsal başka sosyal başkadır", "Birey olmak sosyal olmak", "Sosyal olmak sağlıklı olmak demektir", "Psikopatoloji sosyopatoloji", "İnsan makineler, Makine insanlar", "Sosyal devlet sosyal çalışma", "Küreselleşme paraya dost, sosyale düşman", "Sosyal sorumluluk" vb. 67 başlıkla "sosyal" genel başlığı altında toplanabilecek birçok konuyla ilgili bilgilerini, düşüncelerini yazmış ve yazdıklarının da tartışılmasını istiyor. "Şimdi zaman bu yazılanları yanıtlamak ya da doğrulamak zamanıdır. Tartışmak zamanıdır. Bugüne değin yazılanları, yazarak yanıtlarsanız, doğru olanı da getireceğinizden sosyal çalışma doğruları sizden kazanacaktır. Doğrularsanız doğrular pekişmiş olacaktır. Bu da mesleğe ve disiplinine yarayacaktır."

İlhan Tomanbay'ın bu kitabının, hem sosyal hizmetler uzmanları tarafından hem de toplumsal gidişi tartışan kişiler tarafından okunması, tartışılmasını çok yararlı olacağını düşünüyorum.

Sabev Yayınları, Sosyal Çalışma Dizisi, Şubat 2007, Ankara, 340 sayfa

Tanıtım: Feyyize Özbek

Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Dünyasından

Anadolu'yu işgal eden Romalılara "Efes Akşamı" ile cevap veren Kral: IV. Mithradates Eupator

• MÖ 88'de bir ilkbahar günü (Efes Akşamı) Kral VI. Mithradates'in düzenlediği bir katliam ile Anadolu'da bir günde 100 bin işgalci Romalı öldürülmüştü.

Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Murat Arslan, yayımladığı son kitabı *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator* ile günümüz Türkiye'sinde Anadolu'nun Eski Çağ tarihinin pek fazla bilinmeyen bir dönemine ve kralına ışık tutuyor. VI. Mithradates Eupator Dionysos, MÖ 120-63 yılları arasında hüküm sürmüş bir Pontos kralı. Genç yaşta hükümdar olan VI. Mithradates iktidarda kaldığı 57 yıl içinde, Anadolu'yu işgal eden Romalılara karşı direniş örgütleyerek küçük Pontos Krallığı'nı imparatorluğa dönüştürmüş bir lider.

Murat Arslan doktora tezi olarak hazırladığı kitabında hem VI. Mithradates'in krallığı döneminin tarihsel sürecini hem de o dönem Anadolu'sunun tarihi coğrafyasını birçok antik ve çağdaş kaynağa dayanarak anlatıyor. Murat Arslan titiz bir araştırmacı; ele aldığı konuları tüm kaynaklara inerek inceleyen, konusuna hakim bir bilim insanı. Yazarın daha önce 2000 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayinevi'nden çıkan *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar* adlı kitabında da benzer titiz çalışmayı görmüştük. Yazar çalışmasının amacını şöyle belirtiyor: "Kitabın amacı, şimdiye kadar ihmal edilen Pontos Kralı Mithradates VI Eupator Dionysos'un Küçük Asya ve Roma'ya karşı uyguladığı politikayı ve sonuçlarını, Anadolu'lu bakış açısıyla yeniden değerlendirmektir."

MÖ 133'te doğan VI. Mithradates, kral babasının MÖ 120'de Sinop'ta arkadaşları tarafından öldürülmesiyle çok genç yaşta Pontos Krallığı'nın başına geçer. Ancak yaşı küçük olduğundan krallığı fiilen annesi Laodike yönetir. İktidar hırsı taşıyan annesini MÖ 116'da, çevirdiği entrikalar nedeniyle önce devlet görevinden alır sonra hapse attırır. Daha sonra iktidar ortağı kardeşi Khretos'u da ortadan kaldırarak devleti tek başına yönetir. VI. Mithradates bu tarihten itibaren Anadolu'da Roma yayılmacılığına karşı bir politika izlemeye başlar. Helas'ta ve Anadolu'da giriştiği propaganda faaliyetlerinde 2 temel düşüncüyü ön plana çıkarır. Roma, yeryüzündeki bütün krallıklara karşı düşmanca bir politika izleyerek büyük bir açgözlülükle buraların zenginliklerini yağmalamaktadır. İkinci işlediği konu ise, Anadolu halklarını Roma'nın zulmünden kurtaracak tek kişinin kendisi olduğudur (s.114). VI. Mithradates'in

Roma'ya karşı mücadelesi etkili olur, Pontos Krallığı güçlenir, Anadolu'da bir imparatorluk halini alır. Ancak Roma'nın yayılmacılığı sırasında 100 bin civarında Roma ve İtalyal kökenli insan Anadolu'ya yerleşmiş, ticaret ve ekonomide belirli bir güç edinmişlerdir. VI. Mithradates bu işgalci nüfusun Anadolu'daki kökü kazınmadan Roma hakimiyetinin sona ermeyeceği fikrine varır. MÖ 88 ilkbaharında Anadolu'da çeşitli yerlerdeki yöneticilerine gizli bir talimat göndererek, "kentlerindeki ve civarındaki bütün Roma ve İtalyal kökenli yaşı-geç, kadın-erkek, özgür-köle ayrımı yapmaksızın Latince konuşan herkesin, 30 gün sonra aynı saatte öldürülmesini, cesetlerin gömülmeden dışarı atılmasını" emreder (s.161). Kararlaştırılan gün ve saatte Anadolu'da büyük bir katliam gerçekleştirilir. Katliam tarihe "Efes Akşamı" olarak geçer. Antik kaynaklardan Memnon ve Valerius Maximus öldürülenlerin sayısını 80 bin olarak verirken Plutarkhos 150 binden bahseder.

Murat Arslan'ın tüm detaylarıyla verdiği VI. Mithradates'in yaşamı, MÖ 63'te Roma'ya karşı çıkacağı yeni bir sefer öncesinde, son kalan oğlunun kendisine ihanet etmesi üzerine, kendi yaşamına son vermesiyle dramatik bir şekilde sona erer.

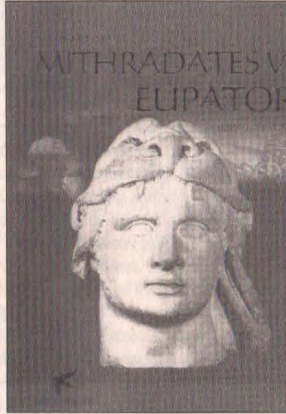
Kitaba bir Sunuş yazan Eski Çağ Tarihçisi Prof. Dr. Sencer Şahin'in, Roma yayılmacılığı ile günümüz Batı emperyalizmi özelinde ABD emperyalizmiyle kurducu çarpıcı paralellik nedeniyle, yazısından uzunca bir alıntı yapacağım:

"...Mithradates Eupator... yarım yüzyıl

Küçük Asya'yı Roma emperyalizminden temizlemek için savışmış ve neticede bazı Anadolu kentlerinin yanı sıra kendi oğlunun bile ihanetine uğrayarak tarih sahnesinden çekilmiş bu Anadolu kralının mücadele dolu hayatından çıkartacağımız bazı sonuçlar olmalıdır. Sözelimi bugün Irak halkının ve onun katledilen lideri Saddam'ın başında Anglo-Amerikan marifetiyle gelen talihsiz olaylar, bahanesi ne olursa olsun, Batı'nın Doğu karşısında tarihi bilginle ve ısrarla sürdürdüğü üstünlük ve aşağılama zihniyetinin tezahüründen başka bir şey değildir. O bakımdan olay sadece işgal altındaki zavallı Irak'ı bağlayarak bir durum olarak anlaşılmamalıdır. Tüm Doğu'ya verilen gözdağı niteliğinde bir mesaj söz konusudur" (s.X-XI).

626 sayfalık bu son kitabında ve Galatlar üzerine önceki kitabında gösterdiği başarılı çalışmayla Murat Arslan, yeni kitapları merakla bekleniecek bir bilim adamı. Kendisini kutluyorum.

Ödin Yayıncılık, İstanbul 2007, XVIII + 626 sayfa.

S a h a f

Büyük şair Nâzım Hikmet'in "Akif, inanmış adam!" sözleriyle değerlendirildiği Mehmet Akif Ersoy, El-altı Bilgi Kaynakları'na göre "Türk şairi, İstiklâl Marşı'nın yazarı. 1873 yılında İstanbul'da doğmuş. Fatih dersâhmlarından Tahir Efendi'nin oğlu. Sırası ile Emîr Buhârî ilkokulu, Fatih Merkez Rüştiyesi ve Mülkiye İdadisi'nde okumuş; Mülkiye Baytar Mekteb'i'ni bitirmiş. Umur-ı Baytariye ve İslah-ı Hayvanat Müfettiş Muavini olarak memuriyete başlamış; çeşitli kademe ve illerde bu görevini sürdürmüş. Halkalı Ziraat Mekteb'i'nde başladığı öğretmenliğinin ardından 1908'de İstanbul Darülfünun'u'na Edebiyat-ı Umumiye Mûderrisi olarak tayin edilmiş. Bu dönemde, özellikle *Sırat-ı Müstakim* Dergisi'nde sürekli olarak şiirler, makaleler, sohbetler, mevizeler ve Kur'an'a ilişkin yorumlar yayınlamış. İslam Birliği'ni savunduğu yazılarında Cemaleddin Elfanî ile Muhammed Abdüh'un izinde yürümüş. 1912'den sonra İstanbul'un ünlü camilerinde toplumsal konularda vaazlar vermiş. Yazılarını ve şiirlerini Sebîl-ür Reşat Dergisi'nde yayınlamış. 1920'de Milli Mücadele'ye katılmış. Maarif Vekâletince açılan yarışmada kazanan 'İstiklâl Marşı', 1921'de Milli Marş olarak kabul edilmiş. İlk Meclis'e Burdur Milletvekili olarak girmiş. 1926'da Mısır'a yerleşmiş. Türk Dili ve Edebiyatı Mûderrisliği yapmış. 1936'da hasta olarak yurda dönmüş. Kısa bir süre yaşadktan sonra, millî cenaze töreniyle Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verilmiş. İslam Birliği, toplumsal, siyasal olaylara ilişkin yazıları, çeşitli başlıklar altında kitaplaştırılmış. Yedi ayrı kitapta yer alan ünlü Safahat adlı şiirleri, tek ciltte toplanmış.

Bu yıl deyış yerindeyse, ani bir girişle, özgeçmişini sunduğumuz Mehmet Akif Ersoy'un 79. ölüm, İstiklâl Marşı'nın kabulünün 86. yıldönümü! Biz de bu vesile ile, elimizdeki kapsamlı bir araştırmayla kotarılmış bir kitaba dikkat çekmek istedik: *Bir İslâm Reformatörü / Mehmet Akif*. 1946 yılında İstanbul Matbaası tarafından yayınlanmış. Yazarı, daha önce birkaç kitabını sunduğumuz, aydınlanma havarisi, daha çok Kerim Sadî mahlâsiyle tanınan A. Nevzat Gür-

ken. Bu kitabını yine A.Cerrahoğlu mahlâsiyle imzalamış!

Cerrahoğlu, Mehmet Akif'in bir 'İslâm reformatörü' olduğu savını ispatlamak için, her Marksist eleştirmen gibi, Akif'in halihazır konumundan kalkarak, bu konuma nereden geldiğini/bu konumunun hangi olguların, kişilerin etkisiyle oluştuğunu saptamak üzere, Mehmet Akif tarihinde, geriye doğru bir çalışma yapmış. Bu tarihi de parçalar/ bölümler çerçevesinde irdetmiş! Bu irdilemede ilk vardığı etken kişiler, özgeçmişinde de belirtilen, Cemaleddin Elfanî ile Mısırlı Şeyh Muhammed Abdüh. 19. yüzyıl İslam dünyasının dikkate değer/geniş kültürlü kişilerinden olan Elfanî, Vehhâbîlik'in ve Sünnîlik'in siyasi felsefesinin temeli. Panislâmizm'i benimsemiş; dönemin koşullarına göre kalıplaştırmış; Materyalizm'e karşı üç dide eser yayınlamış. Ona göre *İslamiyet ruhsuz bir bir ceset değildir! Hurâfelerden ayıklanan gerçek İslâm doktrini, gerek çağdaş yaşayışın gereksinimlerine ve gerekse Batı uygarlığının bütün yeniliklerine uygundur. İslâm doktrini, temelde, liberal ve demokratiktir.* Elfanî'nin en derin etkisi Mısır'da görülmüş, onun öğretim ve eğitiminin geçen El'ezher Üniversitesi Rektörü Şeyh Muhammed Abdüh da onu önderi olarak ilân etmiştir. Liberal İslam düşüncesinin önde gelen temsilcisi Abdüh, İslamda din ve ahlâk rönesansı na ve öğretim reformuna taraftardır. Ona göre: *Hümiyete kavuşturacak en güvenli yol bilgi ve iletmedir. İslâm dinî hiçbir zaman, pozitif bilgilerle çatışmaz! İslamiyetin gelişmesi, iletme ile mümkündür. İslâm dinî, sosyal iletme için güçlü bir olgudur. Kaba bir tassup, karanlık bir cehalet denizi ve korkunç bir hurâfeler yığını değildir. İslâm dininin doğuş yıllarına gidilmedikçe, gerçek Müstâmanlığı tanımak mümkün olamaz. Zira yüzyıllar boyunca sürüp gelen katmerli hatalar üst üste yığılmış, İslâm dininin gerçek yüzünü bîtil hurâfelerle sıvamıştır. Din, geleceğe değil de akla dayanmalı; mantığın süzgecinden geçmelidir; din ile bilgi el ele vermelidir!* diyen Abdüh, sonuç ola-

rak, *İslamiyet için, liberal ve ilerici temeller üzerinde bir reform gerektiğine inanıyordul*

İşte Mehmet Akif, Elfanî Cemaleddin ile Mısırlı Abdüh'un bu ilginç 'Muhafazakâr Reformatörlerin izinde yürümüş; Panislâmizmin' birleşmiş bir İslam dünyasının savunucusu olarak sürdürmüş yaşamını! Bundan ötürü, antiemperyalist savasta el ele yürüdüğü Atatürk ile, devrimler başlayınca, ister istemez çatışmak zorunda kalmış ve inancından ödün vermediği için, ülkesinden ayrılmıştır!

'Millî Mücadele'nin en büyük mânevî kahramanı'; İmparatorluğun son toprak parçasına tutunarak, emperyalizm ejderine karşı boğuşan Ankara'yı, irade ve fetvâlarla 'gâvur' ilan eden hanedana cephe alan; gömlek değiştirir gibi kanaat değiştiren pespaye aydın kategorisine girmeyen Mehmet Akif, ölküsüne ihanet etmemiş; din, parti ve fikir değiştirmeyen insanın en yetkin örneğini vermiştir.

Tann'dan rahmet dilediğimiz, bu keddine övgü büyük şair, ödünsüz inancın örneği olan bir 'şahsiyet'i tanımanın tam zamanı!

Bulu, 'şöyle bir' değinebildiğimiz bu kapsamlı, bu özgün eserli Okuyun! Mutlakal!

Matematiğin B&Ü'sü

Matematik 09

Geometrinin Sırrı 6

Manfred Kaestner

Geometrinin sırrını irdelediğimiz bu altıncı yazımız. (Daha öncekiler *Bilim ve Ütopya*, Mart, Ağustos, Temmuz, Aralık, 2005; Nisan 2006) Bu sonuncu da olmayacak. Ama, sanırım, toplumsal bir matematikten söz ediyorsak (ki ediyoruz), "*Neden geometriyi bu denli önemsiyoruz?*" sorusunun yanıtını daha çok geciktiremeyiz.

İşe dedikodu ile başlayalım: *Amasya Eğitim Fakültesi Matematik Öğretmenliği 3. sınıf öğrencisi İhsan Yücel'in* editörlüğünü yaptığı bir matematik dergisi *Matematik Panomuz*.

Sevinilecek, övünülecek bir olay. Biz de, Sayın Yücel isterse, önce kendimizi tanıtmak için *Bilim ve Ütopya'da* yayımlanmış tüm yazılarımızı göndeririz; yine Sayın Yücel bizim matematiğe bakışımızı, matematiği ele alış düzeyimizi uygun bulursa dergiyi grupça katkıda bulunuruz. Örneğin *üniversitemizdeki matematikçi* de onun dergisine göndeririz. Bu işin olumlu yanı. Bizi üzen yanı ise, ilk kapak konusu fraktaller. Neden mi üzülüyoruz? Bu soruya, (grup adına) kısaca ben yanıt vermeliyim. Çünkü fraktaller (hiç olmazsa başlangıcıyla) geometrik.

Bizim yöntemimizle ele alalım:

* *Fraktaller ne?* (Bizim önceden irdelediğimiz bir konu olmadı: için *wikipedia'dan* yardım alalım.) Wikipedia diyor ki: "*Basitçe tanımlanırsa fraktal, yinelemeyle yapılandırılan ve kendine benzer, yani her ölçekte büyütüldüğünde benzer bir şeklin oluştuğu. Bu nedenle de çoğu zaman sonsuz karmaşık diye nitelenen bir şekil. Matematikçiler ise kesin bir tanım vermekten kaçınırlar (Burada ilk sorumuz: "Neden?") ve fraktali, genellikle (1) her ölçekte incelikli bir yapıya sahip olan ve geleneksel Euklid geometrisinin diliyle kolayca betimlenemeyen, (2) (en azından yaklaşık ve seçkisiz [stochastically]) kendine benzer, (3) topolojik boyutundan daha büyük Hausdorff boyutu olan, (4) basit ve yinelgen (recursive) bir tanımı olan, (5) organik görünümlü (bu terim, tırtıklı, dikenli, düz olmayan, dolambaçlı diye anlaşılmalı) geometrik bir nesne diye algılamayı seçerler. Fraktaller bu niteliklerin hepsine veya çoğuna sahiptir (bak Falconer 1997). Kendi kendine benzer her nesne fraktal değildir. Örneğin gerçek doğru (Euklid doğrusu) biçimsel kendi kendine benzer ama diğer fraktal niteliklerini taşımaz. Fraktal terimi ilk defa Benoît Mandelbrot'ca 1975'de, kırılmış, parçalanmış anlamına gelen Latince fraktus sözcüğünden türetilerek kullanılmış."*

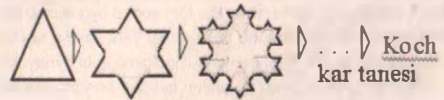
(Wikipedia'nın bu tanımlamadan sonra verdiği tarih kısmını incelediğimizde matematikçilerin fraktal için neden kesin bir tanım vermediklerini de anlıyoruz. En azından fraktalimsi yapıları resimden, et işlerinden coğrafyaya, kimyaya, tıbbı, müziğe, hatta soyut matematiksel fonksiyonlara, kümelerle kadar

çok geniş bir alanda buluyoruz. Sonsuz (veya hemen hemen sonsuz) yapılarda fraktal niteliklerini bulmamız, bu geniş tanımlama nedeniyle olağanlaşıyor. "*Georg Cantor, Henri Poincaré, Felix Klein, Pierre Fatou, Gaston Julia'nın soyut matematiksel çalışmalarıyla fraktal kavramı öne çıkıyor.*"

* *Fraktaller nasıl?* (1) Wikipedia, fraktalin (yukarıda verdiğimiz) tanımından, (bazı notlar çıkardığımız) tarihçesinden sonra ilk olarak bazı örnekler vermiş. Ama bu üç bölümü (tanımı, tarihçeyi ve örnekleri) anlamak için (bizim de bazı bazı altını çizdiğimiz) birçok yeni kavramı özel olarak incelemek gerekli. Wikipedia'nın bundan sonra verdiği, Hausdorff boyutu ($x = \log N / \log L$ (N: her bir ögenin her defasında kendine benzer kaç bölündüğü, L: ard arda iki benzer ögenin boyut oranı (büyüğünün küçüğüne))) fraktal üretme, fraktallerin sınıflandırılması, doğadaki fraktaller, uygulama, kaynakça, Wikipedia'nın yaptığı tanımlama, betimleme.

(2) Biz ScienceDirect'te fraktali aradık, 7875 makale ile karşılaştık. Bir tek dergi *Chaos, Solitons & Fractals* seçsek bile bu sayı ancak 650'ye düşüyor. Bu makaleleri kabaca inceleysek bile (yukarıda saydığımız) değişik birçok alandaki çalışmaları buluyoruz. Eğer bir tek makale (örneğin 2007 Ocak'ında yayınlanacak *Dimensions of fractals in the large*) seçersek makaleyi, biralakım özümlemeyi, hemen hemen hiç anlamıyor ve değerlendiremiyoruz. Bunun nedeni çok basit. Fraktaller özel bir konu; bu konuda çok çalışma yapılmış ve bunlar birbiri üzerine kuruluyor. Örneğin seçtiğimiz makalenin yazarlarının yedi kaynakçası var. Yazarlar girişte bu kaynakçalardan birinin (*Techniques in Fractal Geometry-K. Falconer'in*) kaynakçasını öncelikle ögütlüyor.

(3) Tabii fraktal kavramı ortaya atılınca, konuyu basitleştirerek, ama böylece uygulamadan tamamen koparak ele alanlar da oluyor. (Bu basit örnekler, konuyu derinlemesine irdeleyen bazı yazarların ilk sayfalarında da bulunabiliyor ve buralardan kolayca aktarılabilir.) Böyle bir örnek Wikipedia'da da var: Koch kar tanesi. Burada bir eşkenar üçgenin her üç kenarına da, ortada kenar boyutu 1/3 olan üç üçgen yerleştiriliyor, ortak kısım kaldırılarak tek bir alan elde ediliyor. Bu işlemin sonsuz tekrarlandığında elde edildiği varsayılan şekil Koch kar tanesi.

Koch kar tanesinin alanı sonlu: ilk üçgenin $\sum_{k=0}^{\infty} (1/3)^k = 3/2$ katı. Çevresi ise sonsuz: ilk üçgenin $(4/3)^{\infty}$ katı. Hausdorff boyutu ise $x = \log 4 / \log 3 = 1,26$.

* *Fraktaller neden?* İşte üzüntümüz burada başlıyor.

(1) Fraktallerin bilimsel kullanımını, uygulamadaki yararını bilmiyoruz, değerlendiremiyoruz. Varsa, üst düzeyde fraktal

kullanımı desteklenebilir. Yoksa (özellikle matematik öğrenimini genelde bu denli alt düzey ve bağıntısız olduğu bu ülkede) fraktallerin konu edilmesi bile toplumcu olmayacak. Özellikle (çok yeni bir konu olan) fraktallerden bir şeyler anlatılarak matematiğe sevgi ve ilgi duyan gençlerin üretimden, hatta yararlı matematikten uzaklaştırılması, böylece teknolojik, ekonomik, toplumsal sorunların çözümünün bu ülke üzerinde emperyalist emeller taşıyanlara ve onlarla bireysel çıkarları nedeniyle işbirliği içinde onlara bırakılması zararlı olacak.

(2) Aynı nedenlerle *arı matematik* (pure mathematics) adında da, içeriğine de, ele alınış ve sunuluş biçimine de karşıyız. Arı matematik arı da, somut uygulamada yararlı matematik kırıltı, karışık mı? Arı matematik genel, karmaşık ve üst düzeyde de, somut uygulamalı matematik özel, basit ve alt düzey mi? Somut bilimin matematiği analiz ve onun geliştirilmiş vektörel analiz. Tabii matris hesabı, olasılık gibi bazı matematik dallarının da bu ana dallara katkısı söz konusu. Bunun dışındakiler? Aksiyomatik, metamatik gibi bazıları genelleme çabasıyla soyutlama, sayı teorisi gibi bazıları ise üretimle ilişkisi oyun. Doğru ve toplum için bir niceliğin asal veya hatta tam sayı olması hiç önemli değil. İşte burada toplumduluk-bireycilik ayrımı söz konusu. Matematik tutkusu olan ama bu tutkuyu toplum sevgisinin önüne geçiremeyen kimseler ilk amaç olarak tüm toplumun matematik bilgisinin yükseltilmesini seçiyor. Böylece toplumun her bireyinin kendi hesaplarını doğru yapmasını, kendi çıkarlarını doğru hesaplamasını, kendi kararlarını doğru vermesini öznlüyor ve buna hizmet ediyor. Çalışma konusu olarak matematiği seçen bu toplumcular daha yukarı bir aşamada somut üretim sorunlarını çözüyor veya bunlara temel oluşturan (yalnızca genelliği nedeniyle soyut) matematiği kuruyor. Bireyciler için toplum, topluma yararlılık, üretim kavramları anlamsız. Amaçları yalnızca, matematik aracılığıyla üstünlük sağlamak. Bu nedenle genellikle yararsız soyut matematiği seçiyorlar. Çünkü bu soyut dallar bir tür güdük, daha az kimse üzerinde çalışılmış, büyük çoğunluğu ilgilendirmiyor ve başarıya ulaşmak daha kolay. İki örnek tezimizi somutlaştıralım:

İlk örneğimiz basit olsun: Sayma sayılarımızı biliyoruz. "1" ayrırt etmenin soyut karşılığı. Buradan benzetmeyle " $1 + (1)$ " diye diye sayma sayılarını (ve saymayı) oluşturmuşuz, bunları adlandırmışız ve simgelemiştir. Bu, tüm somut uygulamalı matematiğimizin temeli. Ama bu basit temel yani sayma sayıları ve sayma bile soyut. Yani bunlarla istediğimiz gibi oynayabiliriz. Başlangıç olarak yine "1'i alalım bundan sonraki sayılarımızı arda iç ekleyip, ikiye bölerek elde edelim. (Böyle bir doğa olayının olduğunu varsayalım.) " 11 A, bundan sonraki sayılarımızı B, C, D; AX, AA, AB, ... diye simgeleyelim. Böylece yeni bir matematik (doğa da bunun karşılığı olmadığı için, aslında yeni bir oyun) elde ederiz. Bu sayılarımız da sonsuz ama sınırlı (lim A, B, ... = 2), artan. Burada toplamayı yine ardına sayma diye tanımlarsak (diğer toplamaları basit bir düzence bulmamızı sağlayan) bir toplam tablosu var mı? Varsa

toplam düzeneği nasıl? gibi birçok soyut ve karmaşık soruya ulaşıyoruz. Bu sayılarımızın alışageldiklerimize çevirisi $\sum_{k=0}^{\infty} (1/2)^k$ ($n = 0, 1, \dots$) şeklinde... Ama yeni sayılarımızın toplaması, çevirilerinin toplaması değil... Epey akıl karıştırdık ama ne elde ettik? Bize göre hiçbir şey. Biz diyoruz ki, asal sayılarla, hatta tam sayılarla oynayınca da hiçbir şey elde etmiyoruz. Matematiğin soyutluğu zorunlu ama bu soyutluk somutun karşılığı olmalı, işe yaramalı. Bu matematiği ne basit kılar, ne de gizemsiz. (Hardy'nin Ramonujan'ı hastanede ziyaret için bindiği taksinin numarası) 1729'un iki küpün toplamı olarak iki türlü ifade edilen en küçük sayı olması ve Ramonujan'ın bunu hemen bilmesi Ramonujan'ı ölümden kurtarmamış, kurtarmaz da. ($1729 = 1^3 + 12^3 = 9^3 + 10^3$). Şimdi basit bir bilgisayar programı ile bu tür ilginç tam sayıları kolayca belirleyebiliriz. Ramonujan da zaten bilgisayarlaşmış.)

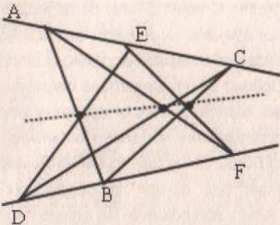
İkinci örneğimiz ise iki tanınmış matematikçi olsun: Von Neumann ve (yukarıda sözünü ettiğimiz) Hardy. (Yanış anılamayı önlemek için önceden belirtelim: burada karşılaştırdığımız iki matematiğin kişilikleri değil, çalışmaları. Ayrıca bu karşılaştırma derinliğine değil ansiklopedik düzeyde.) Von Neumann ne yapmış? Kuantum fiziğine matematiksel bir temel oluşturan işleçler (operators) kuramını geliştirmiş. "*Mathematische Grundlagen der Quantenmechanik*"i (Kuantum Mekaniğinin Matematiksel Temelleri'nin) yazmış. Oyunlar kuramını oluşturmuş. Morgenstern ile birlikte "*Theory of Games and Economic Behavior*" (Oyun Kuramı ve İktisadi Davranış) yazmış. İlk bilgisayarlardan biri olan EDVAC bilgisayarlarının işlem modelini kurmuş. ("*The Computer and the Brain*" Bilgisayar ve Beyin'i yazmış. Yayımlanmış 150 makalesinin 20'si fizik üzerine. Çalışmaları genellikle üst düzey kuramsal ama doktora tezi olan "*Küme bilgisinin aksiyomatik yapısı*" gibi az sayıda kiler dışında uygulamadan kopuk değil. Hardy ne yapmış? Genelde asal sayılar teorisi ve sonsuz karmaşık diziler vb. gibi uygulamadan kopuk soyut matematik konularında çalışmalar yapmış, makaleler yayımlanmış, uygulamayla ilişkili tek çalışması (tür içi gen alışverişinin fazla olduğu bir toplulukta başat ve çekinik genetik özelliklerin dağılım oranlarını belirlerken) Hardy-Weinberg yasasını kendisi önemsememiş. Şimdi soru şu: matematik tutkunu ve kendisinde bu matematikçiler kadar enerji ve sabır gören bir genç hangi matematikçiye örnek almalı? (Von Neumann'ın atom ve hidrojen bombasının yapılmasında ki katkıları ikinci bir seçim.)

(3) Uzun süredir konu edindiğimiz geometri de başlangıcından hemen sonra uygulamadan kopuyor; yerine analitik geometri geçiyor. Analitik geometri ve daha üst düzeyde vektörel analizle çözemediğimiz problemleri geometride ele almamız söz konusu değil. (Bunu *Bilim ve Ütopya*, Kasım 2004'deki "*Descartes-Lagrange Tartışması*"nda açıklamıştık.) Bizim belirtisiz mantık (fuzzy logic) veya fraktaller gibi moda konuları değil de geometriyi seçmemizin nedenleri ise birçok: a) Geometrinin başlangıcı somut yaşamdan alınma, b) Düzensizce

de olsa ilk ve orta öğretimde var, c) Geometri çok yönlü karmaşık (bir tür fraktal özelliği gösteriyor; nereden başlayıp ilerlesen hızla karmaşıklıyor) ve bu nedenle gizemli, d) Tasarımı üç boyutlu algılamayı, çok yönlü düşünmeyi gerçekleştiriyor, e) Tasarımı geometri (üç boyutu iki boyutta belirleme) gibi bazı dalları uygulamada yararlı. (Mühendislik öğreniminden tasarımı geometrinin kalkması veya bunun teknik resime indirgenmesi geriye bir adım.) Dedikodumuzu bitirelim ve kendi geometrimize dönelim.

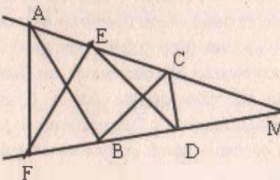
Merkezel izdüşüm

• Bir yazımızda (*Bilim ve Ütopya*, Aralık 2005) Pappos teoremini (düzlemde herhangi iki doğru üzerinde alınan herhangi üç noktayı ikiye ikiye çapraz karşılıklı birleştiren doğruların üç kesişim noktasının aynı doğru üzerinde olduğunu) düzlemin dışına çıkmadan Menelaus bağıntısını kullanarak kanıtlamıştık. Merkezel izdüşüm ile bu ve benzer doğrular, noktasallık bağıntılarını düzlem dışına çıkararak farklı bir biçimde doğrulayabiliyoruz. Bu yazımızda merkezel izdüşümü düzenli bir biçimde sunmaya çalışacağız.

• Önce Pappos teoreminin biçimini değiştirerek genelleştirelim: Pappos teoreminde üçer üçer farklı iki doğru üzerinde altı noktamız vardı ve biz bunları ikiye ikiye çapraz karşılıklı birleştiriyoorduk. Bu birleştirmeyi elimizi hiç kaldırmadan da yapabiliyoruz. Demek ki bu birleştirme doğrularını (kenarları birbirini kesen) bir altgen olarak da görebiliriz. (Şekilde noktalarımızı sıralı simgeleyerek ABCDEF altgenini belirliyoruz.) Böylece Pappos teoremi *eğer bir altgenin köşeleri birer atlayarak üçer üçer (A,C,E & B,D,F) iki doğru üzerinde ise karşılıklı kenarlarının (AB ile DE, BC ile EF, CD ile FA'nın) kesim noktaları da bir doğru üzerindedir* biçimi olur.

• (Bu yeni haliyle) Pappos teoremi (karşılıklı kenarların paralel olduğu) özel halde şu biçimi alır:

Eğer köşeleri atlayarak üçer üçer iki doğru üzerinde olan bir altgende iki karşılıklı kenar çifti paralel ise üçüncü kenar çifti de paraleldir. (Çünkü iki farklı yönde sonsuzdaki iki nokta ile gerçek bir kesim noktası aynı doğru üzerinde olamaz.)

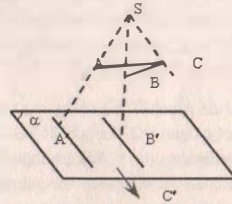
Bu özel halin kanıtlanması kolay. AB//DE ve BC//EF alırsak ve ACE ve BDF doğrularının kesim noktası M ise benzerlik nedeniyle,

$$\frac{MA}{MB} = \frac{ME}{MD} = \frac{MC}{MB} = \frac{MF}{MF} \text{ ve bunların taraf tarafa bölümüyle de}$$

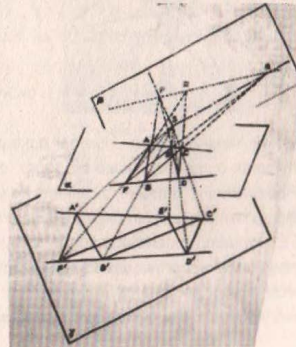
$$\frac{MA}{MA} = \frac{MF}{MD} = \frac{MA}{MA} = \frac{MC}{MD} \text{ bulunur. Bu da yine benzerlik nedeniyle,}$$

• Böylece (eğer uzaya çıkmamıza izin verilirse) Merkezel izdüşümde (yani bir nokta kümesini verilen bir nokta ile birleştirerek elde edilen doğruların verilen bir düzlemle kesim noktaları kümesinde) noktasallık ve doğrusalılık (yani aynı noktada kesişme ve aynı doğru üzerinde olma özellikleri) izdüşüme aktarıldığından uygun bir izdüşüm merkezi ve izdüşüm düzlemi seçerek genel Pappos sisteminin izdüşümü olarak (bağıntıyı kanıtladığımız) özel Pappos sistemini elde edebilirsek genel Pappos teoremini de kanıtlamış oluruz.

• Peki, C'de kesişen AC ve BC doğrularının merkezel izdüşümü olarak paralel iki doğru nasıl elde ederiz?

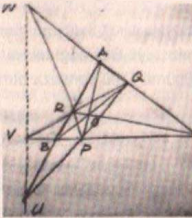
Bunun için serbestçe bir S izdüşüm merkezi almanın ama izdüşüm düzlemimiz α' 'yi SC doğrusuna paralel seçmemiz (böylece C'nin izdüşümü C'nü sonsuza atmamız) yeterlidir.

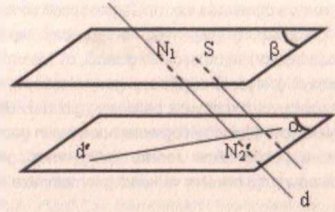
• Şimdi, herhangi bir α düzlemindeki Pappos altıgenimiz BCDEF olsun. Karşılıklı kenarlar AB ile DE'nin kesim noktası P, BC ile EF'nin kesim noktası Q alındığında ispatlamamız gereken CD ile FA'nın kesim noktası R'nin PQ doğrusu üzerinde olduğudur. Herhangi bir S izdüşüm merkezi seçer ve izdüşüm düzlemi g 'yi SP ve SQ'ya paralel (yani S, P, Q'nun belirlediği b düzlemine paralel) seçersek izdüşüm altıgenimiz $A'B'C'D'E'F'$ bir özel Pappos sistemi olacaktır. Çünkü P ve Q'nun izdüşümleri P' ve Q' sonsuza kaçacaktır. Daha önce kanıtladığımız gibi, yalnız $A'B' \parallel D'E'$ ve $B'C \parallel E'F'$ değil, aynı zamanda $C'D' \parallel F'A'$ dır ve $C'D'$, $F'A'$ 'nın sonsuzdaki R'e kesim noktasının karşılığı R de PQ üzerinde olmak zorundadır. Çünkü R (yani CD ve FA'nın kesim noktası) α ve β düzlemlerinin arakesiti olan PQ üzerinde (yani β üzerinde) olmazsa R'nin izdüşümü (sonsuzda değil) γ 'da belirli bir nokta olacaktır.

• Şimdiye dek yalnızca düzlemsel bir problemi (Pappos teoreminin kanıtını) uzaya çıkarak merkezsel izdüşümle çözdük. Ama çözüm yöntemimiz (merkezsel izdüşüm) genel. Yöntemi daha genelde ele alıp, bu yöntemle çözülen birçok problem bulup bir kitap bile yazabiliriz. (Bizim yararlandığımız ~60 sayfalık küçük kitapçık da buna örnek: B.I. Argunov, L.A. Skornyakov yazmış, Türk Matematik Derneği adına Şükufe Yamantürk 1964'de çevirmiş, *Konum Teoremleri*.) Argunov-Skornyakov, önce, konut teoremlerinin noktasallık doğrusallık bağıntılarının belirlenip kanıtlanması diye tanımlamış. Ama (düzlem dışına çıkılmazsa) tüm bu teoremlerin (özellikle) Euclid'in 5. Aksiyomu ve Menelaus ve Seva bağıntılarının karmaşık uygulaması olduğunu söylememiş. Bir örnek vermiş.

(Bir ABC üçgeninde köşeleri O iç noktasına birleştiren doğruların tabanlarından oluşan PQR üçgeni ile ABC'nin karşılıklı kenarlarının kesim noktaları (U, V, W) bir doğru üzerindedir.) ve Merkezsel izdüşümün genel irdelemesine geçmiş.

Bunu yaparken (verilen bir doğrunun her noktasının izdüşümünü belirli kılmak amacıyla) verilen bir doğru (d) ile izdüşüm merkezinden (S'den) izdüşüm düzlemine (a 'ya) çizilen paralel düzlemin (β 'nin) arakesitinin (N_1 'in) izdüşümünün, verilen doğrunun izdüşümünün (denün) ideal bir noktası ve izdüşüm merkezinden verilen doğruya çizilen paralel doğrunun izdüşüm düzlemini kestiği noktanın (N_2 'nün) verilen doğrunun ideal noktasının izdüşümü olduğu varsayılmış; böylece eksik-

sizlik sağlanmış. (Bu varsayımın sonucu her doğrunun iki ucundan sonsuza diye tasarladığımız iki nokta birleştirilmiş ve doğru bir tür kapatılarak sonlaştırılmış ama çizim üzerine N_1' ve N_2 (nereye yazılsa yanlış anlaşılacağından) yazılmamış. Ayrıca bir düzlemin izdüşümünü aradığımızda, verilen düzlemin b ile arakesiti bir doğru olduğundan bunun izdüşümünün de ideal bir doğru olduğu ve böylece düzlemin de ideal doğruyla kapalı olduğu varsayılmış.

Argunov-Skornyakov birinci bölümdeki (burada özetlediğimiz) genel irdelemelerden sonra ikinci bölümde Pappos bağıntısını (onlar bunu Pappos-Pascal teoremi diye adlandırmış) ve bundan doğrudan türetilen Brianchon bağıntısını (*Bir altıgenin kenarları birer atlayarak üçer üçer iki ayrı noktadan geçiyorlarsa karşılıklı köşeleri birleştiren doğrular da bir noktada kesişir.*) ele almış. Üçüncü bölüm Desargues bağıntısını. (*Düzlemde iki üçgenin ikiye ikiye köşelerini birleştiren üç doğru aynı noktada kesişiyorsa karşılıklı kenarların arakesitleri de bir doğru üzerindedir.*) Dördüncü ve beşinci bölüm Desargues bağıntısının uygulaması, bazı dörtgen ve beşgen özellikleri ve bazı problemler. Altıncı son bölümde ise konum bağıntıları ile cebir arasında kurulabilen bir eşlemeden söz edilmiş. Yazarlar konum bağıntılarını sonlandırmadıklarını, bunlarla ilgili özel ve genel daha birçok sorunun sorulabileceğini ve bunların yanıtlarının aranabileceğini de not etmiş.

• Merkezsel izdüşüm ve devamında koni kesitlerinin de (çember, parabol, elips ve hiperbolün de) ele alındığı izdüşül Geometri "*Neden geometri?*" sorusunun bir yanıt örneği. Burada da (diğer tüm geometri alt dallarında olduğu gibi) geometrik yapı hızla karmaşılaşıyor (yani zenginleşiyor) ve ne denli geliştirilip soyutlaştırılırsa soyutlaştırılın (yapısı gereği), (bu küçük kitapçaktaki problemlerde de örneklediği üzere) somut uygulamadan tamamen kopmuyor ayrıca bunun yanında dikkat, sabır, çözümleme (analysis), birleşim (synthesis) ve tasarım yeteneklerini geliştirmede önemli bir araç oluyor. (Eminiz, bir dakikalık, uyduruk (özel değer matematiği) ÖSS-Geometri sorularını hazırlayanlar bile geometrinin bu gizemliliğini hissediyor ve (tüm eğitimleri boyunca çözmeyi öğrenmenin yerini, çözüm ezberleme aldığı için) Türk çocukları en çok bu geometri sorularını çözmekte sıkıntı çekiyor ve en çok geometriden nefret ediyor.

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik soruları bulacaksınız. Sorular çiraklık, kalfalık ve ustalık başlıkları altında, zorluk derecelerine göre sıralanacaktır. Bu soruları doğru yanıtlayan üç okurumuza Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Tim Lang-Colin Hines'in *Yeni Korumacılık* adlı kitabını hediye ediyoruz. Yanıtlar en geç 19 Nisan 2006 tarihine kadar e-posta, faks veya posta ile dergi adresine ulaşmalıdır.

Çiraklık sorusu

Üç katlı bir apartmanda, ayda 1000 YTL kira ödeyen 3 aile kiracı olarak oturmaktadır. Kiraları toplayan kapıcıya, parayı apartman sahibine verirken, biraz indirim yapmasını istediklerini söylemesini rica ederler. Kapıcı parayı ev sahibine verirken kiracıların bu ricasını apart-

man sahibine iletir. Bunun üzerine, apartman sahibi toplanmış olan paradan 500 YTL'yi kiracılara verilmek üzere kapıcıya verir. Fakat kapıcı paranın 200 YTL'sini kendi alır ve kalanını kiracılara dağıtır.

Şimdi hesap şu şekle girmiş oluyor; Kiracılar 100'er YTL geri alınca 900'er YTL vermiş olduklarından, toplam 2 700 YTL ödemiş oluyorlar. Buna kapıcının cebine attığı 200 YTL'yi de eklersek toplam verilen para, 3 000 YTL yerine, 2 900 YTL olmaktadır. Acaba 100 YTL'ik fark nereye gitti?

Kalfalık sorusu

İki arkadaş pazarda satmak üzere birer çuval ceviz götürüyorlar. Yolda içinde 200 ceviz olan bir torba bulurlar. Ce-

vizleri eşit olarak bölüşmek yerine iddiaya tutuşurlar. "Kendi cevizlerimizin istediğimiz kadarını birer kese kâğıdına koyalım. Kimin kese kâğıdından daha çok ceviz çıkarsa, bulduğumuz cevizleri o alır, diğeri ise kese kâğıtlarından çıkan cevizleri alır. Eğer kese kâğıtlarındaki cevizlerin sayısı eşit çıkarsa, torbadakileri paylaşıyoruz." diye anlaşılır.

Satıcılardan biri siz olsaydınız kese kâğıdınıza kaç ceviz koyardınız?

Ustalık sorusu

İstanbul Boğazı'nda akıntı yönünde giden bir kayıkçı, yanında yüzen bir ağaç kütüğü görür. Kürek çeken kayıkçı için, kütüğü 10 metre geçmek mi yoksa 10 metre geri kalmak mı daha kolaydır?

Mart ayı cevapları

Çiraklık sorusu

İlk aklagelen bu paradan, 5 kap yemek yapana 5 YTL, diğerine de 3 YTL düşseceğidir. Fakat böyle bir cevap yanlıştır. Çünkü, yemek yapmayan kişi 8 YTL verdiği için 8 kap yemeğin $3 \times 8 = 24$ YTL'ye malediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her kap yemeğin değerinin $24 / 8 = 3$ YTL olması gerekir. Şu halde birinci kişi $3 \times 5 = 15$ YTL, ikinci kişi ise $3 \times 3 = 9$ YTL harcamış olmalıdır. Dolayısıyla üçüncü kişinin verdiği 8 YTL'nin 7'si birinciye, 1 YTL'sini de yemek yapan ikinci kişiye vermesi gerekir.

Kalfalık sorusu

Benzer iki üçgenin iki kenarlarının eşit olabilmesi için, p, m, n kenarlarının, birinci üçgen için pm^2 , pm^2n ve pmn^2 , ikinci üçgen için ise pm^2n , pmn^2 ve pn^2 şeklinde olması gerekir. O halde iki üçgende ortak olmayan iki kenar arasındaki fark $p(m^2 - n^2)$ olur. Buradan yazılan $p(m^2 - n^2) = 387$ denkleminin pozitif tam sayı çözümleri $p=1$, $m=8$ ve $n=7$ olarak bulunur. Dolayısıyla üçgenlerin kenarları 512, 320 ve 200 birim uzunluk ile 320, 200 ve 125 birim uzunluk olarak ifade edilebilir.

Ustalık sorusu

Kapı numarasındaki rakamlarının, sıra ile, x, y ve z olduğunu varsayalım. Probleme anlatılanlara göre,

$$x^2 + y^2 + z^2 = (100x + 10y + z) / 2$$

eşitliğini yazabiliriz. Buna göre z sayısı bir çift sayı olmalıdır. O halde $z = 2w$ vazederek

$$x^2 + y^2 + w^2 = 50x + 5y + w$$

yazılabilir. Buradan da $w < 5$ eşitsizliğini sağlayan bir sayı ol- mak üzere,

$$(50 - 2x)^2 + (2y - 5)^2 = 2525 - 4w(4w - 1) \text{ yazılabilir.}$$

$X \leq 50$ ve $Y \leq 13$ olmak üzere, $X = 50 - 2x$ ve $Y = 2y - 5$ vazedelim.

Şimdi de w 'nin mümkün olan değerlerini gözönüne alalım. Bu arada, eğer $N = kt^2$ şeklinde bir sayı ise ve k herhangi bir sayının karesi değil ise (örneğin 8, 27...), N sayısı, eğer k sayısının $(4n-1)$ şeklinde bir çarpanı bulunuyor ise, iki tam sayının karelerinin toplamı olamaz şeklindeki teoremi gözönünde bulunduralıyız.

$w = 0$ için, $X^2 + Y^2 = 2525 = 50^2 + 5^2 = 34^2 + 37^2 = 26^2 + 43^2$ yazılabilir ve bu sayılar şartlara uygun sayılardır.

$w = 1$ için, $X^2 + Y^2 = 2513 = 359 \times 7$ olur. Bu sayı, 7 sayısının varlığından dolayı uygun olamaz.

$w = 2$ için, $X^2 + Y^2 = 2469 = 823 \times 3$ olur. Bu sayı da, 3 sayısının varlığından dolayı uygun olamaz.

$w = 3$ için, $X^2 + Y^2 = 2393 = 32^2 + 37^2$, uygun olamaz ($Y \leq 13$ şartı).

$w = 4$ için, $X^2 + Y^2 = 2285 = 457 \times 5 = (21^2 + 4^2)(2^2 + 1^2) = 38^2 + 29^2 = 46^2 + 13^2$ olur ve $Y \leq 13$ şartı gözönüne alınınca da $X = 46$ ve $Y = 13$ eşitlikleri geçerli olur. O halde $x = 2$, $y = 9$ ve $z = 8$ olarak bulunur. Dolayısıyla numara 298 olur.

Morelia Linares 2007

16 Şubat-11 Mart tarihleri arasında oynanan Morelia-Linares Turnuvası'nı Hint Büyükusta Viswanathan Anand kazandı. Son turda Carlsen kaybedince ikinciliği, yine son turda Svidler'i yenen Morozovich ile paylaştı. Morozovich turnuvarın ilk yarısında 7 oyunda 2 puan alırken, ikinci yarıda 7'de 5.5 yaparak çarpıcı performans gösterdi. Her ne kadar birinci ile arasında sadece 2.5 puan fark olsa da Topalov 6 puan alarak Leko ile sonunculuğu paylaştı. Bu sonuç ile Elo sıralamasında birinciliği Anand elde etmiş oldu. Genç Carlsen dünya eliitiyle ilk kez mücadele ettiği bu turnuvada harika bir performans göstererek gelecek için umut verdi.

Son Sıralama: 1. Anand, Viswanathan g IND 2779 8.5; 2. Carlsen, Magnus g NOR 2690 7.5; 3. Morozovich, Alexander g RUS 2741 7.5; 4. Aronian, Levon g ARM 2744 7.0; 5. Svidler, Peter g RUS 2728 7.0; 6. Ivanchuk, Vassily g UKR 2750 6.5; 7. Topalov, Veselin g BUL 2783 6.0; 8. Leko, Peter g HUN 2749 6.0;

Miknatis Matı

Miknatis Matı, Edward Lasker ile Sir George Thomas arasında oynanmış olan bir "beş dakika" partisinde ortaya çıkan bir kombinezondur.

Hollandalılar bu partiyi Miknatis Matı ve temayı da "Miknatis Atağı" olarak adlandırmışlardır. Oyunda da göreceğiniz gibi g8'deki şah adeta g1'deki Miknatisin çekim alanına girmiş bir şekilde g1'e çekilmek suretiyle mat olur. Dilimize miknatis Matı tabiri, Selim Palavan ve Alev Gönçer'in çevirmiş olduğu ve H. Pfleger ile B. J. Wuthius tarafından kaleme alınmış olan Gençler için Satranç kitabıyla girmiştir.

Eski Dünya Şampiyonu Mikhail Botvinnik bir keresinde bu oyundan bahsederken "Eğer Edward Lasker tüm hayatı boyunca sadece bu oyunu oynamış olsaydı bile bu, adının satranç tarihi sayfalarında yerini alması için yeterli olurdu." demiştir.

Oyunun hikâyesi de oldukça ilginçtir. Edward Lasker Berlin'li bir elektrik mü-

hendisidir ve General Elektrik'te çalışmak üzere Berlin'den Londra'ya transfer edilmiştir. Ancak Londra'ya geldiğinde İngiltere hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Hatta İngilizce bile bilmemektedir. Londra'ya vardığında ilk yaptığı şey bir yolunu bulup Londra Satranç Kulübü'nü bulmak olmuştur. Böylelikle en azından bir satranç kulübü üyesinden dostça bazı tavsiyeler alabileceğini umuyordu.

Satranç kulübüne girdiğinde bazı üyeler Edward Lasker'in ismini sormuştu. Ancak Lasker ne sorulduğuna anlamamıştı. Bu arada, biri onu oyuna davet etmiştir. Edward Lasker'i oyuna davet eden kişi kulüp şampiyonu ve ilerleyen zamanlarda İngiltere Şampiyonu olacak olan Sir George Thomas'tı. Edward Lasker ise rakibinin kim olduğundan habersiz bir şekilde masaya oturdu. Almanca bilen bir üye "beş dakika" (yıldırım) oyun kuralları hakkında Ed. Lasker'e bilgi verdi ve parti başladı.

Edward Lasker-Sir George Thomas Londra 1911 (blitz)

1.d4 e6 2.Af3 f5 3.Ac3 Af6 4.Fg5 Fe7 5.Fxf6 Fxf6 6.e4 fxe4 7.Axe4 b6 8.Ae5 O-O 9.Fd3 Fb7?! (9...Fxe5) 10.Vh5!? Ve7?? (10...Fxe5! 11.Vxe5 Ac6 ya da 11.dxe5 Kf5 piyon kazanır)

Bu noktada satranç tarihinin en ünlü kombinezonlarından biri meydana gelmektedir. 11.Vxh7+!! Şxh7 12.Axf6+ Şh6 (12...Şh8 13.Ag6 mat) 13.Aeg4+ Şg5 14.h4+ Şf4 15.g3+ Şf3 16.Fe2+ Şg2 17.Kh2+ Şg1 18.Şd2 mat 1-0

Bu enfes oyun sonrasında Sir George Thomas Almanca olarak: "Adının ne olduğunu söylemişin?" demiş Edward Lasker da sinsice bir gülümsemeyle "Lasker adım, Edward Lasker. Arkadaşlarım bana Ed derler." demiş

Edward Lasker daha sonra bu oyunu Avusturalya Satranç Kulübü'ne göndermişti. Yazar cevap olarak rakibinizi sekiz yerine yedi hamlede mat edebilirsiniz diyerek 16.0-0 sonrasında Atla h2'den mat fikrini göstermişti.

(Kaynak: <http://umutsayman.spaces.live.com/>)

Açılışları isimlendirirken

Bilindiği üzere satranç açılışlarının niteliklerini belirtmek maksadıyla isimlendirirken belli sıfatlar kullanılmaktadır.

Oyun: Oldukça eski açılışları tanımlamakta kullanılır. Örneğin İskoç Oyunu, Viyana Oyunu, Dört At Oyunu gibi.

Açılış: Beyazın açılış seçimi.

Varyant: Genellikle açılışlarda sıkça kullanılan yolları belirtmek için kullanılır. πŞah-Hint Savunması Averbakh varyantı ya da Sicilya Savunması Najdorf Varyantı gibi.

Savunma: Daima Siyahın seçtiği açılıştır. İki At Savunması ya da Nimzo-Hint savunması gibi.

Gambit: Açılıшта, materyal feda edilmesine gambit denilir. Gambitler Beyazla (Şah gambiti) ya da Siyahla (Leton Gambiti) yapılır. Rakibin materyali alması ya da alması durumunda belirtilebilir. Örneğin Kabul Edilen Vezir Gambiti, Kabul Edilmeyen Vezir Gambiti gibi. Bununla birlikte bazen gambitlerdeki fedalar tam anlamıyla feda değildir. Bu tip gambitlere Yalancı (pseudo) gambit denir. Bu tür gambitlerin en bariz örneği Vezir gambitidir; 1.d4 d5 2.c4 dxc4 hamlelerinden sonra Beyazlar piyonu 3.Va4 hamlesiyle rahatça alabilirler. Karşı-Gambit: Rakibin gambitini, gambitle cevaplamak ya da Siyahla oynanan gambitlere denir. Örnek Olarak Şah Gambiti-ne karşı Falkbeer Karşı-gambiti ya da Greco Karşı-gambiti (Leton gambitinin eski kaynaklardaki ismi) verilebilir.

Sistem: Rakip taşların farklı yerle-

şimlerine karşı bile şematik bir yerleşim sergilenmesi durumudur. Örnek olarak Colle Sistemi, Barca Sistemi, Kirpi Sistemi gösterilebilir.

Atak: Zaman zaman agresif ya da provokatif varyantlar için kullanılır. Örneğin; Fransız Savunmasındaki Alekhine-Chatard Atak ya da İki At Savunmasındaki Kızarmış Ciğer Hücumu veyahut Grob Atak. Zaman zaman da Siyahla uygulanan defansif bir sistemin Beyaza adapte edildiği takdirde de bu isimlendirme kullanılır. Örneğin Şah-Hint Atak, Taş Duvar Atak gibi.

Tersten: Siyahla oynanan bir Savunmayı, Beyazın uygulaması veyahut Beyazla oynanan bir açılışın Siyahla oynanması durumudur. Örneğin İngiliz Açılışı için Tersten Sicilya veya Barca açılışı için Tersten Modern denmektedir.

Anti: Varyantlardan sakınmak için kullanılan devam yollarına denir. Örneğin Marshall Karşı-atağından sakınmak için Anti-Marshall varyantı kullanılır.

(Kaynak: <http://umutsayman.spaces.live.com/>)

Satranç hakkında özlü sözler

"Satranç hakkında, hayat için çok uzun olduğu söylenir ama bu satrancın değil, hayatın kusurudur."

Inring Chernev

"Satrancın esası onun ne olduğunu düşündürür."

David Bronstein

"Satranç tahtası insan zihninin jimnastik salonudur."

Pascal

"Satranç tahtasında tüm denizlerdenkinden daha fazla macera vardır."

Pierre Mac Orian

"Satranç zihinsel işkencedir."

Kasparov

"Kafanız karışksa, satranç oynayın"

Tevis

"Hayat satranç için çok kısa"

Bryon

"Kaybeden her zaman hatalıdır."

Panov

"Satranç insanlık için bir lanettir."

H.G.Wells

Mart sayısının yanıtları

Geçtiğimiz ay sorduğumuz sorulara doğru yanıt vererek *Encyclopaedia of Chess Openings*'in (ECO) E cildini kazanan okurumuz İstanbul'dan Hasan Şevki Albayrak olmuştur. Kendisini kutlarız. Böylece dünyadaki en önemli açılış ansiklopedisinin tüm ciltleri sahiplerini buldu.

Geçen sayımızın çözümleri aşağıdadır:

- 1- 1.Vb5 ; 1...d4 2.Kde1#, 1...Şe3 2.Vd3#, 1...Şe5 2.Vd5#, 1...Kh3/Kh2 2.Ve8#
- 2- 1.Kh7 ; 1...b6 2.Ka7#, 1...Fb6 2.Ve8#, 1...b5 2.Va1#, 1...Ab6/Ac6 2.Va5#, 1...Fh4+ 2.Kh4#
- 3- 1.Ac6 ; 1...Ae5 2.A6e7#, 1...Ad6 2.A8e7#, 1...Şc6 2.Vd7#
- 4- 1.Kd6 ; 1...b6 2.Kd5#, 1...b5 2.Kc6#, 1...A-2 2.Vd4#, 1...Şd6 2.Ve5#
- 5- 1.Şd2 ; 1...F-2 2.Vc8#, 1...Fb7 2.Vb6#, 1...K-2 2.Vb6#, 1...Kb7 2.Vc8#, 1...Kc7 2.Vf6#.
- 1...Kd7+ 2.Vd7#
- 6- 1.Şd5 ; 1...Kd8+ 2.Ad7#, 1...Şa6 2.Ac4#, 1...Şb8 Ad7#, 1...Kh4 2.Va8#, 1...Kb8 2.Ac8#
- 7- 1.Ae4 ; 1...Şc4 2.Vf7#, 1...Şe4 2.Vf3#, 1...Şc6 2.Vd6#, 1...Şe6 2.Vf7#

"Satranç analiz sanatıdır."

Botvinnik

"Bırakın mükemmeliyetçiler yazışmalı satranç oynasınlar."

Seirawan

"Tek bir kötü hamle kırk iyi hamleyi boşa çıkarır."

Horowitz

"Yaşım arttıkça piyonlara da daha çok değer vermeye başladım."

Keres

"Eğer içki çalışan kesimlerin laneti ve çalışmak için kesimlerin lanetiye, satranç da düşünen kesimin lanetidir."

J. Ross

"Piyon vermektense parmak vermeyi tercih ederim"

Rueben Fine

Bu alıntı analizlerde çok sık kullanılır. Bir keresinde yaklaşık 40 kişi önemli bir oyunculardan biri bir piyon altıdır ve yeterli kompensasyon olup olmadığı tartışılmaktadır. Ustalardan biri Fine'in "Piyon kaybetmekten parmak kaybetmeyi tercih ederim" sözünü anımsatır. Büyüğe Roman Dzindzichashvili şöyle cevaplar "Bu kimin Piyon'u ve kimin parmağı olduğuna bağlıdır."

"En zoru, kazanılmış oyunu kazanmaktır."

Em Lasker

"Her hatada doğru bir yan vardır."

Tartakower

"Satrançtaki pişmanlıktan daha büyük bir pişmanlık yoktur."

H.G.Wells

(Kaynak: www.satrancokulu.com)

ICCF Rating Listesi

Uluslararası Yazışmalı Satranç Federasyonu'nun (ICCF) Mart 2007 Rating listesinde yer alan 2300 üzeri Türk satranççıların rating ve toplam oyun sayıları şu şekilde oldu:

1. SM Arif Küçükali 2635 (109) 2. SM Osman Kösebay 2523 (144) 3. SM Tansel Turgut 2511 (67) 4. Tolga Göze 2454 (86) 5. Reha Bilgin 2402 (31) 6. Halil Özmen 2381 (57) 7. SM Fatih Atakişi 2364 (311) 8. SM Aydın Satıcı 2335 (455) 9. Ali Dikmen 2323 (235) 10. Kıvanç Haznedaroğlu 2319 (86)

Yazışmalı Satranç Milli takımımızın halen devam etmekte olan ulusal karşılaşmalardaki son durumu şu şekilde:

Türkiye: 11,5- İsveç: 8,5 (55 maç üzerinden)

Almanya: 2- Türkiye: 1 (64 maç üzerinden)

Ö d ü l l ü S ö z c ü k B u l m a c a s ı

SOLDAN SAĞA

1) "Dön Güvercin Dön", "Doğal Tarih", "Sevda Yaratan", "Ne Güzel Yolculuktu Aklimdan Çıkamaz" isimli şiir kitaplarını ve daha sonraki çalışmalarını topladığı "Bana Düşlerini Anlat" isimli betiğinde; "Akşamları alnımı serinleter/ Bir meltem gibi dinliyorum türkünü/ Geceleri bir yangına dönüşen" diyen, 1933 yılında doğmuş, şair, tiyatro eleştirmeni ve çevirmenimiz. - Antlaşma.

2) 1928-1998 yılları arasında yaşamış Türk Sineması'nın kötü adam rolündeki büyük ismi. - İstanbul'da Bir (Sunay Akin'in bir betiği).

3) Çinko, bakır ve nikelden yapılan gümüşü andırır bir alaşım, almagümüştü. - İlman bölgelerde yetişen otsu bir bitki.

4) Koruma, esirgeme, gözetme. - Kazı yeri ya da birbirine yakın kazı yerlerinin tümü.

5) Kimyasal olarak bir elementin bütün özelliklerini taşıyan en küçük parçası. - Pasta hamuru. - Isının üretilmesi, iletilmesi ve kullanımını konu alan fizik dalı.

6) Patrona Halit İsyanı'nda damdan düşerek ölen 18. yüzyıl divan şairi. - Tarımsal ürünlerin depolandığı büyük ambar. - Yetmez miktarda.

7) Şifalı sularla ya da çamurla tedaviyi amaçlayan kuruluşlara verilen ad. - Makam, mevkî, kat. - Alışılacağına, kurala uygun olan, olağan, doğal.

8) Akıl. - Mekke'de hacıların arife günü toplandıkları tepe. - Soyundan gelinen kimse.

9) Pokerde bir oyuncunun önündeki paranın tümü. - Hayvanlarda ve insanda deri, saç, kıl, tüy, pul ve bazı iç zarlarda bulunan koyu renkli pigment. - "... yanaktan kırmızı gül dererken/ Felek beni nazlı yardan ayırdı" (Pir Sultan Abdal).

10) İskambillerle oynanan bir oyun. - Irak'ın orta kesiminde bir kent.

11) Parola. - İtalya'da 2. Dünya Savaşı'nın önemli çarpışmalarına sahne olmuş bir kent. - Bizmut'un simgesi. - Bir sanat yapıtında işlenen konu.

12) Genellikle pamuk ipliğinden dokun-

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	C	E	V	A	T	A	P	A	N		P	A	K	T	
2	E	R	O	L	T	A	S		Z	Ü	R	A	F	A	
3	M	A	Y	S	O			S	A	K	A	L	O	T	U
4	M		V	I	K	A	Y	E	L		A	R	E	N	
5	A	T	O	M		S	U		T	E	R	M	I	K	
6	N	A	D	M	A		S	I	L	O		A	Z	A	
7	S	P	A		O	R	U	N		N	O	R	M	A	L
8	U	S		A	R	A	F	A	T		S	A	T	A	
9	R	E	S	T		M	E	R	A	T	I	N		A	L
10		R	E	M	I		L		K	E	R	B	E	L	A
11	I	M		A	N	Z	I	O		B	I		T	E	M
12	P	E	S	K	I	R		T	W	I	S	T		T	A

muş ince havlu. - Özellikle gençler arasında 1961 yılında yaygınlık kazanan çok hızlı ritmi olan bir dans. - Tantal'ın simgesi.

YUKARIDAN AŞAĞIYA

1) Barok çağdan günümüze kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan repertuarında alışılmamış ve unutulmuş eserlere yer veren, "Bach, Caz ve Lale Devri", "Alla Turca" gibi etkinliklerle dikkat çeken 1957 yılında doğmuş orkestra şefimiz. - Alfred Hitchcock'un bir filmi.

2) Eski dilde, otlar. - Halk dilinde, kuruya maya yüz tutma.

3) Osmanlıların Eflak ve Boğdan beylerine verdikleri unvan. - Tavlada "üç" sayısı.

4) Elementleri altına çevirmek isteyen bir iş alanı, simya. - Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak.

5) Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun kısa yazılışı. - İnci Aral'ın bir betiği. - Kayınbirader, küçük erkek kardeş.

6) Halk dilinde, bir çift koşum öküzünün önüne bağlanan ikinci koşum çifti. - Bilgis-

yarda okunabilir ve yazılabilir belleğin kısa yazılışı. - Zirkonyum'un simgesi.

7) Yemek, yiyecek. - Artvin'in bir ilçesi.

8) Selenyum'un simgesi. - Kendisine inanılan kimse. - Bilgisiz, kültürsüz kimse.

9) Üye. - Talyum'un simgesi. - Bayramlarda caddelere kurulan süslü kemer.

10) Atom çekirdeğini oluşturan proton ve nötronun ortak adı. - Peygamber.

11) Norveçli kaşif Thor Heyerdahl'ın Mısırlıların Amerika'ya gittiğini kanıtlamak için papirüsün yaptığı ve 2. seferinde başarıya ulaştığı teknenin adı. - Mısır mitolojisinde baş tanrı.

12) Gemileri iskele, rıhtım veya şamandıraya bağlamaya yarayan kalın halat. - Niyobiyum'un simgesi.

13) Özdeyiş. - Steven Spielberg'in bir filmi.

14) Ekmeğin yanındaki yiyecek. - İşsizlik, tembellik, durgunluk.

15) "İpe ... sermek" (geçersiz birtakım nedenler ileri sürerek istenilen işi yapmaktan kaçınmak). - Kamuflej.

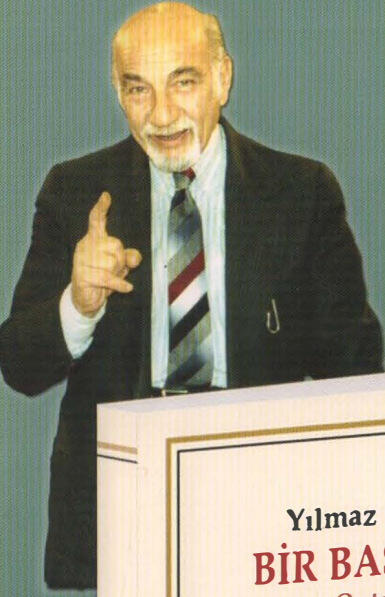
Mart sayımızın bulmaca yanıtları

Mart ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Ulaş Barış Sansoy (Ankara), Devrim Tezel (İstanbul), Tarık İnam (İzmit) Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Metin Tükenmez'in Dünya Kupası Anıları adlı kitabını kazandılar.

Nisan ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Selim Uslu'nun Devlet ve Ben adlı kitabını kazanacaklar.

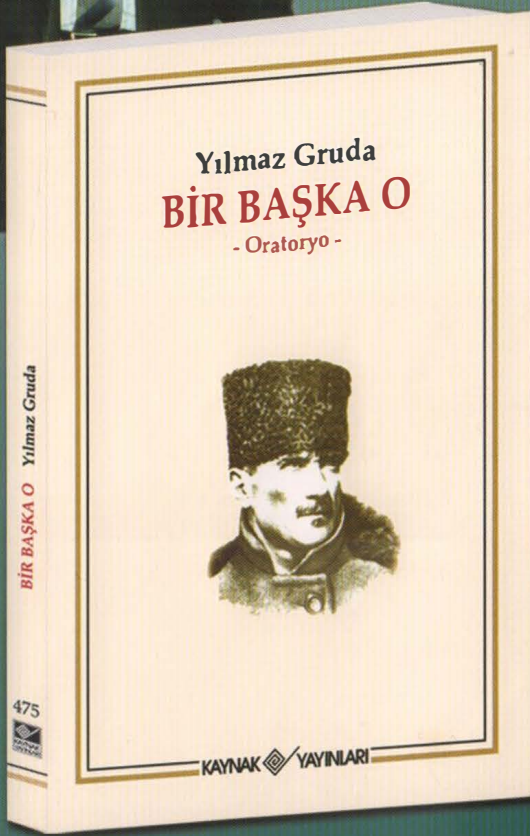
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	B	E	D	I	A	A	K	A	R	S	U		I	S	A
2	E	T	I	M	O	L	O	J	I		C	A	N	A	N
3	B	I	L	A	R	A		U	M	I	A	K	B	O	
4	R	O	M	T	I	T	R	E	M		I	R	A		
5	I	L	E	K	M	O		L	A	S	T	E	K	S	
6	B	O	A	S	R	B		L	A	A	K	A	L		
7	A	J	I	T	A	S	Y	O	N		N	I	T	O	
8	Y	I	S	A	B		B	U	L	A	N	C	A	K	V
9	K	E	K	E	M	E		A	A	M	A	K	A		
10	A	G	N	O	S	I		R	E	N	K	R	E	N	K
11	M	A	M	I		M	O	R	A		T	R	O	Y	
12	Z	I	P	K	I	N		E		M	A	K	T	A	

YILMAZ GRUDA'NIN YENİ KİTABI...

"Bir-Başka 'O'" var karşınızda! Bir-başka Atatürk! Bilinen/resmî tanımların, tanıtımların dışında; "İnsan" Atatürk! Özlemlerin, hırsların ve korkuların da dokuduğu bir dehâ! Eskilerin deyişiyle: Bidâr, diğerkâm, serdâr, semender! Ve muhteşem bir "yalnız"! Ağır, hurda gövdelerin oluşturduğu yok alaylarla, süngü kırıkları ve çapaklı mavzerler, filintalarla, nice düveli toprağa mıhlamış Bir-Başka O! Yürek yırtan endişeleri/korkuları adım adım yaşayarak;

kırarak ölümün tırpanını ve yapayalnız aşarak insan paralayan, insan vahşetini; tâcidarların balçığa gömdüğü cevherini sökerek halkın; yok olmanın dehşetini duya duya; bir an bile duraklamadan, her karışını canından kopara kopara, bu ülkenin sınırlarını örmüş "Bir-Başka O!" Dünyada eşi görülmemiş Tekâlifli Milliye Kanunu ile yarattığı orduları, bir sapan gibi, düşmandan 100 kilometre geriye çekip; bir tınazda savrulurken et, kemik, çelik, insan direnci ve kan boğarken toprağı; 22 gün, 22 gece; bütün yazılanları yırtarak, birden bıraktığı sapanla, halkla birlikte, bir uzun denize inmiş Bir Başka O!

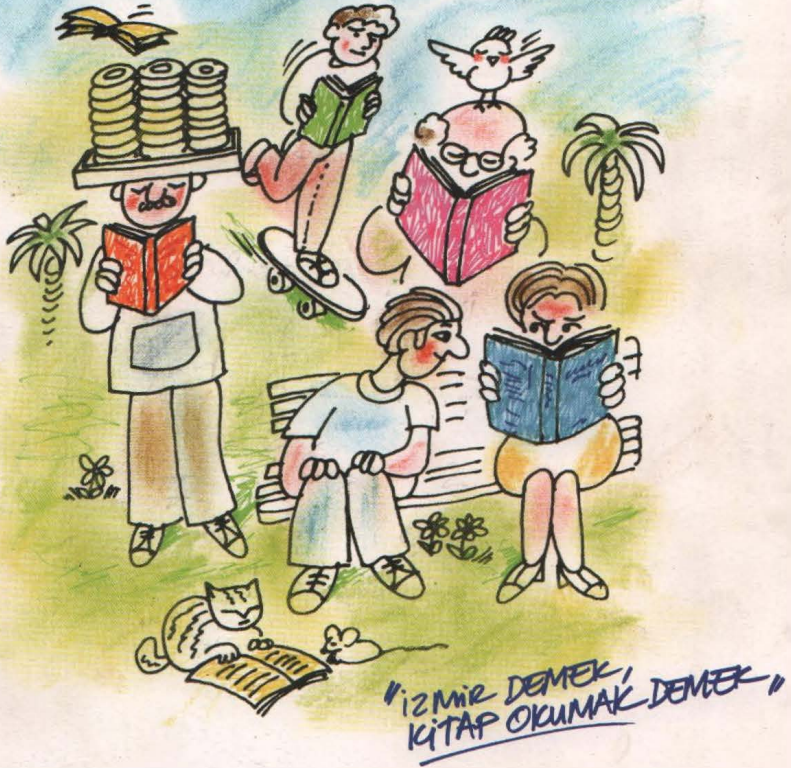

Fiyatı: 5.00 YTL

KAYNAK YAYINLARI

12. İzmir Kitap Fuarı

21-29 Nisan 2007

İzmir Fuar Alanı Salon 1A / 1B - 2